

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTES
SOCIĀLĀ DARBA NODAĻAS

SOCIĀLAIS DARBS AR JAUNIEŠIEM AR ĪPAŠĀM VAJADZĪBĀM

MAĢISTRA DARBS

Autors: **Agnese Kārklīņa**

Studentu apliecības Nr.: ak12087

Darba vadītāja: doc. Agita Misāne

RĪGA 2018

ANOTĀCIJA

Maģistra darbā “Sociālais darbs ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām” aplūkots kā jaunieši ar dažādiem funkcionalitātes traucējumiem spēj apzināties, stiprināt un attīstīt savu rīcībspēju.

Darbā tiek identificētas jauniešu ar invaliditāti ikdienas vajadzības un spēju šī vajadzības patstāvīgi apmierināt.

Darba ietvaros tiek aplūkota sociālā darba nozīmība jauniešu ar īpašām vajadzībām motivēšanā būt patstāvīgiem un apzināties sevi kā līdzvērtīgu sabiedrības locekli. Apzinot intervijas ar jauniešiem un sociālajiem darbiniekiem, tiks vērtēta savstarpējā saskarsme un sadarbība jauniešu ar īpašām vajadzībām dzīves kvalitātes sekmēšanā.

Nepieciešams izzināt jauniešu ar īpašām vajadzībām rīcībspējas sekmēšanu, novērojot un izvērtējot šobrīd esošo pasaules un Latvijas pieredzi, apzinot iesaistīto personu loku – kā jauniešu, tā sociālo darbinieku un cita atbalsta personāla viedokli, lai panāktu uzlabojumus jauniešu pašvērtējumā.

Pētījums pierāda tēmas aktualitāti un nepieciešamību to izzināt dažādos aspektos.

Atslēgas vārdi: jaunieši ar īpašām vajadzībām, rīcībspēja, sociālais darbs ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām

ANOTATION

This Master's thesis "Social work with youth with special needs" examines, how young people with various functional impairments are able to be aware of their disabilities, as well as strengthen and develop their ability to act.

This study identifies the daily needs of young people with disabilities and how these needs can be continuously met.

This work also examines the importance of motivation within social work with disabled youth and how it can help young people become more independent and perceive themselves as equal members of the society. In-depth interviews with young people and social workers will be carried out to evaluate the mutual communication and cooperation to improve the lives of young people with disabilities.

It is crucial to understand the underlying drivers of ability to act among young people with disabilities by evaluating the current experience and expertise in this field in the world and in Latvia. It can be established by involving three key elements – young people with disabilities, their social workers and other expert opinion to determine how improvements can be made in the self-esteem of young people with disabilities.

This research shows the importance and novelty of this subject, as well as further need to examine this topic from different aspects.

Key words: young people with disability, empowerment, social work with young people with special needs

SATURS

IEVADS	5
1. JAUNIEŠI AR ĪPAŠĀM VAJADZĪBĀM	9
1.1. Sociālās atstumtības risks jauniešu ar īpašām vajadzībām vidū	10
1.2. Īpašo vajadzību jeb invaliditātes skaidrojums	15
1.3. Īpašo vajadzību jeb invaliditātes veidi un izpausmes	18
1.4. Ikdienas nepieciešamības jauniešiem ar īpašām vajadzībām.....	19
2. RĪCĪBSPĒJAS JEB STIPRINĀŠANAS TEORIJA	22
2.1. Rīcībspējas jeb stiprināšanas teorijas skaidrojums	23
2.2. Rīcībspējas jeb stiprināšanas teorija dažādu autoru skatījumā	24
3. SOCIĀLAIS DARBS AR JAUNIEŠIEM AR ĪPAŠĀM VAJADZĪBĀM	27
3.1. Pamatnosacījumi un saskarsmes veidošana sociālajā darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām	28
3.2. Sociālā darbinieka kompetences un ētikas pamatprincipi	34
3.3. Diskriminācijas risks jauniešiem ar īpašām vajadzībām	36
4. METODOLOĢIJA SOCIĀLĀ DARBA AR JAUNIEŠIEM AR ĪPAŠĀM VAJADZĪBĀM IZPĒTĒ	39
4.1. Datu vākšana	40
4.1.1. Kvantitatīvās un kvalitatīvās pētījuma metodes	40
4.1.2. Intervija kā datu vākšanas metode	41
4.1.3. Mērķa grupa un pētniecības instrumenti	43
4.2. Ētikas pamatprincipi	44
4.3. Datu analīze un interpretācija	47
5. IEGŪTO DATU ANALĪZE UN DISKUSIJA	49
5.1. Pētījuma norise	49
5.2. Intervēto cilvēku raksturojums	51
5.3. Iegūto datu analīze un diskusija	53
SECINĀJUMI	63
IZMANTOTĀS INFORMĀCIJAS AVOTI.....	67
1. <i>Pielikums</i> Intervijas jautājumu vadlīnijas.....	73
2. <i>Pielikums</i> Intervija Nr. 4.....	74
3. <i>Pielikums</i> Intervija Nr. 8.....	77
4. <i>Pielikums</i> Dokumentārā lapa	79

IEVADS

Pēdējo gadu laikā ir novērojama strauja attīstība cilvēku ar īpašām vajadzībām integrācijas procesā. Aktuāla ir kļuvusi tēma par personu ar invaliditāti vienlīdzīgām tiesībām uz līdzvērtīgu dzīvi, lai spētu nodrošināt pienācīgu dzīves kvalitāti .

Tas ir vērojams gan administratīvos un juridiskos aspektos, gan arī no sabiedrības iecietības un līdzdarbošanās viedokļa. Starptautiskā līmenī tiek izstrādāti arvien jauni regulējumi, valsts ietvaros tiek atjaunoti un papildināti spēkā esošie likumi un citi normatīvie, pašvaldību līmenī dažādu jomu plānošanas dokumentos (stratēģijās un programmās) tiek vērsta uzmanība uz cilvēku ar ierobežotām iespējām integrācijai sabiedrībā un tiek veidoti arvien jauni risinājumi un sociālie pakalpojumi .

Uzlabojumi ir vērojami arī privātajā sektorā. Arvien biežāk ir redzams, ka preču un pakalpojumu sniedzēji (uzņēmumi) orientējas arī uz klientiem ar īpašām vajadzībām, piemēram, uzstādot uzbrauktuves pie kafejnīcu ieejām cilvēkiem ar kustību traucējumiem vai pielāgojot ēdienkarti Braila rakstā cilvēkiem ar redzes traucējumiem .

Tāpat ir vērojama aktīva sabiedrības izglītošana, informēšana, sapratnes un iecietības veicināšana un līdzdalība nevalstisko organizāciju darbībā, kuras darbojas cilvēku ar īpašām vajadzībām interešu un iespēju aizstāvībā .

Personu ar īpašām vajadzībām problēmu risināšana ir aktuāla tēma Latvijā. Statistikas dati liecina, ka 2017.gadā no kopējā Latvijas patstāvīgo iedzīvotāju skaita – 1 950 116 (Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2018a), invaliditāte ir noteikta 182 733 personām. (Latvijas Republikas Labklājības ministrija, 2018b) Cilvēku ar invaliditāti skaits sastāda gandrīz 10% no kopējā iedzīvotāju skaita valstī .

Nozīmīgs faktors ir arī invaliditātes skaita palielināšanās pēdējo 5 gadu laikā. Ja 2013.gada beigās personu ar invaliditāti skaits bija 161 722, tad 2017.gada beigās tas ir pieaudzis par 21 011 personām ar invaliditāti. (Latvijas Republikas Labklājības ministrija, 2018b) .

Pozitīvi vērtējams ir fakts, ka 2017.gadā ir samazinājies pirmreizēji noteiktās invaliditātes skaits konkrētajā kalendārajā gadā. (Latvijas Republikas Labklājības ministrija, 2018b) Taču arī tas ir mainīgs rādītājs. Invaliditāte var būt gan iedzimta, gan iegūta, tādēļ riskam iegūt invaliditāti ir pakļauts ikviens iedzīvotājs.

Sociālā darbs nevar tieši palīdzēt fiziskās veselības uzlabošanas jeb ārstniecības procesā, taču caur sociālo darbu ir iespējams sniegt sociālo rehabilitāciju un rast veidus, kā palīdzēt cilvēkam apzināties īpašās vajadzības, saprast savas spēju robežas, iemācīties ar tām

sadzīvot un pielāgot savu dzīvesveidu tā, lai invaliditāte nekļūtu par šķērslī veiksmīgai sevis un sava potenciāla īstenošanai personīgajā un profesionālajā ikdienas dzīvē .

Sociālais darbs ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām ir nozīmīgs veselīgas un uz attīstību vērstas sabiedrības nosacījums. Ikkatrs valsts iedzīvotājs spēj sniegt ekonomisku, sociālu un politisku pienesumu savā personīgajā, savas grupas vai kopienas un sabiedrības labā. Neskatoties uz invaliditāti vai funkcionalitātes ierobežojumiem, cilvēki ar īpašām vajadzībām spēj mācīties, strādāt, veikt brīvprātīgo darbu, spēj iesaistīties ekonomiskos, sociālos un politiskos procesos un izmantot pilsētā un valstī pieejamo infrastruktūru un pakalpojumus .

Būtiski ir likt uzsvaru tieši uz sociālo darbu ar jauniešiem ar ierobežotām iespējām, jo vecumā no 13 līdz 25 gadiem jauniešiem spēj patstāvīgi apzināties sevi, izvērtēt savas spējas un ierobežojumus, sākt pieņemt lēmumus par darbībām un apzināt vai rast iespējas risinājuma sasniegšanā . Tādēļ ir svarīgi vārst uzmanību un sniegt palīdzību jauniešiem, lai jau agrīnā problēmu rašanās stadijā būtu iespējams atpazīt neērtās situācijas rašanās cēloņus un veikt nepieciešamos uzlabojumus vai stabilitātes veicināšanas pasākumus. Šeit gan jābilst, ka to nav iespējams attiecināt uz visiem invaliditātes gadījumiem, jo cilvēka spēja apzināties un lemt par dzīvē notiekošajiem procesiem ir ciešā saskarē ar personai noteikto rīcībspēju un apkārtējās vides pielāgojamību .

Maģistra darbā “Sociālais darbs ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām” tiks pētīts, kā norit sociālais darbs ar mērķa grupu, kādas ir iespējas un šķēršļi darbā ar jauniešiem, kuriem noteikta invaliditāte, kas ir nepieciešamie priekšnoteikumi jaunieša veiksmīgai funkcionēšanai sabiedrībā un kā jauniešiem pats spēj kļūt par savas dzīves kvalitātes izmaiņu rosinātāju un veicinātāju .

Latvijas Republikas Jaunatnes likums nosaka, ka ar vārdu “jauniešiem” tiek definēta persona vecumā no 13 līdz 25 gadiem (2008), bet norādītā vecuma kategorija daļēji atbilst arī Latvijas Republikā noteiktajam bērna vecumam (līdz 18 gadiem), darbā lietotie termini “bērns” un “jauniešiem” tiks attiecināti uz konkrēto maģistra darba mērķa grupu – jauniešiem ar īpašām vajadzībām. Vienlaikus mērķa grupa tiks apzīmēta arī ar vārdiem “klients”, ar ko sociālajā darbā tiek saprast sociālā dienesta klients un pakalpojumu saņēmējs .

Pētījuma problēma: Sociālais darbs ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām atrodas nemitīgā pārmaiņu procesā. Mainoties laikam, attīstoties tehnoloģisko risinājumu iespējām un informācijas pieejamībai, rodas nepieciešamība gan sociālajam darbiniekam, gan klientam sekot līdzī aktuālajām tendencēm un attīstīties līdz ar tām. Neskatoties uz to, bieži vien jaunieši ar īpašām vajadzībām tiek apzīmēti ar “bezpēcību vai nevarēšanu”. Tādēļ ir nepieciešams apzināt veidus, kā veicināt un stiprināt jauniešos potenciālu patstāvīgi risināt radušās problēmas, un izprast iespējas un šķēršļus sociālajā darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām.

Pētījuma mērķis: noskaidrot, kādas ir iespējas un šķēršļi sociālajā darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām un kā tiek veidota un stiprināta mērķa grupas spēja pastāvīgi uzņemties un risināt problēmas .

Pētīšanas metode: kā datu vākšanas metode tiks izmantota daļēji strukturētā intervija. Intervēti tiks gan jaunieši ar īpašām vajadzībām vecumā no 13 līdz 25 gadiem, gan sociālā darbā iesaistītās personas (sociālie darbinieki un citi speciālisti), kuras ikdienā veic tiešo darbu ar mērķa grupas jauniešiem .

Pētīšanas priekšmets: jauniešu ar īpašām vajadzībām rīcībspējas potenciāls patstāvīgi apzināties un risināt problēmas .

Pētīšanas objekts: sociālais darbs ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām.

Mērķa grupa: Latvijā dzīvojoši jaunieši vecumā no 13 līdz 25 gadiem ar īpašām vajadzībām. Grupas vecums ir izvēlēts atbilstoši Latvijas Republikas Saeimas izdotajam Jaunatnes likumam . (2008)

Darba plāns:

- Apkopot informāciju par mērķa grupas jauniešu specifiku, rīcībspējas jeb stiprināšanas perspektīvu un sociālo darbu ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām;
- Izveidot daļēji strukturētās intervijas jautājumus jauniešiem un darbiniekiem, kuri strādā ar mērķa grupas jauniešiem ;
- Veikt 6-8 intervijas ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām un 6-8 intervijas ar sociālajiem darbiniekiem vai citiem jauniešu atbalsta darbā iesaistītajiem speciālistiem ;
- Analizēt lauka darbā iegūtos datus;
- Veikt secinājumus.

Darba uzdevums:

- Izprast jauniešus ar īpašām vajadzībām .

Pētnieciskie jautājumi:

1. Kā ir iespējams stiprināt rīcībspējas potenciālu jauniešiem ar īpašām vajadzībām (ar kustību traucējumiem, ar redzes traucējumiem, ar dzirdes traucējumiem un ar garīgās attīstības traucējumiem)?
2. Kā vairo jauniešu ar īpašām vajadzībām patstāvību risināt savas problēmas?
3. Kādas ir iespējas (priekšrocības) sociālajā darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām?
4. Kādi ir iespējamie šķēršļi (izaicinājumi) sociālajā darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām?

Lai noskaidrotu atbildes uz izvirzītajiem pētnieciskajiem jautājumiem, darbs tiks veidots 3 daļās: teorētiskā daļa, pētnieciskā daļa un secinājumi jeb teorētiskās un pētnieciskās daļas apkopojums .

Teorētiskajā daļā tiks aplūkots:

1. Mērķa grupas funkcionālo traucējumu izpausmes veidi (kustību, redzes, dzirdes un garīgās attīstības traucējumi) un kopējā jauniešu ar īpašām vajadzībām kā grupas specifika un vajadzības;
2. Rīcībspējas jeb stiprināšanas teorijas būtība, izcelsme, galvenā problemātika, iespējas un ierobežojumi, kritika dažādu autoru teorētiskajā skatījumā, rīcībspēju jeb stiprināšanu veicinošie elementi un tās pielietojums maģistra darbā;
3. Sociālais darbs ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām, sociālā darba būtība un to veidojošie elementi.

Darba pētnieciskajā daļā tiks veidotas 12 līdz 16 daļēji strukturētās intervijas, no kurām 6 līdz 8 intervijas būs ar jauniešiem ar dažādām īpašām vajadzībām (kustību traucējumiem, redzes traucējumiem, dzirdes traucējumiem un garīga rakstura traucējumiem) un 6 līdz 8 intervijas tiks veiktas ar sociālajiem darbiniekiem vai citiem sociālā darba jomas speciālistiem, kuri ikdienā veic tiešo darbu ar mērķa grupas jauniešiem.

Darba noslēgumā tiks apkopoti teorētiskajā daļā un pētnieciskajā daļā iegūtie rezultāti un veidoti secinājumi .

1. JAUNIEŠI AR ĪPAŠĀM VAJADZĪBĀM

Kā iepriekš tika noskaidrots (maģistra darba 5.lapā) jauniešis ir persona vecumā no 13 līdz 25 gadiem. Tas ir vecums, kad bērns (līdz 18 gadiem) vai jauniešis (vecumā līdz 25 gadiem) kļūst daļēji vai pilnībā patstāvīgs un iespēju robežās sāk pieņemt patstāvīgus lēmumus par savas dzīves norisēm.

Kā iepriekš tika noskaidrots (maģistra darba 5.lapā) jauniešis ir persona vecumā no 13 līdz 25 gadiem. Tas ir vecums, kad bērns (līdz 18 gadiem) vai jauniešis (vecumā līdz 25 gadiem) kļūst daļēji vai pilnībā patstāvīgs un iespēju robežās sāk pieņemt patstāvīgus lēmumus par savas dzīves norisēm.

Šajā posmā ar jebkuru jauniešu notiek nepārtraukts fizioloģisks, emocionāls un intelektuāls pārmaiņu process. Jaunieša dzīves situācija, pieejamie resursi, apkārtējā vide un apstākļi, iegūtā dzīves pieredze, apgūtās vai vēl neapgūtās prasmes un iemaņas, pieņemtie lēmumi un veiktās darbības nosaka konkrētā indivīda dzīvesveida iespējas. Tādēļ jebkuram jauniešim pastāv iespēja tikt pakļautam sociālās atstumtības riskam .

Radikālas ķermeņa pārmaiņas pubertātes laikā nepaliek bez ietekmes uz emociju un motivāciju sfēru. Šīs pārmaiņas jaunieši pārdzīvo intensīvi, tomēr tās nevis cēloniski tieši ietekmē garīgo dzīvi, bet gan sekundāri – ar paša ķermeņa uztveri. To iedarbības starpnieks ir mijiedarbība, t.i. to personu, ar kurām jaunieši kontaktējas, reakcijas un viņu pašu attiecīgā pretreakcija. (Gudjons,1998, 146.lpp.)

Šis psiholoģiskais atzinums ir ļoti nozīmīgs, jo dod jauniešim un sociālajam darbiniekam plašākus rīcības variantus, veicināt piemērotākas un pareizākas reakcijas, kas stimulē jauniešu pašuztveri. Lai izprastu jauniešu izturēšanos tā ir jāuztver, no vienas puses, kā reakcija uz ķermeniskajām un garīgajām pārmaiņām un, no otras puses, kā sabiedrības vērtību pieprasījums .

Ir svarīgi apzināties, ka jauniešis ar īpašām vajadzībām ir pakļauts sociālās atstumtības riskam ne vien tādēļ, ka jauniešim ir šie kustību, redzes, dzirdes vai garīga rakstura traucējumi, bet arī citu faktoru ietekmē .

Neskatoties uz ierobežojumiem, jaunieša ikdienas dzīve “ir process, kurā viņi kļūst patstāvīgi, izpilda dzimumu noteikto, kā arī profesijas lomu, konstruē savu biogrāfiski saprātīgu nākotni un uztver dzīvīgā sadalījumu pa kulminācijas punktiem.” (Gudjons, 1998, 147.lpp)

Ir pieejami daudz un dažādi pētījumus, kuri ir saistīti ar jauniešu ar īpašām vajadzībām esošās situācijas apzināšanu, iepazīšanu un problēmu risināšanu. Pētījumi ir veidoti par dažādām tēmām: pieejamības jautājumi, izglītības un nodarbinātības jautājumi, iesaistes un līdzdalības jautājumi. Vienlaikus ir pētīta gan tieši jauniešu auditorija, gan atsevišķas

invaliditātes grupas pēc funkcionālo traucējumu izpausmēm, gan integrācijas jautājums dažādās jomās, piemēram, nodarbinātība vai izglītība, pats par sevi .

Viens no pētījumiem, kas vērsts uz jauniešu auditorijas izziņāšanu ir Jaunatnes starptautisko programmu aģentūras pasūtītais un autoru Lindas Danielas, Mareka Niklasa, Līgas Rasnačas, Ilvijas Razgales, Ritmas Rungules un Ineses Sūniņas izstrādātās “Metodoloģiskās vadlīnijas darba ar mērķa grupas jauniešiem projektā “PROTI un DARI!””. Šajā pētījumā ir iespējas izprast jauniešu auditoriju kā riska grupu un apzināties problēmas, kuras pakļauj jauniešus sociālās atstumtības riskam. (2015)

Savukārt, Latvijas nedzirdīgo savienība ir veikusi un izstrādājusi pētījumu “Nedzirdīgajiem pieejamie sociālās rehabilitācijas pakalpojumi un reālās vajadzības”. Šis pētījums ļauj izprast ir fokusēts uz konkrētu pakalpojumu saņēmēju grupu un ļauj izprast problēmu spektru noteiktam cilvēku ar īpašām vajadzībām, konkrētā, cilvēku ar dzirdes traucējumiem, lokam. (2009)

Piemērs cilvēku ar invaliditāti iespējas konkrētā jomā ir skaidrojas Liepājas Neredzīgo biedrības 2013. gadā veiktajā pētījumā par personu ar invaliditāti nodarbinātības politiku Eiropā. Šajā pētījumā ir apkopoti vairāku valstu – Latvijas, Lietuvas, Čehijas, Francijas, Nīderlandes, Norvēģijas, Polijas, Spānijas, Šveices, Vācijas un Zviedrijas, situācija cilvēku ar īpašām vajadzībām nodarbinātībā . (2013)

Ar pieejamo informāciju pētījumos un literatūrā ir iespējams apzināties un izprast problemātikas loku, ar kuru mērķa grupa ikdienā var sastapties. Vienlaikus ir svarīgi apzināties, ka apzīmējums “jaunieši ar īpašām vajadzībām” ir ļoti plašs definējums un ir nepieciešams rast konkrētāku skaidrojumu.

Lai labāk izprastu, kāda ir konkrētās mērķa grupas specifika un ar kādām problēmām tā saskaras, sākotnēji ir nepieciešams definēt, kas ir sociālās atstumtības risks, kādas ir tā izpausmes un kā tās var ietekmēt jauniešus ar īpašām vajadzībām. Kā arī ir nepieciešams izziņāt, ko sevī ietver termins “īpašās vajadzības” jeb “invaliditāte”, kādi ir invaliditātes izpausmes veidi un kādas ir ikdienas vajadzības jeb nepieciešamības dzīves kvalitātes nodrošināšanai un uzlabošanai .

1.1. Sociālās atstumtības risks jauniešu ar īpašām vajadzībām vidū

Sociālās atstumtības faktoros var iedalīt piecās jomās:

1. “Sociāli - ekonomiskā pozīcija;
2. Rase, etniskā un kultūras piederība;
3. Dzimums;
4. Sociālās attiecības;

5. Apdzīvotās vietas un kopienas konteksts.” (Committee on Accounting for Socioeconomic Status in Medicare Payment Programs, 2016, p. 47)

Sociāli-ekonomiskā pozīcija skaidro indivīda pieejamo sociālo un materiālo kapitālu: kāds ir indivīda ieņemtais sociālais statuss, pažiņu loks, ienākumi jeb finansiālā situācija, izglītība un citi ārējie faktori. (Committee on Accounting for Socioeconomic Status in Medicare Payment Programs, 2016)

Sociālo statusu nosaka vairāki komponenti: izglītība, ienākumu līmenis, nodarbinātības statuss un materiālais stāvoklis. (Hod & Goldfarb-Rumyantzev, 2014) Līdz ar to, atbilstoša statusa komponentu neatbilstības gadījumā, atsevišķās sabiedrībā notiekošajās aktivitātēs jauniešiem ar īpašām vajadzībām tiek piedāvātas mazāk iespējas .

Jauniešus ar īpašām vajadzībām ir iespējams nostādīt zem divām sociāli-ekonomiskām pozīciju grupām: statusā “jaunieši” un statusā “cilvēki ar īpašām vajadzībām”. Piederība konkrētai grupai piešķir indivīdam zināmu zīmogu par personas sociālo statusu sabiedrībā. Piemēram, jaunietis pats par sevi var nebūt fiziski, materiāli un emocionāli neatkarīgs, lai pilnībā spētu nodrošināt visas savas nepieciešamības patstāvīgi. Līdz ar to var pieņemt, ka jaunieši kā grupa ir ar zemāku izglītības līmeni kā, piemēram, cilvēki 30 gados, jo joprojām atrodas izglītības apguves procesā, vai ir ar nepastāvīgu ienākuma līmeni un ar mazu personīgo materiālo nodrošinājumu vai pilnībā bez tā. Taču sociāli-ekonomiskā situācija ir daļēji mainīgs lielums .

Būtiski ir vērst uzmanību uz to, ka, no vienas puses, piederība noteiktai vienaudžu grupai uzspiež konkrētas prasības, kuras nepieciešams ievērot. No otras puses, tās pretī sniedz zināmu atbalstu un “piedāvā aizsardzību pret nedrošību un bailēm. Var teikt, ka vienaudžu grupa līdzveido katra atsevišķā jaunieša dzīves stilu un to ietekmē vēl ilgi pēc tam, kad jaunība jau pagājusi.” (Gudjons, 1998, 148.lpp)

Veidojas tāds sociālās rīcības modelis vienaudžu grupā, kas apgrūtina pieaugušā lomas pārņemšanu. Jaunieši attīsta specifiskas intereses un pie nosacījuma, kad tiek saņemts attiecīgs profesionāls atbalsts, viņi tiek virzīti uz jauniem panākumiem, iegūst darbības motivāciju, lai sasniegtu konkrēto nosprausto mērķi. Pats svarīgākais ir jaunieša iekļaušanās profesionālās dzīves jomā, jo tikai personīgais gandarījums par paveikto un reizē arī ar sasniegto, sniedz patstāvību un sociālās integrācijas sajūtu .

Ikvienam ir iespēja iegūt izglītību vai mainīt un uzlabot savu materiālo stāvokli jeb finansiālo situāciju. Jebkurš indivīds no jauniešu ar īpašām vajadzībām vidus ir spējīgs mainīt savu situāciju un ieņemto stāvokli jeb statusu sabiedrībā. Taču tas ir cieši saistīts arī ar piederību pārējiem sociālās atstumtības riska faktoriem. Jaunietis kognitīvi ir pietiekami attīstīts ar racionālu loģisko domāšanu, ir spējīgs izvērtēt savu paštēlu un sev piešķirto apkārtējo cilvēku

izveidoto tēlu. Jo spēcīgāka ir racionālā loģiskā domāšana, jo stabilāk un drošāk jaunietis spēs ieņemt vietu sabiedrībā.

Rase, etniskā un kultūras piederība ir vēl viens faktors, kas nosaka jauniešu apgrūtinātu iekļaušanos citu iedzīvotāju vidū. Sabiedrībā slēpti pastāvošais labējais ekstrēmisms saasinātas konkurences un ekonomiskās krīzes apstākļos ir līdzeklis autoritāru lozungu atbalstīšanai, taču jaunietis ar īpašām vajadzībām tiek ietekmēts un novirzīts no savu plānoto mērķu sasniegšanas.

Lai arī rase, etniskā un kultūras piederība ir daļēji maināms faktors, jo aspekti, kas nosaka jaunieša piederību konkrētai rasei vai etniskai piederībai, ir zināmā mērā iedzimti un fizioloģiski radīti. Taču iespēja ir mainīt kultūras piederību.

Kā nosacīti nemainīgs aspekts iekļaušanas apdraudējuma riskam ir dzimums. Dzimuma faktora nozīme kā sociālās atstumtības risks būtībā tiek noteikts atkarībā no sabiedrības, kurā jaunietis atrodas, un pieņemtajām dzimuma lomām, statusam, uzvedībai un attiecībām starp vīriešiem un sievietēm, puīšiem un meitenēm. (Krieger, 2003)

Jebkurā sabiedrībā sievietei ir piešķirta konkrēta loma: reproduktīvo funkciju izpildes loma jeb tiešā pēctecības veicināšanas funkcija. (Murayama, 2005) Jo tikai sieviešu dzimuma pārstāvēm ir iespēja iznēsāt un dzemdēt bērnus, veicinot populāciju un paaudžu attīstību.

Zināmā mērā, dzimuma aspekts sniedz noteiktas priekšrocības vai trūkumus sievietēm vai vīriešiem. Piemēram, iepriekš minētā sievietes kā mātes jeb cilvēka, kura ir dzemdējusi vienu vai vairākus bērnus, loma apdraud iespēju sievietei vienlīdz aktīvi iesaistīties izglītībā, nodarbinātībā vai citā sev vēlamā jomā.

Sociālās attiecības kā sociālās atstumtības risks aptver trīs aspektus: ģimenes stāvoklis, dzīvošana vienam un sociālais atbalsts. (Committee on Accounting for Socioeconomic Status in Medicare Payment Programs, 2016)

Tieksme pēc vēlēšanās būt par ģimenes locekli un veidot patstāvīgas attiecības lielākā vai mazākā mērā ir ikkatra cilvēka vēlme. Kā viena no problēmām cilvēkiem ar īpašām vajadzībām ir iespēja izveidot patstāvīgas romantiskas attiecības, kas vēlāk pāraugtu laulībā. (Kohrman, 2005) Jauniešiem ar īpašām vajadzībām ir vēlme socializēties ar personām, kuras viņos izraisa simpātijas, un apzināties, ka arī viņiem ir iespēja dzimtas turpināšanai.

Ģimenes stāvoklis ir arī cieši saistīts ar to, vai persona māsaimniecībā ir viena vai dzīvo ar kādu kopā. Iemesli, kādēļ cilvēki ir dzīvo vienatnē ir dažādi un tos ir iespējams apskatīt no diviem skatupunktiem: izvēle būt vienam un būšana vienatnē piespiedu kārtā.

No vienas puses, dzīvot vienatnē ir cilvēka paša izvēle. Dažkārt cilvēki labprātīgi izvēlas dzīvot vieni, jo ir vērsti uz melanholisku dzīvesveidu, labprāt turas atstatus no apkārtējiem cilvēkiem un jūtas apmierināti ar dzīvi vienatnē.

No otras puses, indivīdi dzīvo vieni piespiedu kārtā, jo dzīves ceļā nav raduši iespēju atrast līdzcilvēku, ar kuru vienoties par kopējas ikdienas dzīves veidošanu .

Šeit arī parādās trešais sociālo attiecību aspekts - sociālais atbalsts. Personām ar īpašām vajadzībām ir nepieciešams gan emocionāls, gan fizisks jeb praktisks, gan informatīvs, gan instrumentāls atbalsts ikdienas dzīves nodrošināšanai un uzlabošanai. Jaunietim ir jāapzinās sava loma sabiedrībā un apkārt notiekošajos procesos. Sabiedrība vienlaikus dod jaunietim gan audzinošu un izglītojošu ietekmi, gan arī jūtamam atbalstu personības krīzes brīžos.

Vienlaikus ir nepieciešamība gan pēc institucionāla atbalsta, piemēram, iespējas saņemt rehabilitācijas pakalpojumus vai saņemt materiālu palīdzību (pabalstu, pārtikas nodrošinājumu), gan arī atbalsts no līdzcilvēku vidus, piemēram, palīdzība ikdienišķās situācijās, kā arī sapratne un iecietība.

Apdzīvotās vietas un kopienas konteksts ir nozīmīgs jaunieša iespēju apzināšanā un izmantošanā. Tieši vieta un kopiena jeb kopējā apkārtējā vide un tajā esošie apstākļi, kuros jauniešs dzīvo, mācās, strādā vai uzturas, var tieši vai netieši ietekmēt jaunieša spēju funkcionēt un nodrošināt savas vēlmes un vajadzības. Labvēlīga vide pozitīvi ietekmē jauniešu ar īpašām vajadzībām, radot viņā vēlmi pilnveidot sevi un savu apkārtni. Savukārt negatīva un degradējoša vide rada neticību labvēlīgam iznākumam un novērš jauniešu no nosprausto mērķu un uzdevumu sasniegšanas.

Skola ir vide, kurā jauniešs gan apgūst zināšanas, gan arī sastopas ar pirmajām sabiedriskās dzīves attiecībām. Neadekvāta vienaudžu grupas uzvedība rada naidīgu skolas vidi, kas traucē un apgrūtina veikt skolas izglītojošo misiju. Ja jauniešs skolā jūtas neaizsargāts, viņš to uztver kā nedrošu vietu, tādējādi riskam pakļaujas ne tikai izglītības process, bet arī jaunieša personības attīstība. Ar šādu pieredzi sastapies jauniešs turpmāk centīsies norobežoties no sabiedriskajām aktivitātēm.

Šādos apstākļos svarīga loma ir sociālajam darbiniekam, kas ir īpaši apmācīts un pieredzējis darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām. Prasme iesaistīt jauniešus atbilstošās darbībās (piemēram, spēlēs, uzdevumu un problēmu risināšanā un citos aizraujošos pasākumos un aktivitātēs) un mērķtiecīgi koncentrēt uzmanību uz risināmo jautājumu gan darba grupās, gan individuāli samazinās spriedzi attiecībās un nodrošinās labvēlīgu vidi, stiprinot kolektīvu.

Skola ir vieta, kur katra mērķis ir nodrošināt vidi, kas veicina izaugsmi un mācīšanos, un kur katrs skolā ienākošais tiek cienīts par ieguldījumu ceļā uz šā mērķa sasniegšanu. Tā ir skola, kur cilvēki jūtas vērtīgi un nozīmīgi un uzņemas atbildību palīdzēt citiem justies nozīmīgiem. (Konstebls, 2001, 485.lpp)

Tieši šis riska faktors jaunieša ikdienā var radīt atšķirības, kas saistītas ar indivīda personīgo cīņu ikdienā ar nepatīkamiem un neparedzētiem apstākļiem, personīgo resursu un materiālo līdzekļu zaudējumu, nemieru un pazemojumu . (Kohrman, 2005)

Apvienojot konkrētās riska faktoru jomas, ir iespējams izdalīt vairākas bērnu un jauniešu grupas, kuras ir pakļautas sociālās atstumtības riskam:

- Bērni un jaunieši no maznodrošinātām vai trūcīgām ģimenēm;
- Bērnu un jaunieši ar zemu izglītības līmeni;
- Bērnu un jaunieši ar invaliditāti vai funkcionāliem traucējumiem un citām veselības problēmām;
- Bezdarbnieki;
- Pilngadību nenasniegušās un jaunās māmiņas;
- Viena vecāka ģimeņu bērni un jaunieši;
- Bērni, kas auguši daudz bērnu ģimenēs;
- Jaunieši, kas atrodas ārpus ģimenes aprūpē (institūcijās esošie bērni);
- Etniskās minoritātes;
- Jaunieši ar deviantu vai delinkventu uzvedību (tai skaitā arī likumpārkāpēji);
- Bezpajumtnieki. (Kvāle, 2009; Daniela u.c., 2015)

Jaunieši ar īpašām vajadzībām ir pakļauti nodalīšanai no sabiedrībā notiekošiem procesiem, jo garīgā vai fiziskā veidā ir citādāki kā viņu vienaudži. Garīgās vai fiziskās veselības traucējumu dēļ šiem jauniešiem ir daļēji vai pilnībā ierobežotas darbības, kas var ietekmēt jaunieša spējas iekļauties vienaudžu vidū un apdraudēt spēju attīstīties fiziski un intelektuāli vienlīdz ātri kā citi vienaudži.

Ar darbības šeit ir jāsaprot jaunieša iespējas iesaistīties jebkāda veida darbībās, kas virzītas uz individuālo vajadzību nodrošināšanu. Tie var būt personas darbības ierobežojumi veikt ikdienišķas darbības savām vajadzībām, piemēram, gatavot ēst, patstāvīgi nodrošināt personīgo higiēnu vai uzņemt mājsaimniecību. Un tie var būt arī zināmi šķēršļi, lai indivīds spētu sevi pilnvērtīgi realizēt nodarbinātības vai izglītības vidē.

Šeit svarīga loma fizisko šķēršļu likvidēšanai ir visai sabiedrībai, kas piedalās lēmumu pieņemšanā, pilsētu plānošanā, vides dizainā, publisko un individuālo ēku un teritoriju būvniecībā. Vadoties pēc izstrādātajiem vides pieejamības standartiem, tos uzlabojot un pilnveidojot, iespējams pielāgot jebkuru objektu – telpu, krēslu, galdu, kāpnes, automašīnu, sabiedrisko transportu, konferenču zāles, atrakciju parkus, vai jebko citu un padarīt to ērti lietojamu katram konkrētam indivīdam. Jaunietim ar īpašām vajadzībām ir jānodrošina vienādas iespējas un līdzvērtīgus rezultātus atbilstoši vides pieejamības standartam, lai viņš neizjustu diskomfortu, atrazdamies sabiedrībā.

Taču problēmu loks var būt arī plašāks, kā sākotnēji ir šķitis. Piemēram, jaunietis var tikt izslēgts no sabiedrībā notiekošiem procesiem ne tikai savas invaliditātes dēļ, bet arī citu

sociālās atstumtības riska faktoru dēļ, piemēram, ekonomiskie apstākļi, rase, tautība vai kultūras piederība, dzimums, sociālās attiecības, vērtības un normas, dzīvojamās apkaimes un kopienas, garīgā un fiziskā veselība, izglītība, bezdarbs. (Committee on Accounting for Socioeconomic Status in Medicare Payment Programs, 2016)

1.2. Īpašo vajadzību jeb invaliditātes skaidrojums

Viens no sociālās atstumtības riska faktoriem ir garīgās un fiziskās veselības faktors gadījumos, kad personai ir ilgstošas veselības problēmas un noteikta invaliditāte.

Invaliditātes likumā ir pieejama sekojoša vārda “invaliditāte” definīcija: “Invaliditāte ir ilgstošs vai nepārejošs ļoti smagas, smagas vai mērenas pakāpes funkcionēšanas ierobežojums, kas ietekmē personas garīgās vai fiziskās spējas, darbības, pašaprūpi un iekļaušanos sabiedrībā.” (2010)

Latvijā ir izstrādāti sekojoši likumi, noteikumi, normatīvie akti un citi saistošie dokumenti, kas regulē un nosaka jauniešu ar invaliditāti tiesības uz sociālo palīdzību:

- Invaliditātes likums;
- Bērnu tiesību aizsardzības likums;
- Jaunatnes likums;
- Valsts sociālo pabalstu likums;
- Likums „Par sociālo drošību”;
- Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums;
- Noteikumi par prognozējamās invaliditātes, invaliditātes un darbības zaudējuma noteikšanas kritērijiem, termiņiem un kārtību;
- Noteikumi par individuālo rehabilitācijas plānu personai ar prognozējamu invaliditāti un personai ar invaliditāti;
- Kārtība, kādā piešķir un finansē asistenta pakalpojumu pašvaldībā;
- Noteikumi par personai ar prognozējamu invaliditāti prioritāri sniedzamo invaliditātes riska mazināšanai paredzēto pakalpojumu veidiem, apjomu, saņemšanas nosacījumiem un saņemšanas kārtību;
- Noteikumi par pabalsta apmēru transporta izdevumu kompensēšanai invalīdiem, kuriem ir apgrūtināta pārvietošanās, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta piešķiršanas un izmaksas kārtību;
- Noteikumi par kārtību, kādā personas ar invaliditāti saņem atbalstu mājokļa pielāgošanai, un atbalsta saņemšanas nosacījumiem;

- Noteikumi par bērna invalīda kopšanas pabalsta apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta piešķiršanas un izmaksas kārtību;
- Noteikumi par psihologa pakalpojumu apjomu personai līdz 18 gadiem, kurai pirmreizēji noteikta invaliditāte un kura dzīvo ģimenē, kā arī tās likumiskajam pārstāvim, un pakalpojuma saņemšanas kārtību. (Latvijas Cilvēktiesību centrs, 2011; VDEĀVK, 2014a; VDEĀVK 2014b)

Latvijā invaliditātes piešķiršanas kārtību koordinē un vada Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu valsts komisija (turpmāk tekstā VDEĀVK), kas ir Latvijas Republikas Labklājības ministrijas pakļautībā esoša iestāde. (VDEĀVK, 2014c) VDEĀVK, balstoties uz Ministru kabineta 2014.gadā izdotajiem noteikumiem nr. 805 „Noteikumi par prognozējamās invaliditātes, invaliditātes un darbspēju zaudējuma noteikšanas kritērijiem, termiņiem un kārtību”, pieņem iesniegumus par invaliditātes ekspertīzes veikšanu no personām, veic atbilstošo ekspertīzi un izdod lēmumu par invaliditātes piešķiršanu.

Invaliditātes grupas ekspertīzē tiek veikts un atzīmēts sekojošs personas ar funkcionāliem traucējumiem izvērtējums:

- (2) Pamatojoties uz personas funkcionēšanas ierobežojuma izvērtējumu, Valsts komisijas amatpersona izdod administratīvo aktu, ar kuru nosaka:
  - 1) invaliditāti, ja personas funkcionēšanas ierobežojuma pakāpe atbilst invaliditātes noteikšanas kritērijiem, — uz noteiktu termiņu (no sešiem mēnešiem līdz pieciem gadiem, bet personai, kura līdz invaliditātes ekspertīzes veikšanas dienai nav sasniegusi 18 gadu vecumu, arī līdz dienai, kad tā sasniedz 18 gadu vecumu) vai bez atkārtota ekspertīzes termiņa (uz mūžu);
  - 2) prognozējamu invaliditāti, ja personas funkcionēšanas ierobežojuma pakāpe atbilst prognozējamās invaliditātes noteikšanas kritērijiem un paredzams, ka bez ārstniecības, rehabilitācijas un sociālo pakalpojumu saņemšanas tā palielināsies un atbildīs invaliditātes noteikšanas kritērijiem, — uz noteiktu termiņu (no sešiem mēnešiem līdz vienam gadam);
  - 3) darbspēju zaudējumu procentos uz noteiktu termiņu (no sešiem mēnešiem līdz pieciem gadiem) vai bez atkārtota ekspertīzes termiņa (uz mūžu) normatīvajos aktos paredzētajos gadījumos;
  - 4) invaliditātes cēloni;
  - 5) darbspēju zaudējuma cēloni personām, kurām nav noteikta invaliditāte, normatīvajos aktos paredzētajos gadījumos. (Invaliditātes likums, 2010)

Invaliditāti piešķir uz noteiktu termiņu vai beztermiņa (uz mūžu). (Labklājības ministrija, 2018a) Ja personai ir piešķirta invaliditāte uz noteiktu laiku, invaliditātes ekspertīze jāveic atkārtoti pēc piešķirtā termiņa beigām.

Bērniem jeb personām, kuras nav sasniegušas 18 gadu vecumu, invaliditāte tiek noteikta bez iedalījuma invaliditātes grupā. (Latvijas Republikas Labklājības ministrija, 2018a) 18 gadu vecumu sasniegušām un vecākām personām tiek nozīmēta konkrēta invaliditātes grupa.

Nosakot invaliditāti, personai tiek piešķirta konkrēta invaliditātes grupa. Invaliditātes grupu dalījums ir sekojošs:

- I grupas invaliditāte - ļoti smaga invaliditāte ar 80–100 procentu darbspējas zudumu;

- II grupas invaliditāte - smaga invaliditāte ar 60-79 procentu darbības zudumu;
- III grupas invaliditāte - mēreni izteikta invaliditāte ar 25-59 procentu darbības zudumu. (Invaliditātes likums, 2010; Latvijas Republikas Labklājības ministrija, 2018a)

Vienlaikus invaliditātes grupas ir iespējams salīdzināt ar spēju iekļauties sabiedrībā notiekošajos procesos.

Personām, kurām ir noteikta I grupas invaliditāte, ir ļoti zema spēja vai pilnībā zudusi rīcības spēja patstāvīgi darboties. Šīm personām iekļaušanās sabiedrībā ir iespējama tikai caur sociālo palīdzību un spēja sevi patstāvīgi aprūpēt ir ļoti ierobežota. (Liepājas Neredzīgo biedrība, 2013)

Jaunieši ar šīs pakāpes invaliditātes grupu ir spējīgi iesaistīties sev vēlamās un nepieciešamās ikdienas dzīves aktivitātēs tikai ar līdzcilvēku un jomas speciālistu palīdzību. Vienlaikus šiem cilvēkiem ir nepieciešama patstāvīga speciālistu uzraudzība, lai veicinātu esošo problēmu nostabilizēšanu un izvairītos no stāvokļa pasliktināšanās.

Cilvēkiem ar II grupas invaliditāti ir nepieciešama sociālā palīdzība, jo bez tās iekļaušanās process sabiedrībā ir apgrūtināts. Vienlaikus patstāvīga sevis apkopšana arī ir ierobežots. (Liepājas Neredzīgo biedrība, 2013)

Neskatoties uz to, šīs īpašo vajadzību grupas jaunieši ir daļēji spējīgi patstāvīgi pieņemt lēmumus un rīkoties saskaņā ar savām iecerēm.

Savukārt, personas, kurām ir noteikta III grupas invaliditāte, saskaras ar mērenām grūtībām integrācijas un sevis aprūpēšanas procesā. (Liepājas Neredzīgo biedrība, 2013)

III grupas invaliditāte ir šķietami visvieglākās formas funkcionālo traucējumu izpausmes pakāpe, jo tā sniedz iespēju jauniešiem vairāk rīkoties patstāvīgi, kā būt atkarīgiem no sociālās palīdzības pieejamības, apjoma un kvalitātes.

Ir svarīgi apzināties invaliditātes cēloņus jeb izraisošos faktoros. 2016.gadā kopumā pirmreizēji iegūta invaliditāte bija 16 917 cilvēkiem, kuriem kā galvenie funkcionālo traucējumu rašanās iemesli tika norādīti sekojoši cēloņi:

- asinsrites sistēmas slimības;
- ļaundabīgie audzēji;
- ievainojumi, saindēšanās un citas ārējās iedarbes sekas;
- nervu sistēmas slimības;
- acu un to palīgorgānu slimības;
- auss un aizauss paugura slimības;
- skeleta, muskuļu un saistaudu slimības;
- elpošanas sistēmas slimības;
- gremošanas sistēmas slimības;
- tuberkuloze;
- arodslimības;
- psihiski un uzvedības traucējumi;

- pārējās slimības. (Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2018b)

Augstāk minētie cēloņi var būt radušies iedzimtības jeb pārmantojamības rezultātā vai iegūt dzīves laikā. Tikpat būtiski ir apzināties, kādas sekas šie cēloņi var radīt, un kādas būs invaliditātes izpausmes.

1.3. Īpašo vajadzību jeb invaliditātes veidi un izpausmes

Līdzīgi kā vienaudži ar un bez īpašām vajadzībām ir dažādi, dažādi ir arī invaliditātes veidi un to izpausmes. Tas nozīmē, ka arī vajadzības, vēlmes un ierobežojumi jauniešu ar invaliditāti vidū atšķiras. Tādēļ ir nepieciešams padziļinātu uzmanību vērst katram no funkcionalitātes traucējumu izpausmes veidiem.

Invaliditāte vai funkcionalitātes traucējumus var būt:

- Iedzimts vai pārmantots no vecākiem;
- Dzīves laikā iegūts vai vides noteikts. (Integration through Learning, 2014)

Neatkarīgi no veida, kā iegūta invaliditāte, funkcionālie traucējumi jeb ierobežojumi var izpausties kā kādas konkrētas maņas daļējs vai pilnīgs zudums. Īpašās vajadzības pēc to izpausmes formām iedala sekojoši:

- Kustību invaliditāte (kustību traucējumi), kas izpaužas kā “daļēja vai pilnīga pārvietošanās spēju zaudēšana” un ietekmē personas mobilitāti jeb spēju pārvietoties;
- Redzes invaliditāte (redzes traucējumi), kas izpaužas kā “mazas vai nopietnas redzes traucējumi, .. kas var pāraugt daudz nopietnākās problēmās vai slimībās kā aklums un redzes trauma”;
- Dzirdes invaliditāte (dzirdes traucējumi), kas izpaužas kā “dzirdes zaudējuma apmēru, kas cilvēkam apgrūtina vai pilnībā neļauj saprast runu”;
- Garīga rakstura jeb intelektuālās attīstības traucējumi, kas izpaužas kā prasmju apguve un attīstība lēnāk kā vienaudžiem. (Integration through Learning, 2014)

Katrs no funkcionālajiem ierobežojumiem sniedz konkrētas iespējas un rada noteiktus šķēršļus, lai jauniešis patstāvīgi spētu veiksmīgi iesaistīties sabiedrībā notiekošajos sociālajos, ekonomiskajos un politiskajos procesos.

Veids, kā šie ierobežojumi izpaužas, ir atšķirīgs. Tā, piemēram, jaunieša ar redzes traucējumiem ikdienā veicamo darbību iespējas un vajadzības ir citādākas, kā jaunieša ar dzirdes traucējumiem iespējas. Ja jauniešiem ar redzes invaliditāti ir nepieciešams, lai pieejamā informācija būtu uztverama ar skaņas jeb audio formātā vai Braila rakstā, tad šāda veida

pieejamības informācija būs apgrūtināti uztverama vai pilnībā jauniešiem ar dzirdes traucējumiem, atkarībā no dzirdes zuduma pakāpes.

Līdzīgu salīdzinājumu varam veikt ar kustību traucējumiem un garīgās attīstības traucējumiem. Piemēram salīdzināsim jauniešus, kurš kā pārvietošanās līdzekli izmanto ratiņkrēslu, un jauniešus ar garīgās attīstības traucējumiem, un abu jauniešu iespēju iekļūt telpā, kurā ir apgrūtināta iekļūšana: ir jātiek augšā pa trepēm, kuras sastāv no 3 pakāpieniem. Jauniešiem ar garīga rakstura traucējumiem nebūs grūtības iekļūt telpā, taču jauniešiem ar kustību traucējumiem iekļūšana telpā bez atbilstošas uzbauktuves vai asistenta palīdzības nebūs iespējama.

Svarīgi ir apzināties katra jaunieša unikalitāti, vajadzības, iespējas un spēju robežas. (Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol, 2006) Taču šīs spēju robežas ciešā mērā sasaucas ar brīdi, kad jauniešs ir ieguvis invaliditāti.

Latvijas Universitātes veiktajā pētījumā “Invalidu zemā nodarbinātības līmeņa iemesli un problēmu risinājumi” norādīts, ka tieši iegūtā jeb negaidītā invaliditāte ir viens no galvenajiem riskiem, lai jauniešs spētu vēlāk iesaistīties nodarbinātības procesos. (2007) lai jaunieši spētu patstāvīgi apzināties, rosināt un veicināt pozitīvu rīcībspēju.

Var būt situācijas, kad cilvēkiem ar funkcionāliem traucējumiem ir vienlaikus vairākas izpausmes. Piemēram, cilvēks var būt vienlaikus ar pārvietošanās un ar garīga rakstura traucējumiem vai arī vienlaikus nedzirdīgs un neredzīgs.

Katra noteiktā funkcionālo traucējumu izpausme prasa individuālu pieeju, konkrēti izzinot jaunieša vajadzības. Vienlaikus ir svarīgi apzināties, kuras vajadzības ir primāras, kuras sekundāras un kuras nepieciešams apmierināt tikai brīvu laika, fizisko un materiālo resursu gadījumā.

1.4. Ikdienas nepieciešamības jauniešiem ar īpašām vajadzībām

Neskatoties uz ierobežotām iespējām, arī jauniešiem ar invaliditāti ir vēlme pilnvērtīgi iesaistīties sabiedrībā notiekošajos procesos. (Doyal & Gough, 1991) Šī vēlme ir skaidrojama ne tikai ar gribu sevi pilnveidot vai gūt dzīves baudījumu, bet gan ir ciešā sasaistē ar konkrētā ikdienas vajadzībām pēc pārtikas, miega, atpūtas, savu zināšanu un prasmju pilnveidošanas un apkārtējo līdzcilvēku atzinības.

Viena no vispusīgās analīzes metodikām ir Abrahama Maslova vajadzību piramīda. Tā nosaka cilvēka pamatvajadzību hierarhiju, sākot no primāri nepieciešamām lietām, bez kurām dzīvība nav iespējama, piemēram, ūdens un pajumte, līdz spējam maksimāli izmantot savus iekšējos resursus, lai sasniegtu visaugstākos mērķus.

Maslova piramīda nosaka piecas galvenās vajadzības, primāri izvirzot nepieciešamākās:

1. Pamata jeb fizioloģiskās vajadzības;
2. Vajadzības pēc drošības un aizsargātības;
3. Vajadzība pēc sociālajām attiecībām un piederības apziņas;
4. Vajadzības pēc novērtējuma, cieņas;
5. Pašizpaušmes vajadzības. (Mawere, Mubaya, Reisen & van Stam, 2016; Rupenheite, 2010)

Jauniešiem funkcionalitātes traucējumiem, neatkarīgi no to izpaušmes veida, stratēģiskie plāni un noteiktās vajadzības būtiski neatšķiras no jebkura cita sabiedrības indivīda nospraustajiem mērķiem. Taču atšķirība ir objektīvi eksistējošos šķēršļos un ierobežojumos, kurus jauniešiem ar invaliditāti daļēji vai pilnībā iespējams pārvarēt tikai ar apkārtējās sabiedrības atbalstu.

Piramīdas pirmais līmenis ir pamata jeb fizioloģiskās vajadzības.

Tās ir primārās vajadzības, bez kurām nav iespējama cilvēka dzīve eksistenciālā līmenī, piemēram, ēdiens, ūdens, miegs un atpūta, iespēja uzturēt labu veselību un ārstēties, ekoloģiski tīra vide, apmierinātas materiālās vajadzības (apgērbis, mājsaimniecības tehnika utt.), sava dzīves telpa.

Pilnvērtīga un kvalitatīva ēdiena un dzēriena, kas dod ķermenim spēku un izturību, iegūšana jauniešiem ar īpašām vajadzībām var radīt grūtības ne tikai bērnībā, bet arī pusaudža gados. Ērti sēdēt pie galda, darboties ar karoti, dakšīņu, krūzīti un šķīvi var būt sarežģīti, tādējādi var netikt pilnībā apmierinātas fizioloģiskās vajadzības. Pilnvērtīgi izbaudīt miegu un atpūtas brīžus var traucēt nespēja ieņemt ērtu pozu. Sociālā aprūpe un rehabilitācija ir neatņemama jaunieša ar īpašām vajadzībām dzīves sastāvdaļa.

Piramīdas otrais līmenis ir vajadzība pēc drošības un aizsargātības.

Vajadzība pēc drošības un aizsargātības aptver nozīmīgākos faktoros indivīda veiksmīgai izdzīvošanai brīdī, kad pamatvajadzības ir apmierinātas.

Šīs vajadzības ir vēlme būt drošam un pasargātam no fiziskām ciešanām, briesmām, nepatīkamiem pārdzīvojumiem, neveiksmēm, bailēm un agresivitātes.

Jaunietis ar īpašām vajadzībām biežāk sastopas ar nepatīkamiem pārdzīvojumiem un neveiksmēm. Šādos brīžos ļoti svarīgs ir vecāku un sociālā personāla atbalsts, kas nostiprina līdzsvaru dzīvē un veido pārliecību: “es gribu un es varu”. Saprātne un ieklausīšanās no apkārtējo cilvēku puses nostiprina jauniešu stabilitātes sajūtu un drošību. Pielāgota vide rada jauniešiem spēju orientēties apstākļos, spēju ietekmēt apstākļus, nevis pakļauties tiem.

Piramīdas trešais līmenis ir vajadzība pēc sociālajām attiecībām jeb piederības apziņas

Izjust piederību kādai kopienai vai sabiedrības daļai, būt mīļētam ģimenē, veidot draudzības saites ar vienaudžiem vai citiem apkārtējiem cilvēkiem, sadarboties ar līdzcilvēkiem, sajust abpusēju gandarījumu no savstarpējām attiecībām.

Jauniešiem ar funkcionāliem traucējumiem parasti ir grūtāk atrast un nodibināt savstarpējus kontaktus ar citiem jauniešiem, jo bieži vien atšķiras vienaudžu spējas pildīt konkrētus uzdevumus, it īpaši piedalīties kopīgās aktivitātēs, piemēram, sacensībās vai spēlēs. Jauniešu uzdevums šādos brīžos būtu savlaicīgi novērtēt situāciju un pielāgot sacensību gaitu, lai mazinātu atšķirības starp spēles dalībniekiem.

Piramīdas ceturtais līmenis ir vajadzības pēc novērtējuma, cieņas

Vēlme iemantot apkārtējo cilvēku novērtējumu atzinumu un uzslavu, kas ceļ jaunieša pašcieņu un pašvērtējumu un virza uz turpmākiem panākumiem.

No ārpuses saņemtā atzinība piedod spēku un pozitīvu enerģiju jaunieša rīcībspējas attīstībai.

Piramīdas piektais līmenis ir pašizpaušme vajadzība.

Jaunietis izmanto iedzimtos dotumus, radošās spējas un dzīvē apgūtās prasmes, attīstot spēju pašrealizēties, meklēt risinājumus, realizējot sevi kā personību.

Vēlme un griba tiekties pēc maksimālas vajadzību apmierināšanas ir cieši saistīta ar jaunieša gribu un motivāciju. Tieši gana motivēts jaunietis, kurš ir orientēts uz mērķu sasniegšanu, negaidīs, kad pārmaiņas notiks ar viņu, bet gan sāk rīkoties patstāvīgi. (Gupta, 2002)

2. RĪCĪBSPĒJAS JEB STIPRINĀŠANAS TEORIJA

Sociālajā darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām ir iespējams rast dažādus veidus un metodes, kā palīdzēt klientiem izzināt, pieņemt un risināt radušās problēmas. Protams, vērā ir nepieciešams ņemt dažādu ietekmējošo faktoru un resursu kopumu: ārējie faktori un resursi jeb aspekti, kuri ir no jaunieša pieņemtajiem lēmumiem un veiktajām darbībām neatkarīgi (vides pieejamība, infrastruktūras attīstība un tamlīdzīgi), jaunieša ar īpašām vajadzībām paša iekšējie resursi (izpratne, motivācija, griba, mērķtiecība un citi), institucionālie resursi (informācijas pieejamība un piedāvāto pakalpojumu klāsts), administratīvie resursi (izstrādātie likumi, noteiktumi un citi normatīvie akti).

Kā viens no skatījumiem, ko ir iespējams pielietot darbā ar jauniem cilvēkiem ar invaliditāti un kas ir vērsts uz klienta problēmas risinājuma atrašanu, ir rīcībspējas jeb stiprināšanas teorētiskais skatījums jeb perspektīva.

Rīcībspējas jeb stiprināšanas perspektīva akcentē klienta iekšējos resursus un klienta spēju tos apzināt un pārvaldīt, lai klients spētu patstāvīgi tikt galā ar sarežģījumiem, kas radušies viņa paša dzīvē.

Sociālā darbā ir pēc iespējas jānodrošina klienta rīcībspējas pieaugums. Klienta pašizpaušme ir jāvirza no neveiksmes identitātes uz veiksmes identitāti. Identitātes izmaiņas akceptē jauniešu uzvedības un rīcības maiņu realizējot viņa rīcībspējas pieaugumu.

Lai veiksmīgi iesaistītu klientu savas problēmas apzināšanā un risināšanā, sociālais darbinieks veido dialogu, kas palīdz atpazīt problēmu, raugoties no apkārtējās vides un sociālās identitātes viedokļa. Lai risinātu diskusiju ir nepieciešama uz savstarpēju sadarbību un uzticēšanos balstīta atmosfēra. Klients motivācijas trūkuma dēļ nespēj attīstīt pašnoteikšanās sajūtas un principus. Sociālā darbinieka pamatfunkcija, balstoties uz savu pieredzi un intuīciju, jābūt virzītai uz klienta pašapziņas un pašvērtējuma celšanu. Klientu nedrīkst ietekmēt, uzspiežot savus principus, lai panāktu sev vēlamo rezultātu. Manipulācija ar klienta šaubām, bailēm vai emocijām ir nepieļaujama. Ideālu savstarpējo attiecību veidošanai un uzturēšanai jāievēro daži svarīgākie pamatpostulāti strādājot ar klientu, kam nepieciešama palīdzība:

- izturēties pieklājīgi, uzmanīgi uz klausīt un iedziļināties problēmā;
- strādāt ar klientu pozitīvā gaisotnē, saglabājot pašcieņu;
- strādāt atbildīgi un turēt dotos solījumus;
- klientu nedrīkst nosodīt vai atraidīt tādēļ, ka sociālajam darbiniekam nav pieņemama klienta problēma.

Diskusijas galvenais mērķis ir vienlaicīgi gan atrisināt radušos problēmu, gan arī iedrošināt klientu ar turpmākajiem risinājumiem tikt galā patstāvīgi, tādējādi nodrošinot klienta pašpiederzes veidošanās iespēju. Sociālais darbinieks ir nevis problēmas risinātājs, bet gan problēmas risinājuma procesa virzītājs, kas ar savu attieksmi, iekšējo spēku, drosmi sevi novērot un vēloties palīdzēt panākt labvēlīgu rezultātu. Šis darbs prasa augstu morāles un ētikas principu ievērošanu.

Pirms izlemt par metodēm kā strādāt ar jaunietiem, ir jāapzina situācija un jāiepazīst klienta stīprās un vājās vietas.

Autoru vidū norit aktīva diskusija par to, vai pareizs definējums ir rīcībspējas jeb stiprināšanas perspektīva, teorija vai fenomens pats par sevi. Tādēļ tuvāk ir nepieciešams izprast autoru darbos lietotā vārda “empowerment” (angļu valodā) lietojumu un nozīmi, kā arī pieejamo definīciju būtību un apskatīt tās ietekmējošos faktoros.

2.1. Rīcībspējas jeb stiprināšanas teorijas skaidrojums

Rīcībspējas jeb stiprināšanas teorētiskā skatījuma pirmsākumi meklējami 20. gadsimta 70. gados. (Apine & Roga, 2011, 29. lpp; Boehm & Staples, 2002) Vēlāk šī teorija strauji ir attīstījusies tieši sociālā darba sfērā, kad tika sākti pētīt fenomenu “empowerment”. (Lishman, 2007)

Šo fenomenu latviešu valodā ir grūti definēt vienā vārdā, jo vārda tulkojums neatspoguļo tā būtību.

Vārds “empowerment” tiešā tulkojumā no angļu valodas uz latviešu valodu nozīmē “pilnvara, iespējas”. (Empowerment, 2018c) Vārdam pieejami arī tādi sinonīmi kā “akreditēšana, autorizēšana, pilnvarošana, deleģēšana, licencēšana, mandāta sniegšana”. (Empowerment, 2018b) Skaidrojošajā vārdnīcā vārds “empowerment” tiek definēts kā “pilnvaru piešķiršana dažādu darbību vai pienākumu veikšanai”. (Empowerment, 2018a)

Pats vārds “empowerment” ir attiecināms uz atļaujas, pilnvaru vai iespēju došanu konkrētam klientam (šajā gadījumā jaunietim ar īpašām vajadzībām) būt par savas problēmas atpazīšanas, pieņemšanas un iespējamā risinājuma gaitas pilntiesīgu noteicēju. Līdz ar to, pilnvaru vai iespēju došanu ir iespējams definēt arī kā rīcībspēju vai stiprināšanu.

Rīcībspējas teorijas pamatā slēpjas cilvēka iespēju un pilnvaras saņemšana būt noteicējam par savu dzīvi, mēģinot papildīt vēlmes atbilstoši iespējām un ierobežojumiem. Šo skaidrojumu, projicējot to uz sociālā darbinieka un klienta attiecībām, ir iespējams skatīt divējādi.

No vienas puses, rīcībspēja raksturo klientu pašu. Tieši klients pats ir pārmaiņu pilnvarotājs, veicējs un virzītājs, kurš spēj būt atbildīgs par savu sarežģītumu atrisināšanu.

Indivīds ir spējīgs “aktīvi ietekmēt dzīves procesu, bet nevis tikai izjust ārējās un iekšējās pasaules ietekmi”. (Vorobjovs, 1995, 137.lpp)

Šajā situācijā sociālais darbiniekam ieņem klātesošās personas jeb novērotāja lomu.

No otras puses, ja teorija tiek skatīta no stiprināšanas perspektīvas, centrā nonāk sociālais darbinieks, kurš sniedz nepieciešamo atbalsta pasākumu un resursu kopumu jeb stiprina jaunieci, kurš pieņem lēmumu par rīcību un ir reālās darbības veicējs.

Darbinieks veic vides apzināšanu un pielāgošanu, resursu, informācijas un citu nepieciešamo situācijas risināšanas instrumentu sniegšanu jaunieci. Saņemot atbalsta instrumentus, klientam rodas spēja uzņemties varu pār savu dzīvi un rīkoties patstāvīgi, veidojot ikdienas dzīvi un nākotnes plānus atbilstoši savām iecerēm un vēlmēm.

Teorijas būtībā ir iekļauti divi darbības veicēji – sociālais darbinieks un jaunieci. Abi atrodas nemitīgā mijiedarbē un orientēti uz kopīgu mērķi – jaunieci iekšējā potenciāla problēmu risināšanā, sasniegšanu.

Lai izprastu, kā veicināt jaunieci iekšējo potenciālu un iedrošinātu jaunieci uzņemties atbildību par savā dzīvē notiekošajiem procesiem, ir nepieciešams izziņāt apstākļus jeb komponentus, kas veicina rīcībspēju.

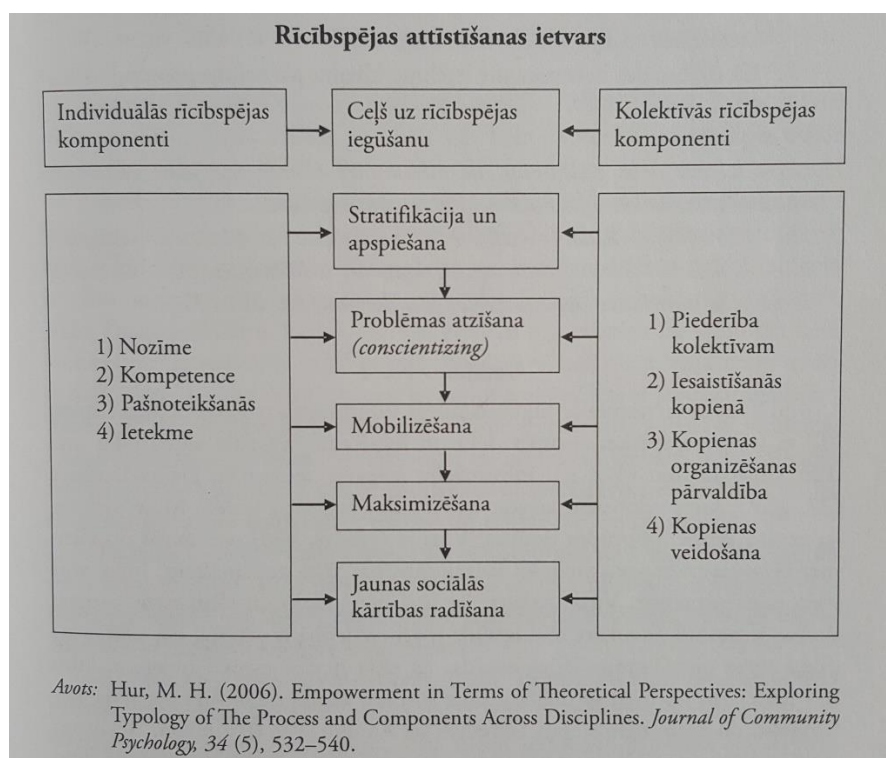
2.2. Rīcībspējas jeb stiprināšanas teorija dažādu autoru skatījumā

Vārda daudzpusība parāda tā daudzšķautņaino būtību un plašo diskursu, kas rada teorētisko perspektīvas daudzveidību dažādu autoru vidū. Vienlaikus rīcībspējas perspektīvai nav iespējams rast vienu noteiktu definīciju, jo šo vārdu ir iespējams apskatīt no dažādiem aspektiem. (Lishman, 2007)

Dažādos literatūras avotos ir pieejams atšķirīgs skaidrojums perspektīvai un tās nosaukumam.

Latviešu autoru Evijas Apines un Vitas Rogas darbā “Klienta identitātes transformācija sociālā darba procesā” teorija tiek definēta kā “Rīcībspējas perspektīva”. Šo autoru skatījumā perspektīva tiek fokusēta uz “nepieciešamību personai atgūt vai iegūt varu pār savu dzīvi”. (Apine & Roga, 2011, 29.lpp) Šajā procesā sociālā darbinieka klātesamības faktors ir būtisks. Tieši sociālais darbinieks ir tas, kurš palīdz atklāt un vēlāk arī attīstīt klienta iekšējos resursus. (Apine & Roga, 2011)

Būtiski ir ne tikai izprastu un iemācīties resursus pielietot, bet arī tos attīstīt. Šeit autore Evija Apine un Vita Roga piedāvā aplūkot Mana Hvaianga Harsa (*Mann Hyung Hur*) rīcībspējas attīstīšanas ietvaru. (sk. 1.att.)

1.att. Rīcībspējas attīstīšanas ietvars. (Apine & Roga, 2011, 31.lpp)

Rīcībspējas attīstīšana balstās uz 5 posmiem: “stratifikācija un apspiešana, problēmas atzišana, mobilizēšana, maksimizēšana un jaunas sociālās kārtības radīšana”. (Apine & Roga, 2011, 31.lpp) Kā redzams modelī, šie visi posmi ir ciešā mijiedarbībā ar indivīdu, identitāti, apkārtējo vidi un apstākļiem. Tādēļ indivīdu un viņu problēmas iespējamo risinājumu ir jāskata ciešā sakarībā ar kopienai vai grupai, kurai indivīds pieder. (Apine & Roga, 2011)

Piederība grupai var būt gan rīcībspēju stimulējošs process, gan pārmaiņu veicināšanu palēninošs process. Klients, piederot pie kādas konkrētas grupas, darbības veic sev ierastā veidā. Kā atzīst Tomass Hillannss Ēriksens (*Thomas Hylland Eriksen*): “Daudz no tā, ko darām, ir ieradumi un paražas, un vairumā situāciju pat neapjaušam, ka būtu varējuši rīkoties citādāk”. (2010, 132.lpp)

Citos literatūras avotos, piemēram, grāmatā “Praktiskās mācīšanās rokasgrāmata sociālajā darbā un sociālajā aprūpē: zināšanas un teorija” (no angļu valodas: “*Handbook for Practice Learning in Social Work and Social Care: Knowledge and Theory*”) raksta “Iespēju došana un aizstāvēšana” (angļu valodā “Empowerment and Advocacy”) autors Robs Makajs (*Rob Makay*) fokusu vērš uz spēku un bezspēcību, balstot šo teorētisko perspektīvu uz spēcīnāšanu jeb stiprināšanu. (Lishman, 2007)

Autora rakstā ir iespējams iepazīties ar Juditas A.B. Lee (*Judith A.B. Lee*) iespēju došanas dimensiju konceptu. Autore norāda, ka pilnvarošanu jeb rīcībspēju var skatīt no 3 pastāvības potenciāla ietekmējošām dimensijām:

1. Pozitīva sevis izjūta;
2. Kritisks sociālās un politiskās pasaules izvērtējums;
3. Resursu un stratēģijas atbalstītas kompetences. (Lishman, 2007)

Līdzīgu teorijas fokusu sniedz Malkolms Peins (Malcolm Payne), norādot, ka caur šo teorijas paradigmu ir iespējams palīdzēt klientam apzināties iekšējās barjeras un šķēršļus, iemācīties ar tiem cīnīties, lai veicinātu sava iekšējā spēka, kapacitātes un pašapziņas celšanos. (Payne, 1997)

Lai arī autoru vidū ir atrodams atšķirīgs skatījums uz iespēju sniegšanu, visas teorētiskās perspektīvas caurstrāvo vienots veselums – cilvēks ar iespēju rīkoties. Teorētiskā skatījuma galvenā būtība ir cilvēka spēja pieņemt esošo situāciju, apzināties problēmu un izprast tās cēloņus, iegūt informāciju un citus nepieciešamos resursu, lai esošajā vidē un pastāvošo apstākļu ietekmē iemācītos pārvaldīt savā dzīvē notiekošos procesus.

Katram cilvēkam ir sava kapacitāte: savs sociālais un cilvēkkapitāls, savas stiprās un vājās puses, iespējas, resursi un citi cilvēka dzīvi ietekmējošie faktori. Tos pareizi apzinot un izprotot, ir iespējams cilvēkam radīt iekšēju spēka avotu, kuru pielietot kā potenciālu instrumentu vai rīku savas esošās problēmas risināšanai un kopējai dzīves kvalitātes uzlabošanai.

Sociālā darbinieka loma šajā procesā ir palīdzēt jauniešiem apzināties savus resursus un to, kā šos resursus pārvērst efektīvos palīglīdzekļos problēmsituāciju risināšanā. Lai to panāktu, sociālajam darbiniekam ir jāpieliek savi profesionālie resursi, kas ir informācijas, atbalsta un sociālo pakalpojumu sniegšana konkrētam klientam. Šajā gadījumā tie pārvēršas par sociālā darbinieka rīcībā esošajām pilnvarām, kuras sociālais darbinieks nodot klienta rīcībā, iedrošinot klientu rīkoties atbilstoši sākotnēji uzstādītajiem mērķiem.

3. SOCIĀLAIS DARBS AR JAUNIEŠIEM AR ĪPAŠĀM VAJADZĪBĀM

Sociālais darbs norit ar plašu un atšķirīgu klientu loku. Sociālā palīdzība tiek meklēta dažādu iemeslu dēļ, aptverot daudzveidīgu problemātikas un vajadzību spektru, piemēram, bezdarbs, finansiālo apstākļu nepietiekamība, mājokļa jautājumu risināšana, sociālo un ikdienas mācīšanās prasmju apguve un pilnveide, rehabilitācijas pasākumu, pabalstu, speciālistu konsultāciju (sociālā darbinieka, sociālā rehabilitētāja, psihologa un tamlīdzīgi) vai citu pakalpojumu saņemšana.

Sociālais darbs norit ar plašu un atšķirīgu klientu loku. Sociālā palīdzība tiek meklēta dažādu iemeslu dēļ, aptverot daudzveidīgu problemātikas un vajadzību spektru, piemēram, bezdarbs, finansiālo apstākļu nepietiekamība, mājokļa jautājumu risināšana, sociālo un ikdienas mācīšanās prasmju apguve un pilnveide, rehabilitācijas pasākumu, pabalstu, speciālistu konsultāciju (sociālā darbinieka, sociālā rehabilitētāja, psihologa un tamlīdzīgi) vai citu pakalpojumu saņemšana.

Sociālos pakalpojumus ir iespējams saņemt ikvienam valsts iedzīvotājam, “neskatoties uz viņa ienākumu līmeni un citām iezīmēm sociālajā statusā”. (Moors, 2013) Tas nozīmē, ka ikviens iedzīvotājs ir tiesīgs vērsties sociālajā dienestā, lai saņemtu informatīvu un praktisku palīdzību, ja rodas tāda vajadzība.

Klientiem, kuri vēršas pēc palīdzības, bieži vien ir ne tikai viena problēma, kuru tie vēlas atrisināt, bet gan zem tās slēpjas problēmu kopums. To ir iespējams attiecināt arī uz cilvēkiem ar invaliditāti. Tā, piemēram, zem cilvēka ar invaliditāti sākotnēji noteiktās problēmas – finansiālo līdzekļu nepietiekamība, ir atrodami tādi problemātiskie aspekti kā bezdarbs, izglītības un sociālo prasmju trūkums.

Neskatoties uz to, personas, kurām dažādu apstākļu dēļ, ir nepieciešamība griezties pēc palīdzības problēmu risināšanā, nereti pieder pie kādas noteiktas personu grupas. Vai tie būtu mazākumtautību pārstāvji, kuri vēlas nokārtot mājokļa jautājumus, cilvēki pensijas vecumā, meklējot iespēju tik uzņemtiem sociālās aprūpes iestādē, jaunās māmiņas, kuras vēlas apgūt nepieciešamās bērnu audzināšanas prasmes, maznodrošinātas ģimenes, kuras vēršas pēc finansiāla atbalsta, cilvēki ar atkarību problēmām, kuri vēlas saņemt atkarību speciālista vai atbalsta grupas palīdzību, vai sociālās atstumtības riskam pakļautie jaunieši, kuriem ir nepieciešams informatīvs, emocionāls vai fizisks atbalsts.

Lai arī vairumā gadījumu klienta problēmas ir īsākā vai ilgākā laika posmā risināmas, piemēram, bezdarbs vai finansiāla rakstura grūtības, ir gadījumi, kad problēma ir saistīta ar iedzimtām vai iegūtām veselības problēmām. Ja veselības problēmas ir nepārejošas, cilvēkam

tiek piešķirta invaliditāte. Šādos gadījumos ir svarīgi, ka klients apzinās savas tiesības, pienākumus un ierobežotās iespējas, iemācās rast sevī spēku un risinājumu, lai, neskatoties uz konkrētu sava ķermeņa spēju un maņu pilnīgiem vai daļējiem traucējumiem, spētu pilnvērtīgi funkcionēt sabiedrībā.

Mūsdienās darbs ar sociālā riska grupas jauniešiem, tai skaitā arī ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām, ir neatņemama sastāvdaļa ikvienas pašvaldības sociālā darba ikdienā.

Sociālajam darbam ar jauniešiem ar invaliditāti nav tik ilga vēsture. Bērnu un jauniešu ar invaliditāti problemātikas un mērķa grupas specifiskas padziļināta izpēte ir sākusies 20.gadsimta izskaņā. Tikai pēc Latvijas Neatkarības atgūšanas 20.gadsimta 90.gados tika pievērsta uzmanība bērniem ar īpašām vajadzībām. (Ķestere u.c., 2010)

Līdz tam jaunieši ar funkcionāliem traucējumiem bija pakļauti izstumšanai no sabiedrības jeb diskriminācijai. Tika izveidotas atsevišķas skolas jauniešiem ar funkcionāliem traucējumiem, nodalot šos bērnus no vienaudžu un pārējās sabiedrības vides, tādā veidā kavējot jauniešu ar invaliditāti iekļaušanos sabiedrībā. (Ķestere u.c., 2010)

Tas ir laika periods, kad sāka veidoties sociālā darba pirmsākumi Latvijā, izstrādājot un sākot realizēt pirmos sociālo darbinieku kursus un cenšoties noteikt sociālā darba identitāti. (Vilka, 2012)

Šobrīd ir vērojama strauja attīstība sociālajā darbā tieši ar jauniešu auditoriju. Ir pieejamas dažādas iespējas sociālo pakalpojumu klāstā, piemēram, jauniešiem ir iespēja apmeklēt speciālistu konsultācijas, iesaistīties projektos, apmeklēt dienas centru, iesaistīties programmās konkrētu sociālo un citu prasmju attīstībai. Neskatoties uz jau esošo un pieejamo sociālo pakalpojumu klāstu, sociālie pakalpojumi, kuri ir pieejami jauniešiem ar īpašām vajadzībām, ir pieejami ierobežotā daudzumā.

Darbs ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām ir ļoti delikāts un prasa pacietību. Ir jaunieši, kuri ir pieņēmuši savas ierobežotās iespējas, kuri viegli komunicē ar apkārtējiem cilvēkiem, kuriem ir viegli izpaust savas jūtas un kuri nebaidās par tām runāt. Taču ir arī tādi jaunieši, kuri ir noslēgti, jūtas bezspēcīgi, ir klusi, kautrīgi, bailīgi un ar uzticēšanās problēmām.

Lai arī klientu lokā ir gan atvērti un motivēti, gan noslēgti un ar zemu vēlmi risināt problēmas, sociālajam darbiniekam ir jāmeģina rast veids, kā komunicēt un sadarboties ar jauniem.

3.1. Pamatnosacījumi un saskarsmes veidošana sociālajā darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām

Roberts Konstebls (*Robert Constable*), rakstot par sociālo darbu skolā, ir teicis: “sociālā darba mērķis ir palīdzēt jauniešiem veikt atbilstošus attīstības uzdevumus tādā veidā, kas

vislabāk kalpotu kopējām vispārcilvēciskām vērtībām, kopējām cilvēciskām vajadzībām un bieži vien izniekotajam katra cilvēka potenciālam". (2001, 20.lpp) Šie aspekti ir būtiski, strādājot ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām.

Sociālā darba galvenā būtība ir spēt rast klientam un klienta problēmai pareizu pieeju un iespējamo risinājumu, sociālajam darbiniekam izmantojot atbilstošas profesionālās kompetences un metodes. Kā viena no svarīgākajām darbinieka kompetencēm ir veiksmīgas saskarsmes jeb mijiedarbes veidošana.

Tā "ir nepieciešamais nosacījums kopīgu mērķu sasniegšanā" (Žukovs, 1999, 251.lpp) un ir viens no svarīgākajiem aspektiem sociālajā darbā. Spēja sekmīgi komunicēt un veidot savstarpēju mijiedarbību ir noteicošais faktors tam, vai turpmākā sociālā darbinieka un klienta sadarbība būs veiksmīga un spēs rast daļēju vai pilnīgu pozitīvo rezultātu sadarbības nobeigumā.

Veiksmīgas saskarsmes veidošana ir tikai viens no priekšnosacījumiem, kas ir neatņemam sociālā darba būtība. Pats darbs ar klientu sastāv no vairākām daļām: sagatavošanās process (klienta situācijas apzināšana, sagatavošanās tikšanās reizēm, nepieciešamo zināšanu apgūšana un attīstīšana, nepieciešamo instrumentu un metožu apkopošana), praktiskā daļa (tikšanās ar klientu, sadarbības veicināšana) un dokumentācijas daļa (veidlapas, novērtējumi, ar klienta lietu saistošā dokumentācija).

Pirmais solis, lai veiksmīgi veidotos sadarbība sociālajā darbā ar mērķa grupas jauniešiem, ir sniegt pilnvērtīgu informāciju par to, kas ir sociālais darbinieks, kāda ir viņa loma, kādēļ nepieciešams sadarboties, ko viņš plāno darīt un kādi ir iespējamie darbības rezultāti jeb sasniedzamie mērķi.

Otrais solis ir mērķu un darbības stratēģijas noteikšana. Sociālajam darbiniekam un klientam ir kopīgi jāvienojas par sasniedzamajiem mērķiem un plānu, kā notiks turpmākā sadarbība. (Woodcock-Ross, 2011) Informācijas trūkums var radīt apjukumu, īpaši jauniešiem, kuri vēl nav izpratuši institucionālo lietu kārtību un var neizprast, kādēļ tiek nozīmēta kāda veida palīdzības. Turklāt pilnvērtīga informācijas sniegšana dot iespēju jauniešiem saprast, ka sociālais darbinieks ir uz savstarpēju sadarbību vērst, un vajadzības gadījumā bērnam būs iespēja uzdot interesējošu vai precizējošu jautājumu.

Tēmas, kuras ar klientu apspriest vai neapspriest, ar kādām metodēm par šīm tēmām runāt, ir sociālā darbinieka personīgās un profesionālās kompetences jautājums. Tas ir arī nākošais saskarsmes princips, kurš ir jāievēro darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām. Ir jāsaprot, vai klients ir gatavs runāt par tēmu, kas viņam saistās ar negatīvām un nepatīkamām izjūtām. Ir jāizprot, kā tieši uzsākt sarunu par konkrēto problēmu tematu.

Izkoptas profesionālās prasmes un zināšanas par konkrēto jomu ir svarīgs nosacījums darbiniekam. (Konstebls, 2001) Sociālajā darbā ir nepieciešamība ievērot ar darbu saistošo likumu, noteikumu, rakstīto un nerakstīto ētikas principu ievērošanu un izpildi. Tas cieši saistās ar atskaišu veidošanu, dažādu saistošo dokumentu aizpildīšanu, konkrētu amatam atbilstošu normu ievērošanu. Tas sociālajam darbiniekam var palīdzēt, definējot mērķa grupu, sniedzot profesionālu palīdzību, metodes vai zināšanas, un var arī aizkavēt sekmīgu sadarbības veicināšanu starp klientu un darbinieku.

Būtisks aspekts sociālajā darbā ir darbinieka ieinteresētība un uz klienta problēmu risināšanas vērsta personība. Vienlaikus sociālā darbinieka vēlme laicīgi un kvalitatīvi sasniegt noteiktos mērķus, lai sasniegtu noteiktu atzīšanu pārstāvošajā institūcijā vai organizācijā, var ietekmēt darba rezultātu reālo kvalitāti. Birokrātija ir praktiskā darba (tiešais darbs ar klientu) pusi ietekmējošs faktors ne tikai darbā ar jauniešiem, bet arī ar citām grupām. Tas var novest pie tā, ka sociālā darbinieka ikdienā birokrātijai tiek veltīts pārāk daudz laika un klients nesaņem nepieciešamu praktisko sociālo palīdzību, uzmanību un informāciju par pakalpojumu saņemšanas iespējām. (Woodcock-Ross, 2011)

Sociālajā darbā gan darbiniekam, gan klientam ir svarīgi zināt savas tiesības un pienākumus. Ikvienam jauniešim ir tiesības saņemt sociālo palīdzību jebkādu problēmu risināšanā – izglītības, nodarbinātības, finanšu jautājumu risināšanā, speciālistu konsultāciju, pabalstu, aprūpes un citu pakalpojumu saņemšanā.

Jauniešu ar īpašām vajadzībām tiesības pretendēt uz sociālo palīdzību ir noteiktas arī likuma “Par sociālo palīdzību” 12.pantā, kur teikts:

Invalīdiem neatkarīgi no invaliditātes cēloņa un personām ar ilgstošu vai pastāvīgu veselības zaudējumu ir tiesības uz palīdzību:

- 1) tādu pasākumu veikšanā, kas saistīti ar šo personu iesaistīšanu sabiedrības dzīvē, radot tām piemērotus darba apstākļus atbilstoši attiecīgās personas darbspējām un interesēm;
- 2) veselības stāvokļa uzlabošanā, tādu apstākļu radīšanā un pasākumu veikšanā, kas novērstu veselības stāvokļa pasliktināšanos un veicinātu veselības un darbspēju zaudējuma pakāpes samazināšanos. (1995)

Vēl viens no faktoriem, kas ir jāņem vērā, ir klienta vecums. Sociālais darba klientu vecums ir 13 līdz 25 gadi. Vecumā līdz 18 gadiem jauniešiem vēl skaitās bērns. Tādēļ ir nepieciešams vērst uzmanību arī uz to saistošo likumdošanu un to, kā nepieciešams veidot sadarbību ar bērniem.

Tas nozīmē, ka neatņemama sastāvdaļa sociālajā darbā ar jauniešiem ir bērnu tiesību aizsardzības likums. Pirmkārt, tas nosaka bērna vecumu: “bērns ir persona, kas nav sasniegusi 18 gadu vecumu, izņemot tās personas, kuras saskaņā ar likumu izsludinātas par pilngadīgām vai stājušās laulībā pirms 18 gadu vecuma sasniegšanas”. (Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998)

Otrkārt, tas paredz, kā ir jānorit procesiem darbā ar bērniem, uzsverot vecāku vai oficiālo aizbildņu nozīmi bērna dzīvē. Likums paredz, ka ar bērnu saistītos lēmumus, var pieņemt vecāki vai oficiālie aizbildņi, darbojoties bērna interesēs. (Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998) Tas nozīmē, ka sociālā darbinieka un bērna savstarpējā komunikācijā un sadarbībā tieši vai netieši tiek iesaistīts oficiālais bērna aizbildnis.

Treškārt, šis likums ietver bērna tiesības un pienākumus. Tiesību un pienākumu uzsvēršana vai pat pieminēšana no sociālā darbinieka puses jauniešiem var radīt negatīvas, nepatīkamas sajūtas, līdz ar to distancēšanos un neveiksmīgas sadarbības attīstību. Īpaši tas vērojams gadījumos, ja tieši šo pienākumu neizpildes gadījums ir iemesls, kādēļ jauniešiem ir vērsies vai ticis nozīmēts sociālās palīdzības saņemšanai.

Lai varētu strādāt ar bērniem, sociālajam darbiniekam ir nepieciešams padziļinātas zināšanas par bērnu fizioloģiju un psiholoģiju. Tādēļ svarīgi ir izprast bērna vecuma posmiem atbilstošās spējas, garīgo attīstību un vajadzības.

Herberts Gudjons bērnus pēc to vecumiem iedala 4 attīstības stadijās:

1. Sensomotorā stadija (0-2 gadi), kad zīdains izprot savu ķermeni, tā spējas – kustības, koordināciju, attīsta refleksus un gūst pirmo dzīves pieredzi.
2. Pirmsoperacionālā stadija (no 2 līdz 6-7 gadiem). Šī kļūst par eksperimentālu stadiju, kurā bērns sāk apgūt jaunas prasmes (valodu) un iemācās grupēt iegūto informāciju vienkāršās grupās (sakārto figūras, priekšmetus). Bērns sāk “izmantot priekšstatus un simbolus”. (1998, 136.lpp)
3. Konkrēto operāciju stadija (no 7 līdz 11-12 gadu vecumam) jeb mācīšanās fāze, kad bērns sāk apgūt vispārējas un padziļinātas zināšanas, uzsākot mācības skolā.
4. Formālo operāciju stadija (no 11-12 gadu vecuma). (1998) Šajā stadijā bērns jau ir pusaudzis, kurš spēj vienlaicīgi aptvert vairākas lietas, pielietot iepriekš iegūtās zināšanas un izvērtēt tās un to atstātās sekas. Ir svarīgi apzināties, ka tieši ap šo laiku (10-13 gadi) iestājas pubertāte. Tā ietekmē ne tikai bērna fizioloģisko dzimumattīstību, bet arī psiholoģisko attīstību, atstājot sociālās un emocionālās sekas. (1998, 143.lpp.)

Bērna attīstības stadijas nav iedomājama bez līdzcilvēku, īpaši mātes, klātesamības apstākļu un vides pielāgojamības, lai būtu iespēja nodrošināt bērna emocionālās (mātes mīlestība un uzmanība) un fizioloģiskās (barība, pajumte, miegs) pamatvajadzības. Tas, vai pamatvajadzības tiek nodrošinātas, atstāj iespaidu uz personību un to, kā nākotnē veidosies indivīda tālākās attiecības ar apkārtējiem cilvēkiem. (Boswly, 1969)

Ja bērns jau bērnībā izjūt distancētas attiecības ar māti, tas vēlākā vecumā var ietekmēt indivīda attiecību veidošanu ar vienaudžiem. Tāpat arī par pamatvajadzību nodrošināšanu. Ja

bērnībā ir izjūsts pamatvajadzību trūkums un tā tas norit arī vēlākos gados, indivīds, salīdzinot sevi ar citiem, jūtas citādāks, iespējams apdalīts un atstumts.

Bērna vecuma attīstības stadiju apzināšana var palīdzēt izprast, ar kādu klienta reakciju ir jārēķinās, kādas ir iespējamās ekspektācijas – ko klients varētu spēt izprast, ko klients varētu būt apguvis, un kādas metodes vislabāk pielietot turpmākajā darbā. Piemēram, svarīgs ir sociālā darbinieka valodas lietojums. Ja klients ir ar intelektuālās attīstības traucējumiem, ir svarīgi, ka sociālais darbinieks ir apzinājies viņa spēju robežas, iepazīnis attīstības stadijas un izprot, kādu leksiku pielietot komunicējot ar jauni.

Būtiski ir apzināt klienta problemātiku, kas novedusi pie sociālās palīdzības meklēšana, jo var pastāvēt iespēja, ka kāda no attīstības stadijām ir attīstījusies daļēji vai nav attīstījusies pilnībā. Tādēļ ir svarīgi apzināt problēmu grupu – vai tā ir ģimene ar nelabvēlīgu finansiālo stāvokli, vai tā ir ģimene, kurā regulāri tiek lietotas apreibinošās vielas, vai tā ir etnisko minoritāšu grupa, kura tiek diskriminēta vai kā citādi apzināti vai neapzināti izslēgta no sabiedrības vides.

Nepieciešams apzināt iespējamās metodes, kā strādāt ar katras grupas un katra atsevišķā problēmu gadījumu piedzīvojušajiem bērniem, sagatavojoties individuālajam darbam ar konkrētu klientu.

Veiksmīgai komunikācijai ar bērnu sociālajam darbiniekam ir nepieciešams:

- Pieredzēt bērna pasauli emocionālā līmenī;
- Nodrošināt bērnam “drošu vietu”, drošu vidi, kurā bērns spēj brīvi izpaust savas jūtas;
- Palīdzēt bērnam izprast jūtas, savienojot tās ar pagātnes un tagadnes pieredzēm;
- Identificēt bērna komunikācijas vidi, tajā pieejamos līdzekļus, un izmantot šo vidi turpmākās komunikācijas veicināšanai (piemēram, izmantot simbolus, spēles);
- Atpazīt bērna komunikācijas stratēģijā neveiksmes psiholoģiskās sekas. (Woodcock-Ross, 2011, 42.lpp)

Ikvienam cilvēkam ir grūti atzīt savas problēmas un par tām stāstīt nepazīstamiem cilvēkiem. Lai sekmētu saziņu, bērnam ir jābūt pārliecinātam, ka sociālais darbinieks viņu izprot un spēj iedomāties viņa sajūtas. “Atspoguļojot bērna izjūtas, mēs viņam parādām, ka neignorējam viņa dzīves realitāti.” (Filjoza, 2011)

Nozīmīgs faktors bērna un darbinieka veiksmīgai komunikācijai ir “kopīga valoda” – bērna un pieaugušā savstarpēja sapratne un atrašanās vienā līmenī. (Dzintere, Stangaine & Augstkalne, 2014) “Kopīgas valodas” atrašana ir ne tikai sociālā darbinieka kompetences jautājums – empātijas spēja, jaunu risinājumu meklēšana, zināšanu pilnveide, bet arī bērna spēja tieši un netieši izpaust savas emocijas. Citiem vārdiem, tā ir bērna iespēja atrast “drošo vietu” un nebaidīties dalīties negatīvajā pieredzē.

Ja tiek runāts par verbālo saziņu, tad runas saskarsmē tiek pielietots dialogs, kas “kalpo dzīvās ikdienas saskarsmes vajadzībām”. (Dzintere, Stangaine & Augstkalne, 2014, 31.lpp)

Nozīmīgi ir, ka sociālais darbinieks un bērns runā “vienā valodā”. Respektīvi, sociālā darbinieka valoda ir jāpiemēro bērna izpratnes līmenim. Sociālais darbinieks nevar ar bērnu sarunāties zinātniskā valodā, pielietojot sarežģītu terminoloģiju, jo bērnam var rasties grūtības uztvert šāda veida informāciju vai tā var likties nesaprotama. Tādēļ ir svarīgi, ka darbinieks savu valodu pielāgo bērna valodas sapratnes līmenim. Tas rada vienlīdzības sajūtu un veicina pozitīvas saskarsmes veidošanos.

Lietojot vārdu salikumu “kopīga valoda” ir svarīgi saprast, ka ne tikai verbālā (dialogs) valoda, bet arī neverbālā (ķermeņa valoda) valoda ir komunikācijas veids. Šis vārdu salikums raksturo spēju darbiniekam un klientam atrasties vienā telpā un laikā, radīt sev apkārt patīkamu un drošu vidi, izmantojot visus tuvumā esošos palīg līdzekļus – spēles, mūziku, zīmēšanas rīkus, lai veicinātu sekmīgu komunikāciju.

Saskarsmes procesā var izdalīt trīs saziņas veidus:

1. Neverbālā saskarsme;
2. Runas saskarsme;
3. Iekšējā runa. (Dzintere, Stangaine & Augstkalne, 2014, 33.lpp)

Par bērna izjūtām visvairāk pasaka tieši neverbālā saskarsme, jo tā ir netieša. Bērns vēl nav apzinājies, kā kontrolēt un kā savā labā pielietot neverbālos procesus, lai apslēptu kādu tēmu, par kuru bērns nevēlas runāt.

Bērna patieso izjūtu izziņāšanā palīdz neverbālā saskarsme - bērna ķermeņa valodas novērošana, uzvedība vai rīcība konkrētos gadījumos – vai tā būtu spēle, uzturēšanās vienā telpā klusējot. Pirmais solis uz abpusēju sadarbību ir uzticības veidošana starp darbinieku un klientu. Lai šo uzticību veidotu, ir nepieciešams veidot piemērotu un bērnam drošu vidi, lai viņš nejostos apdraudēts un saprastu, ka sociālais darbinieks ir tas, kurš vēlas viņam palīdzēt atrisināt pastāvošās problēmas.

Saskarsmes īpatnības nepastāv pašas par sevi. Tās atrodas nemitīgā mijiedarbībā cita ar citu. Veiksmīgas saskarsmes izveide spēj radīt drošas un uzticamas attiecības, kas vēlāk kalpo par nozīmīgu faktoru klientu problēmas risinājumā. (Jones, Cooper & Ferguson, 2008)

Lai veiksmīgi komunicētu ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām, ir jāapzinās klientu individuālās īpatnības, vecumam atbilstošās kopējās iezīmes un nepieciešamības gadījumā pilnveidot sociālā darbinieka profesionālās kompetences, prasmes un pielietotās darba metodes.

3.2. Sociālā darbinieka kompetences un ētikas pamatprincipi

Kā viens no svarīgākajiem noteikumiem veiksmīgas sadarbības veidošanai starp sociālo darbinieku un klientu, ir sociālā darbinieka spēja profesionāli rīkoties. Tādēļ ir nepieciešams apzināt sociālā darbinieka kompetences.

Sociālā darbinieka kompetences ietver visas nepieciešamās zināšanas un profesionālo pieredzi un izpratni sociālā darba jomā ar gatavību izmantot apgūtās zināšanas problēmsituāciju analizēšanā un risināšanā, strādājot ar jauniešiem ar funkcionāliem traucējumiem.

Sociālā kompetence nozīmē sociālā darbinieka spēju pieņemt nestandarta lēmumus, izmantot komunikācijas stratēģijas, lai realizētu sadarbības mērķus. Tā ir vēlēšanās ar prieku palīdzēt citiem, saglabājot paškontroli, varēšana motivēt citus, vienlaikus esot pārliecinātam par sevi un būt atvērtam radošiem risinājumiem.

Sociālajam darbiniekam jāizvēlas atbilstošs veids, kā komunicēt, lai klients nejostos izsmiets vai pazemots.

Sociālajam darbiniekam arī jābūt orientētam uz personīgo un profesionālo attīstību. Klientu problēmu loks ir plašs, tādēļ sociālajam darbiniekam ir jābūt ar izteiktu empātijas spēju, izpratni un orientētam uz mērķa sasniegšanu.

Prasmju atbilstība veicamajai darbībai nozīmē, ka cilvēka darbība atbilst viņa prasmju līmenim. Skaidru mērķu apzināšana un īstenotā sasnieguma salīdzināšana ar mērķi sniedz iespēju saņemt atgriezenisko saiti un īstenot pilnīgu notiekošā kontroli. Sociālajam darbiniekam ne tikai pašam ir jābūt optimistam, bet arī jaspēj pārliecināt klientu par pozitīvu pasaules uztveri, kurai raksturīgs dzīvesprieks, ticība nākotnei, aktivitāte un parliecība par dzīves vērtību. Pozitīvo resursu avoti attīsta klienta iekšējo motivāciju, vedina uz klienta potenciāla pašrealizāciju, sekmē personisko izaugsmi un attīsta ieradumu pašam vadīt un uzņemties atbildību par problēmsituācijām.

Sociālajam darbiniekam vienlaikus jāspēj būt kompetentam speciālistam kā pret sevi, tā arī pret citiem. Sociālajam darbiniekam ir jāspēj:

- Pieņemt klienta uztveri un skatījumu;
- Cienīt klienta izdzīvošanas stratēģiju un izvairīties no nosodīšanas;
- Izrādīt patiesu interesi;
- Veltīt laiku cilvēkam;
- Palikt kopā ar klientu;
- Apzināties savu sociālā darbinieka spēku;
- Būt gatavam izaicinājumiem un nebaidīties kļūdīties;
- Būt gatavam uzdot jautājumus un izaicināt apkārtējos;

- Būt gatavam pārmaiņu un pārveidošanas procesam;
  - Pievērst uzmanība notiekošā procesa detaļām;
  - Jāizbauda informācijas sniegšanas process;
  - Jābūt atvērtam, labsirdīgam un jāpilda saistības noteiktajās attiecībās;
  - Jānovērtē sadarbība un savstarpējais atbalsts;
  - Jābūt atvērtam uz mācīties no kļūdām un problēmām;
  - Vienlaikus jābūt gatavam intensīvi iesaistīties darbā un ļaut citiem izdarīt darbu.
- (Lishman, 2007)

Vienlaikus sociālajam darbiniekam ir jāapzina mērķa grupas specifika. Piemēram, strādājot ar jauniešiem ar ierobežotām iespējām, darbiniekam ir jāspēj apzināties, ka vienas maņas zudums nenozīmē citu maņu neesamību. (Integration through Learning, 2014) Tādēļ ir būtiski, ka speciālists, kurš strādā ar jauniešiem ar funkcionāliem traucējumiem, pilnībā apzinās jaunieša spēju robežas.

Sociālā darbinieka uzdevums ir sagatavot jauniešu pieaugušo dzīvei, radinot to būt gatavam izmaiņām, būt elastīgam savās domās un darbībā. Sociālais darbinieks nevar iemācīt uzņēmību, bet var radīt labvēlīgu augsni tās attīstībai. Šeit var minēt daudz veidu, kā to darīt:

- Iesaistot jauniešus dažādu praktisko darbu veikšanā;
- Izmantojot vingrinājumus, kas attīsta grupu darba iemaņas;
- Aicinot jauniešus pašiem novērtēt savu darbību un panākumus, akcentējot jautājumu, kā viņš to ir sasniegjis;
- Pieņemot un analizējot konstruktīvu kritiku no jauniešu puses;
- Apmeklējot pasākumus, par kuriem interesējas jūsu jaunieši;
- Dodot jauniešiem iespēju piedalīties projekta realizācijā.

Katrā jauniešā ir jāatmodina un jāattīsta uzņēmība un uzdrīkstēšanās., jo uzņēmīgi cilvēki spēj realizēt iespējas un atrisināt pirmajā brīdī šķietami neatrisināmas problēmas. Uzņēmīgs jauniešs prot realizēt plānus, pārliecināt citus un pārvarēt neveiksmes. Viņi spēj uzņemties atbildību un risku, patstāvīgi pieņemt lēmumus, sadarboties ar pārējiem un radoši domāt. Šādi jaunieši ir mērķtiecīgi un neatlaidīgi, pārliecināti par sevi un savām spējām un viņiem piemīt elastīga domāšana. Sociālajam darbiniekam ir jābūt draugam, līdzstrādniekam, padomdevējam un uzmundrinātājam. Visu šo lomu apkopojumu var tēlaini salīdzināt ar veiksmīgu katalizatora darbību – veicināt, stimulēt jauniešus pašam sociālajam darbiniekam neiejaucoties. Sociālais darbinieks tādējādi iegūst konsultanta lomu un atbildība par darba rezultātiem pāriet pašā jaunieša ziņā. Ja jauniešs nevēlas, viņu nevar piespiest darboties aktīvi. Sociālā darbinieka uzdevums ir radīt skolēnos vēlēšanos darboties. Tas prasa no sociālā

darbinieka demokrātisku draudzīgu un atbrīvotu sadarbības stilu. Jauniešos panākt vēlmi darboties var ja:

- Jaunietim tiek radīta interese par kādu viņam aktuālu problēmu;
- Jaunieša ziņā tiek atstāta ideju realizācijas ceļa izvēle;
- Jaunietis tiek mudināts realizēt viņa paša radītās idejas;
- Jaunietim tiek uzticēta pilnīga atbildība par sasniegto rezultātu.

Katra sociālā pedagoga uzdevums ir stimulēt ikviena jaunieša personības veidošanos. Iesaistīšana aktīvā grupu darbā paver jaunietim iespēju saskatīt un radoši risināt nelielas problēmas un palīdz pacelt jaunieša pašapziņu un rada ticību savām spējām. Sociālā darbinieka galvenais nosacījums ir nerisināt savu jauniešu problēmas, bet gan ļaut viņiem pašiem ar tām tikt galā.

3.3. Diskriminācijas risks jauniešiem ar īpašām vajadzībām

Pēc definīcijas: “diskriminācija ir atšķirīga attieksme, izslēgšana vai ierobežojums, kam par pamatu ir diskriminētās personas ... tautība, valoda, dzimums, seksuālā orientācija ..., ja tam nav pamatota un objektīva attaisnojuma vai ja trūkst samērīguma starp sasniedzamo mērķi un izmantotajiem līdzekļiem.” (Tiesībsargs, 3.lpp.)

Tā ir kādas personas apzināta, bet nepamatota nostatīšana neizdevīgākā vai nelabvēlīgākā stāvoklī kādas diskriminētās personai piemītošās iezīmes dēļ. Šajā gadījumā – jauniešu invaliditātes dēļ.

Diskriminācija izpaužas vairākos veidos:

- “Tiešā diskriminācija;
- Netiešā diskriminācija;
- Personas aizskaršana;
- Norādījums jeb aicinājums diskriminēt;
- Aizliegums radīt nelabvēlīgas sekas;
- Institucionālā diskriminācija;
- Multiplā diskriminācija.” (Latvijas Cilvēktiesību centrs, 2017)

Diskriminācija tiek balstīta uz sabiedrībā izvirzītajiem aizspriedumiem jeb stereotipiem, kas veikti bez zinātniska pētījuma pamata. (Dupate, 2012) Tie liek pieņemt, ka kādas konkrētas grupas pārstāvis spēj labāk paveikt darbu vai izpildīt noteikto uzdevumu kā citas grupas pārstāvis.

Jauniešiem ar īpašām vajadzībām bieži nākas saskarties ar stereotipiem. Piemēram, ja jauniešiem ar īpašām vajadzībām ir nepieciešams veikt kādu uzdevumu, kura veiksmīgai izpildei nepieciešamās maņas nav traucētas, pastāv uzskats, ka jauniešis to nespēs veikt, jo viņam ir invaliditāte.

Stereotipi var tikt apzīmēti arī ar vienu vārdu. Tā, piemēram, jauniešu ar īpašām vajadzībām virzienā tiek izteikti šādi vārdi: “nеспējīgs, nevar darīt lietas, bērnišķīgs, īpašs, upuris, cietējs, līdzjūtības un žēlsirdības vērts, varonis vai slogs sabiedrībai”. (Integration through Learning, 2014)

Cilvēku ar īpašām vajadzībām apzināta vai neapzināta nostādīšana neizdevīgākā stāvoklī bieži vien ir saistīta ar šo personu cilvēktiesību pārkāpumu.

Latvijas Satversmes 91.punkts paredz: “Cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas” (1992) un ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 7.punkts paredz: “Visiem ir tiesības uz vienādu aizsardzību pret jebkādu diskrimināciju, kura pārkāpj šo deklarāciju, un pret jebkuru kūdīšanu uz tādu diskrimināciju”. (1948)

Diskriminācijas jautājumus Latvijā risina vairākas institūcijas, iestādes un organizācijas gan publiskajā (valsts) sektorā, gan nevalstiskajā sektorā.

Institūcijas, kuras darbojas interešu aizstāvībā publiskajā (valsts) sektorā:

1. Tiesībsarga birojs;
2. Ministrijas: Tieslietu ministrija, Kultūras ministrija, Labklājības ministrija, Izglītības ministrija;
3. Citas valsts iestādes: Valsts darba inspekcija, Patērētāju tiesību aizsardzības centrs, Izglītības kvalitātes valsts dienests, Veselības inspekcija.

Biedrības un nodibinājumi, kuri darbojas nevalstisko organizāciju sektorā un palīdz risināt ar diskrimināciju saistītus jautājumus:

1. Latvijas Cilvēktiesību centrs;
2. Latvijas Cilvēktiesību komiteja;
3. Resursu centrs sievietēm “Marta”;
4. Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem “Zelda”;
5. Invalīdu un viņu draugu apvienība “Apeiron”;
6. Latvijas Nedzirdīgo savienība;
7. Latvijas Neredzīgo savienība;
8. Lesbiešu, geju, biseksuālu un transpersonu un viņu draugu apvienība “Mozaīka”;
9. Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība. (Latvijas Cilvēktiesību Centrs, 2017)

Vairākas no šīm iestādēm, institūcijām un nevalstiskajām organizācijām nodarbojas ar spēkā esošo likumu, normatīvo aktu, regulu un citu saistošo noteikumu rediģēšanu un

pielāgošanu personu ar invaliditāti vienlīdzīgas attieksmes un iespēju tiesību aizsardzībai un pilnveidei.

Jau šobrīd vairākos normatīvajos aktos, kas regulē diskriminācijas jautājumus, ir atrodami aizliegumi personas ar invaliditāti nostādīt nelabvēlīgākā situācijā vai pieejams personu tiesību un pienākumu apraksts. Informācija ir atrodama šādos normatīvajos dokumentos:

- Darba likums;
- Likums “Par sociālo drošību”;
- Patērētāju tiesību aizsardzības likums;
- Izglītības likums;
- Bezdarbnieku un darba meklētāju atbalsta likums;
- Izglītības likums;
- Fizisko personu - saimnieciskās darbības veicēju - diskriminācijas aizlieguma likums;
- Krimināllikums;
- Tiesībsarga likums;
- Administratīvā procesa likums;
- Latvijas Republikas Advokatūras likums;
- Apdrošināšanas sabiedrību un to uzraudzības likums;
- Pacientu tiesību likums;
- Bērnu tiesību un aizsardzību likums;
- Brīvas pakalpojumu sniegšanas likums;
- Darba strīdu likums;
- Kriminālprocesa likums;
- Latvijas Sodurīcības likums;
- Likums “Par policiju”. (Latvijas Cilvēktiesību centrs, 2011)

Kā viens no likuma piemēriem, kas veic sociālās aizsardzības funkciju ir Latvijas Republikā spēkā esošais likums “Par sociālo drošību”. Likums “Par sociālo drošību” veic sekojošu uzdevumus:

- (1) Šis likums nosaka sociālās drošības sistēmas veidošanas un darbības principus, personu galvenās sociālās tiesības un pienākumus, to realizēšanas pamatnosacījumus, kā arī reglamentē sociālo pakalpojumu veidus, to skaitā sociālo un audzināšanas palīdzību, sekmējot sociālo taisnīgumu un sociālo drošību. Likums veicina:
  - 1) iespēju brīvi izvēlēties nodarbošanos un ar savu darbu nopelnīt dzīvei nepieciešamos līdzekļus;
  - 2) vienādus priekšnoteikumus katra personības brīvai attīstībai;
  - 3) ģimenes aizsardzību, atbalstīšanu un attīstību;
  - 4) īpašu dzīves grūtību pārvarēšanu vai mazināšanu, sniedzot palīdzību un radot pašpalīdzības iespējas.
- (2) Likuma mērķis ir nodrošināt, lai sociālie pakalpojumi tiktu sniegti savlaicīgi un institūcijas, kas ir atbildīgas par pakalpojumu sniegšanu, būtu viegli pieejamas.
- (3) Piemērojot šo likumu un veicot praktiskus pasākumus, sociālās tiesības jāīsteno pēc iespējas pilnīgāk.
- (4) Šā likuma II nodaļā minētās sociālās tiesības tiek īstenotas saskaņā ar īpašiem likumiem, kuri nosaka šo tiesību saturu un īstenošanas kārtību. (1995).

Lai arī pēdējo gadu laikā sabiedrība aktīvi veic informatīvus un izglītojošos pasākumus cilvēktiesību jomā, organizācijas veic intensīvu darbu sociālās atstumtības riskam pakļauto grupu interešu aizstāvībā un paši diskriminācijai pakļautie jaunieši iemācās apzināt savas tiesības un izmantot sniegtās iespējas, jauniešu ar īpašām vajadzībām diskriminācija aizvien ir aktuāla problēma.

4. METODOLOĢIJA SOCIĀLĀ DARBA AR JAUNIEŠIEM AR ĪPAŠĀM VAJADZĪBĀM IZPĒTĒ

Iepriekš maģistra darbā tika apkopota un analizēta informācija par jauniešiem ar īpašām vajadzībām (īpašo vajadzību definīcija, konkrētu funkcionālo traucējumu izpausmju grupu: jauniešu ar kustību, redzes, dzirdes un garīgās attīstības traucējumiem, specifiku), par rīcībspējas jeb stiprināšanas perspektīvu (būtību, izcelsmi, lietojumu dažādu autoru skatījumā) un sociālo darbu ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām. Lai izvērtētu teorētiskajā daļā iegūto informāciju un tās atbilstību reālajai situācijai ikdienas dzīvē, ir nepieciešams veikt lauka darbu un iegūt informāciju no mērķa grupas jauniešu un darbinieku, kuri ikdienā veic sociālo darbu ar jauniešiem ar invaliditāti, vidus.

Deivids Silvermans (*David Silverman*) lauka darba īstenošanā uzdot 5 sekojošus jautājumus:

- Vai dažādas vietas un vides (attiecināms uz grupām, kopienām, organizācijām) ir slēgtas lauka darba veikšanai?
- Vai pieejai vienmēr ir jābūt atklātai?
- Ar kādiem ētikas izaicinājumiem ir iespējams saskarties?
- Vai atgriezeniskā saite ar pētījuma subjektu ir nepieciešama un/vai noderīga?
- Vai es varu ko iemācīties no attiecībām ar konkrētās jomas subjektiem? (2000, 198.lpp)

Pirms lauka darba uzsākšanas ir svarīgi apzināties, kā atbildes uz augstāk minētajiem jautājumiem sasaukas ar nepieciešamību iegūt konkrētus datus pētījuma veikšanai. Tas ļauj arī apzināties, kādi varētu būt potenciālie šķēršļi datu vākšanas procesā un kam būtu nepieciešams vērst uzmanību un sagatavoties pirms lauka darba uzsākšanas.

Maģistra darba sākumā tika izvirzīti sekojoši pētnieciskie jautājumi:

1. Kā ir iespējams stiprināt rīcībspējas potenciālu jauniešu ar īpašām vajadzībām (ar kustību traucējumiem, ar redzes traucējumiem, ar dzirdes traucējumiem un ar garīgās attīstības traucējumiem)?
2. Kā vairoto jauniešu ar īpašām vajadzībām patstāvību risināt savas problēmas?
3. Kādas ir iespējas (priekšrocības) sociālajā darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām?
4. Kādi ir iespējamie šķēršļi (izaicinājumi) sociālajā darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām?

Lai rastu iespējamās atbildes uz pētnieciskajiem jautājumiem, ir nepieciešams izvēlēties atbilstošu datu vākšanas metodi, kas palīdzētu saņemt nepieciešamo informāciju no respondentu vidus. Vienlaikus jāvērs uzmanība uz izvēlēto datu vākšanas metožu atbilstību mērķa grupas specifikai. Piemēram, ir jāņem vērā, ka intervēti tiks jaunieši ar dažādām īpašām

vajadzībām. Tas ir viens no iemesliem, kādēļ ir jāizvēlas datu ieguves metode, ar kuru palīdzību varētu iegūt pilnvērtīgu informāciju gan no tiem jauniešiem, kas ir atvērti, runātīgi un gatavi paust savu viedokli, gan arī no tiem jauniešiem, kuri ir kautrīgi, mazrunīgi un nelabprāt pauž savu viedokli.

Tādēļ šajā nodaļā tiks aplūkots:

1. Datu vākšanas jeb ieguves process, izvērtējot atbilstošāko datu ieguves metodi un identificējot mērķa grupu;
2. Lauka darbā nepieciešamās intervētāja kompetences, ietverot intervētāja komunikācijas prasmes un ētikas pamatprincipus;
3. Datu analīze, aplūkojot izvēlēto naratīva analīzes metodi,
4. Datu interpretācija, aprakstot interviju sagatavošanu un transkriptu veikšanu un iegūto datu atspoguļojumu pētnieciskajā daļā.

4.1. Datu vākšana

Nozīmīgs faktors datu ieguves metodes izvēlē ir nolūks, ar kādu pētnieks vēlas iegūt datus, un mērķis, kam nepieciešami iegūtie dati un uz kādu problēmu tie spēs palīdzēt rast atbildes. (Silverman, 2000, 1.lpp)

Lai izvēlētos pareizāko pieeju informācijas mērķa grupas viedokļa noskaidrošanā, ir nepieciešams apkopot informāciju par pētījuma metožu veidiem, to priekšrocībām un iespējamiem trūkumiem konkrētu problemātisko jautājumu risināšanā.

4.1.1. Kvantitatīvās un kvalitatīvās pētījuma metodes

Datu vākšana ir pētnieciskiem nolūkiem domāta informācijas (datu) iegūšana. Pastāv divu veidu datu vākšanas metodes: kvantitatīvās metodes un kvalitatīvas metodes.

Katrai no metodēm ir cits mērķis datu iegūšanai, veidi, kā iegūt datus, instrumenti, ar kuru palīdzību tiek iegūta informācija, priekšrocības un trūkumi lietojumam pētījumā un jautājumi, uz kuriem ir iespējams rast atbildes.

Kvantitatīvās metodes datu ieguve notiek ar aptauju (anketēšanas) palīdzību. Šī metode sniedz priekšrocību, iegūstot informāciju, kas palīdz sociālā darba izvērtēšanai, ja ir nepieciešama skaitliski liela apjoma datu salīdzināšana. Tā sniedz iespēju iegūt lielāku informācijas apjomu īsākā laika posmā, veidot datu statistisko analīzi un veikt jēgpilnu iegūto datu salīdzinājumu. (Gaskins, 1994)

Šo metodi var pielietot, ja ir nepieciešams izzināt tādas skaitliskās mērvienības kā daudzums, biežums, ilgums. Taču kvantitatīvām metodēm nav iespēja datu ieguves brīdī veikt

izmaiņas. Savukārt, kvalitatīvās metodes sniedz iespēju datu vākšanas procesā veikt nepieciešamās izmaiņas, ja tādas ir radušās. (Charmaz, 2006)

Tas nozīmē, ka, neskatoties uz iespēju ar aptauju palīdzību sasniegt plašu respondentu klāstu, tās nesniedz padziļinātu ieskatu problēmas būtībā un nav elastīgas, lai, vajadzības gadījumā, tiktu saņemta papildus vai paskaidrojoša informācija no pētījuma dalībnieku puses.

Ja ir nepieciešams iegūt padziļinātas zināšanas un paskaidrojošu informāciju par konkrētu tēmu, plašākas iespējas sniedz kvalitatīvās metodes. Ar dažādu interviju vai fokusgrupu diskusiju palīdzību, ir iespēja rast atbildes jautājumiem “kā?” un “kāpēc?”, jo kvalitatīvās metodes rod iespēju nostiprināt un aprakstīt intervējamā stāstījumu. (Silverman, 2000, 9.lpp)

Vienlaikus abiem pētījuma metožu variantiem ir aktuāls jautājums par iegūto datu ticamību. Lai arī varētu šķist, ka vienā vai otrā gadījumā respondentam ir šķietami vieglāk sniegt nepatiesu informāciju, ticamības apšaubīšana ir vienlīdz sastopama gan izmantojot kvalitatīvās metodes, gan kvantitatīvās. (Silverman, 2000, 176.lpp)

Tā, piemēram, respondents, aizpildot aptauju elektroniskā formā, var sniegt nepatiesu informāciju par savu dzimumu un pētījuma veicējam nav iespēja pārliecināties par atbildes pareizību. Savukārt, veicot interviju, respondents nevar sniegt aplamu atbildi uz jautājumu, par kuru ir iespēja pārliecināties realitātē, piemēram, vecuma atbilstību kategorijai no “līdz 18 gadiem” vai “50 gadi līdz 60 gadi”. Taču arī šeit respondentam ir iespēja sniegt nepilnīgu, neprecīzu vai pat aplamu atbildi uz cita veida jautājumiem.

Kvantitatīvas metodes būtu piemērotākas gadījumā, ja ir nepieciešams apkopot un aptvert lielu informācijas daudzumu plašam respondentu lokam. Savukārt, kvalitatīvās pētījuma metodes daudz labāk darbojas, lai izvērtētu cilvēku dzīves un ikdienas uzvedību. (Silverman, 2000, 1.lpp)

Tā kā maģistra darba “Sociālais darbs ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām” ietvaros ir plānots pētīt tieši jauniešu ar invaliditāti uzvedību savu problēmu apzināšanā un risināšanā, kā datu ieguves metode tiks izvēlēta kvalitatīvā metode.

Lai tuvāk iepazītos ar konkrētu informācijas ieguves veidu no respondentiem, ir nepieciešams apskatīt, kādi ir kvalitatīvo metožu ieguves veidi, kā tie darbojas un kādas ir to sniegtās iespējas un kādi ierobežojumi.

4.1.2. Intervija kā datu vākšanas metode

Deivids Silvermans (*David Silverman*) norāda, ka kvalitatīvos pētījumos tiek izdalītas četras galvenās metodes:

- “Novērojums;

- Teksta un dokumentu analīze;
- Intervijas;
- Ieraksts un transkribēšana". (1993, 8.p)

Intervija ir kvalitatīvs datu iegūšanas veids, kurā iesaistītas divas puses: intervētājs un respondents. Intervētājs uzdod jautājumus un respondents sniedz atbildes.

Intervijas sagataves var būt dažādas – interviju jautājumi var tikt sagatavoti un strukturēti visas sarunas garumā, intervijas plāns (uzdotie jautājumi) var būt izveidoti daļēji un intervija var noritēt brīvā formātā.

Artūrs Kroplis un Malgožata Raščevska piedāvā sekojošu interviju veidu dalījumu:

- Atvērtās jeb nestrukturētās intervijas;
- Daļēji strukturētās intervijas;
- Strukturētās intervijas;
- Padziļinātās intervijas;
- Grupu intervijas jeb fokusgrupu diskusijas. (2004)

Ņemot vērā moderno tehnoloģiju attīstību un mainīgo laikmetu, arī datu vākšanas kvalitatīvās metodes ir attīstījušās un pilnveidojušās.

Viola Korpa izdala sekojošus interviju veidi:

- Daļēji strukturētā intervija;
- Brīvā intervija;
- Fokusgrupu diskusija;
- Tiešā intervēšana;
- E-intervija;
- Telefonintervija;
- Ekspertintervija. (2007)

Katram no interviju veidiem ir savas priekšrocības un savi trūkumi, lai veiksmīgi iegūtu vēlamu informāciju no intervējamās personas.

Grupu intervijās jeb fokusgrupu respondentiem ir iespēja dzirdēt arī citu intervijā iesaistīto viedokli. No vienas puses, tā ir zināma priekšrocība, jo šāda veida intervijas var veicināt diskusiju dalībnieku starpā un viedokļu daudzveidību. No otras puses, pastāv risks, ka grupas intervijas dalībnieki var tīši vai netīši ietekmēties no citu dalībnieku izteiktajiem viedokļiem un kādā brīdī nespēt nošķirt savu viedokli no citu dalībnieku viedokļa. Tas var radīt vairāku viedokļu saplūšanu vienā.

Taču savi pozitīvie un negatīvie aspekti ir arī individuālām intervijām. Piemēram, atvērtās jeb nestrukturētās intervijas sniedz iespēju respondentam brīvi runāt un intervētājam,

vadoties pēc intervējamā stāstījuma, uzdot sev interesējošus vai precizējošus jautājumus. Turpretim strukturētās intervijās ir stingri noteikti interviju jautājumi, kurus intervijas laikā mainīt nedrīkst.

Kā vidus ceļš starp pilnībā nestrukturētu intervējamā stāstījumu un stingru intervijas plānu ir daļēji strukturētās intervijas. Daļēji strukturētām intervijām ir izstrādātas jautājumu vadlīnijas, kuras sniedz iespēju nepieciešamības gadījumā pielāgot jautājuma formulējumu, jautājumu uzdošanas secību un precizējošu jautājumu pievienošanu.

Neskatoties uz interviju veidu, ar kura palīdzību tiek ievākti dati, intervijas norise pati par sevi kalpo kā papildus resurss datu vākšanas procesā. (Silverman, 2000, 35.lpp)

Intervijas laikā ir iespējams novērot intervējamā uzvedību un ķermeņa valodu, kas sniedz papildus informāciju par runātāja nodomiem vai pasaka to, kas stāstījumā nav iekļauts. Vienlaikus, intervijas norisi var ietekmēt arī apkārtējie apstākļi, kas nosaka, kā cilvēks izsaka savu viedokli, un ietekmē pateikto, vai un kādu atbildi sniegs intervējamais.

Tādēļ būtisks aspekts interviju norisē ir diskurss. Diskurss kā sociāls instruments sniedz priekšstatu par tā lietotāju (runātāju) un viņa attieksmi pret noteikto problēmu. Tas ļauj atklāt runātāja nodomus, vērtējumu un attieksmi pret noteikto problēmu, parādot runātāja nepateikto vai izceļot pateiktā zemtekstu. (Van Dijk, 1983)

Ir svarīgi saprast, ka diskurss nepastāv pats par sevi, bet tiek apzināti un neapzināti ietekmēts ne vien no paša runātāja pieredzes, vērtībām un zināšanām, bet arī no ārējiem faktoriem (apkārtējās vides).

Diskurss ir vērtīgs, lai izzinātu jauniešu un sociālo darbinieku un citu speciālistu, kuri strādā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām, viedokli, jo tas balstās uz cilvēka gūto pieredzi, dzirdēto un apstrādāto informāciju, kā arī pauž pašu runātāja attieksmi par pētījumā izvirzīto problēmu.

4.1.3. Mērķa grupa un pētniecības instrumenti

Ņemot vērā intervijas kā datu ieguves metodes priekšrocības pētāmās problēmas izzināšanai, kā metode informācijas apkopošanā un vākšanā izvēlēta daļēji strukturētā intervija.

Lai iegūtu pēc iespējas plašāku skatījumu par pētāmo tēmu - sociālais darbs ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām jauniešu pastāvīgas rīcībspējas apzināšanai, realizēšanai un attīstīšanai, tika veidotas divas mērķa grupas, no kurām tiks apkopota nepieciešamā informācija.

Iemesls divu mērķa grupu izveidei ir spēja iegūt informāciju par to, kā sociālo darbu ar jauniešiem, veic abas iesaistītās puses – profesionāļi jeb konkrēto pakalpojumu sniedzēji un klienti jeb pakalpojuma saņēmēji.

Intervijas tika veiktas gan ar jauniešiem ar dažādu funkcionālo traucējumu izpausmēm (kustību traucējumiem, redzes traucējumiem, dzirdes traucējumiem un garīga rakstura traucējumiem), gan sociālajā darbā iesaistītajiem speciālistiem, kuri ikdienā strādā ar jauniešiem ar funkcionāliem ierobežojumiem.

Katrai no mērķauditorijām tika izstrādāti atbilstoši interviju jautājumi, kas veidoja divu veidu intervijas jautājumu vadlīnijas. (1.Pielikums)

Viens no intervijas veidiem paredzēts jauniešiem ar īpašām vajadzībām, bet otrs intervijas veids veidots atbilstoši otrai pētījumā noteiktai mērķa grupai - darbiniekiem un citiem sociālā jomā strādājošiem.

Lai izvērtētu jauniešu spēju līdzdarboties sabiedrības aktivitātēs un sniegtu skaidrojumu par jauniešu ar invaliditāti vajadzībām, jauniešu intervijas vadlīniju variantā tika izstrādāti 13 jautājumi. No 13 jautājumiem 5 bija demogrāfiskā griezuma rādītāji: 1) dzimums, 2) vecums, 3) dzīvesvieta, 4) pēdējā iegūtā izglītība (pēdējais iegūtais diploms vai grāds) un 5) nodarbošanās.

Sociālā darba jomas speciālistu intervija sastāvēja no 12 jautājumiem. No šiem jautājumiem 6 bija demogrāfiskā griezuma rādītāji: 1) dzimums, 2) vecums, 3) darbības sfēra: valsts vai pašvaldības iestāde vai nevalstisko organizāciju sektors, 4) darba pieredzes ilgums gados, 5) mērķa grupa, ar kuru ikdienā strādā, 6) darba vietas atrašanās: kāda no 9 Latvijas lielajām pilsēta vai kāds no novadiem vai mazpilsētām.

Datu vākšanas procesā ir nozīme arī mērķa grupas izvēles kritērijiem. Pētījumā tiks uzrunāti piedalīties jaunieši ar dažāda rakstura un pakāpju funkcionāliem traucējumiem un sociālie darbinieki vai citi jomas speciālisti, kuri ikdienā strādā ar šādu grupu jauniešiem.

Vērā ņemts tiks faktors, ka no jauniešu vidus intervijā piedalīties tiks aicināts vismaz 1 līdz 2 jaunieši no konkrētas funkcionālo traucējumu izpausmju grupas: 1-2 jaunieši ar kustību traucējumiem, redzes traucējumiem, dzirdes traucējumiem un garīgās attīstības traucējumiem.

4.2. Ētikas pamatprincipi

Tādēļ ir svarīgi, ka pētnieks apzinās saistības, kuras paredz pētījuma veikšana. Vienlaikus ir svarīgi apzināties, ka ne tikai pētnieks, bet arī pētījumā iesaistītie dalībnieki ir vienlīdz iesaistīti pētījuma tapšanas procesā, jo dalās ar savas dzīves pieredzi un zināšanām konkrētā jomā.

Pētniekam ir jāapzinās, kādas prasības nosaka nepieciešamā zinātniskā darba veikšana, kā ir jāizturas pret pētījuma dalībniekiem un pētījuma ietvaros iegūtajiem datiem gan datu vākšanas un apkopošanas posmā, gan analizējot datus un visbeidzot veicot datu interpretāciju jeb atspoguļojumu.

Veicot lauka darbu, ir nepieciešams vērst uzmanību uz vairākiem ārējiem un iekšējiem faktoriem, kas var ietekmēt datu ieguves procesa veiksmīgu norisi. Pirmkārt, ir jāizvēlas pieejama un atbilstoša vide intervijas norisei. Otrkārt, ir nepieciešams parūpēties, lai intervējamais justos droši un ērti. Treškārt, intervētājam ir nepieciešams iepriekš sagatavoties interviju norisei. Ceturtkārt, intervētājam ir jābūt gatava reaģēt dažādos apstākļos: ja intervējamais neierodas uz norunāto tikšanos; ja intervējamais ir nerunīgs vai atsakās atbildēt uz uzdotajiem jautājumiem; ja intervētājs ir pārāk atklāts un aizraujas ar runas plūdiem.

Pats galvenais ir sniegt pētījumā iesaistītajiem dalībniekiem (visām intervētajām personām) pilnīgu informāciju par pētījumu.

Roza Viles (*Rose Wiles*) uzsver, ka ir nepieciešams intervijā iesaistītajām personām sniegt sekojošu informāciju:

- par ko tiek veidots pētījums, kurā dalībnieki iesaistās – kāda ir pētījuma tēma un mērķis;
- kas ir pētījuma finansētājs – kura persona, uzņēmums, iestāde, institūcija finansē šo projektu vai kāda fonda finansējuma īstenots projekts;
- kāds mērķis ir datu ieguve, kā šie dati tiks izmantoti un kur un kādā veidā šie dati būs pieejami;
- kādas ir dalībnieku saistības, iesaistoties pētījumā – vai dalībnieku iesaiste ir vienreizēja vai cikliska jeb periodiska, kāds ir iesaistes ilgums: īstermiņa vai ilgtermiņa;
- kādi ir dalībnieku iesaistes pētījumā riski un priekšrocības - vai pastāv risks tikt aizskartam, vai dalībnieks iegūs kādu materiālu labumu no dalības intervijā;
- kā tiks risināts anonimitātes un konfidencialitātes jautājums – vai pastāv risks, ka dati var tikt izplatīti citādākā veidā un nolūkā kā sākotnēji tika teikts darbiniekam, vai respondentam būs iespēja palikt pilnībā anonīmam, vai pētnieks ņems vērā un saglabās respondenta konfidencialitāti. (2013)

Pētniekam ir jābūt atklātam un godīgam pret potenciālajiem datu devējiem, dalībniekiem jau brīdī, kad pētnieks aicina iesaistīties pētījuma tapšanā. Tādēļ ir ļoti svarīgi apskatīt ētikas pamatprincipus.

Ētika ir nozīmīgs faktors, veicot jebkāda veida darbu ar cilvēkiem un sensitīvu informāciju. “Ētiskas apziņa ir jebkura sociālā darbinieka profesionālās darbības neiztrūkstoša sastāvdaļa.” (Latvijas profesionālo sociālo un aprūpes darbinieku asociācija, 2001, 1.lpp) To svarīgi ir apzināties ne vien lauka darba procesā, bet arī analizējot iegūtos datus un tos interpretējot.

Kā iepriekš tika izsecināts, problēmu apzināšana un dalīšanās ar tām jauniešu ar īpašām vajadzībām vidū ir ļoti delikāts process. Ne visi jaunieši vēlas un spēj brīvi dalīties ar viedokli, kas personīgi skar viņu ikdienu un viņu spēju vai nespēju līdzdarboties sabiedrības aktivitātēs. To pašu var attiecināt arī uz darbiniekiem, kuri strādā ar mērķa grupas jauniešiem.

Iesaistei pētījumā ir jābūt balstītai uz brīvprātības un labprātības principa. Ja uzrunātais cilvēks nevēlas iesaistīties intervijā, to nedrīkst uzspiest. Tāpat ir svarīgi apzināties, ka intervējamai personai ir iespēja jebkurā brīdī atteikties un mainīt viedokli par piedalīšanos pētījumā. (Wiles, 2013)

Iegūstot, apstrādājot un interpretējot maģistra darba “Sociālais darbs ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām” pētnieciskās daļas izstrādei nepieciešamos datus, tiks ievēroti sekojoši ētikas principi:

1. Respondentiem tiks sniegta pilnīga informācija par to, kādā nolūkā dati tiek iegūti, kādam mērķim tie paredzēti un kā tie tiks izmantoti;
2. Tiks ievērota personas datu konfidencialitāte, tiks saglabāta ikvienas intervējamās personas anonimitāte, kas nozīmē, ka intervijas tiks šifrētas pēc to kārtas numuriem;
3. Tiks izvēlēts atbilstošs terminu lietojums, kas neaizskar respondentu;
4. Tiks izvēlēta atbilstoša runas valoda, piemēram, saziņai ar nedzirdīgiem vai vārdzirdīgiem jauniešiem tiks izmantota latviešu zīmju valoda;
5. Veiksmīgai intervijas norisei nepieciešamības gadījumā, ja tāda radīsies no intervētāja vai intervējamā puses, tiks piesaistīts atbalsta personāls, piemēram, surdotulks;
6. Tiks izvēlēta intervijām atbilstoša vide. Piemēram, intervējot jauniešus ar kustību traucējumiem, izvēlēta tiks vieta, kuru jauniešiem ir viegli sasniegt vai uz kuru nokļūt un kurā ir viegli iekļūt ar ratiņkrēslu;
7. Tiks cienīts respondenta viedoklis;
8. Tiks cienītas respondenta tiesības un netiks liegta vēlme atturēties no viedokļa paušanas vai atteikšanās paust viedokli, īpaši, intervijā, kurā ir piesaistīta trešā persona, piemēram, asistents vai surdotulks;
9. Gan datu vākšanas procesā, gan datu interpretācijas procesā tiks saglabāta objektivitāte un netiks uzspiests intervētāja subjektīvais viedoklis;
10. Intervijas transkripts maģistra darba pielikumā tiks pievienots ar respondenta atļauju;
11. Maģistra darba izstrādes noslēgumā respondentiem tiks sniegta iespēja iepazīties ar maģistra darbu.

4.3. Datu analīze un interpretācija

Apkopojot datus ir nepieciešams izvēlēties atbilstošu datu analīzes metodi, lai tā sniegtu pietiekošu pārskatu par lauka darbā iegūtajiem datiem.

Tā kā datu vākšanas metode tika izvēlēta daļēji strukturētās intervijas, kas ietvar daļēji brīvu intervējamā stāstījumu par konkrētu tēmu, datu analīzes metode būs atbilstoša kvalitatīvo metožu analīze – naratīva analīze.

Naratīvs ir komunikācijas forma, kas izpaužas stāstījumu formā un ir sastopama sociālā darba ikdienā. (Bela, b.g.)

Naratīvi sniedz iespēju pētījumā iesaistītajiem dalībniekiem dalīties stāstījumā par savu dzīvi, dzīvē sniegto pieredzi un iegūtajām zināšanām, radot ciešu mijiedarbību starp intervētāju un intervējamo.

Naratīvs sastāv no vairākiem pamatelementiem:

- Intervējamā stāstījums par dzīvi;
- Intervētāja aktīva klausīšanās un uzmanības pievēršana;
- Intervējamā veidotā stāsta cienīšana;
- Ciešu attiecību izveidošanās starp pētījuma veicēju un pētījuma dalībnieku;
- Intervētājs kļūst par daļu no stāstījuma. (Wiles, 2013)

Intervējamais jeb pētījuma dalībnieks caur savu stāstījumu sniedz iespēju ne vien pētniekam saņemt un uzzināt respondenta viedokli par konkrētu problēmu vai mēģināt rast atbildes uz pētījumā izvirzītajiem pētnieciskajiem jautājumiem, bet arī ielūkoties intervējamā personīgajā dzīvē un ikdienā.

Tā kā naratīvs kā komunikācijas forma aktīvi iesaista abus komunikatorus – gan runātāju, gan klausītāju, veidojas atgriezeniskā saite un cieša mijiedarbība, kuras procesā var tikt izpausta sensitīva informācija.

Šajā brīdī aktuāls kļūst jautājums par ētiku un ētikas principu izstrādāšanu un pielietošanu dzīvē. Tādēļ neatņemama sastāvdaļa gan datu analīzes, gan datu interpretācijas procesā būs ētikas pamatprincipu īstenošanai.

Dati pētnieciskajā daļā tiks analizēti un apvienoti ar diskusiju. No iegūtajām intervijām tiks mēģināts rast savstarpēji saistītus stāstījuma fokusus un atslēgas vārdus, lai būtu iespējams identificēt nepieciešamo problemātiku.

Pētnieciskajā daļā tiks veidotas 3 sadaļas:

1. Pētījuma norise, kurā tiks aprakstīts datu ieguves process lauka darbā, tiks izvērtēts iegūto datu derīgums un izvērtēts datu vākšanas process;
2. Intervēto cilvēku raksturojums, kurā tiks apkopota informācija par intervijas dalībnieku demogrāfiskajiem rādītājiem: vecums, dzimums, jauniešu pēdējā

iegūtā izglītība, nodarbinātība, dzīvesvieta, darba vieta, darbības sfēra (publiskais sektors vai nevalstisko organizāciju sektors);

3. Iegūto datu analīze un diskusija, kurā tiks aprakstīti iegūtie dati par jauniešu rīcībspējas potenciālu, resursiem patstāvības veicināšanai un savu vajadzību pilnīgai īstenošanai un sociālā darba ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām priekšrocībām un izaicinājumiem.

5. IEGŪTO DATU ANALĪZE UN DISKUSIJA

Tā kā interviju jautājumi tika veidoti divos blokos: jauniešu intervijas un darbinieku intervijas, uzdoto jautājumu formulējumi atšķīrās atkarībā no sociālā darba procesā iesaistīto personu skatu punkta: pakalpojuma saņēmējs un pakalpojuma sniedzējs.

Analīze tiks veikta naratīva formā. Līdzīgi kā intervijās tika veidots intervējamā stāsts, pētniekam nedaudz iesaistoties un uzdodot iepriekš sagatavotus jautājumus, analīze tiks veidota balstoties uz jauniešu kā resursa rīcībspējai apzināšanos, sociālā darba priekšrocībām un izaicinājumiem.

Uzmanība tiks vērsta arī ietekmējošiem faktoriem jauniešu ar īpašām vajadzībām: ar kustību traucējumiem, ar redzes traucējumiem, ar dzirdes traucējumiem un ar garīgās attīstības traucējumiem, ikdienas dzīves nodrošināšanai. Paralēli tiks analizētas gan jauniešu, gan sociālo darbinieku un citu speciālistu sniegtās atbildes.

Pirms tiks uzsākta analīze, sākotnēji tiks aprakstīta pētījuma norise un tiks veidots intervēto cilvēku raksturojums.

Kā iepriekš tika apskatīts (maģistra darba 23.lpp.), būtisks indivīda rīcībspējas un savu vēlmju īstenošanas faktors ir piederība konkrētai grupai vai sabiedrības daļai. (Apine & Roga, 2011)

5.1. Pētījuma norise

Laika posmā no 2018.gada 15.marta līdz 2018.gada 15.maijam, izmantojot daļēji strukturētu interviju kā informācijas jeb datu ieguves veidu, tika apkopoti viedokļi un stāstījumi no jauniešiem ar īpašām vajadzībām un darbiniekiem un speciālistiem, kuri ikdienā strādā sociālajā jomā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām.

Pirms lauka darba uzsākšanas tika izveidotas divu veidu daļēji strukturēto interviju vadlīnijas. Vienas no vadlīnijām tika izstrādātas intervijām ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām un otras tika izstrādātas sociālajiem darbiniekiem un citiem speciālistiem, kuri ikdienā strādā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām.

Neatņemama sastāvdaļa bija attiecīgo interviju pielāgošana gan no satura viedokļa, gan uzdoto jautājumu formulējuma atkarībā no tā, ar kādu intervējamo tika plānota intervija. Tā, piemēram, intervijā ar jauniem ar garīga rakstura traucējumiem tika pielietota vienkārša sarunvaloda, lai intervijas jautājumus padarītu vieglāk saprotamus. Savukārt, intervijā ar darbinieku vai jomas speciālistu tika pielietota atbilstoša sociālā darba terminoloģija, no intervētāja puses nebaidoties lietot sarežģītus vārdu salikumus.

Būtisks faktors bija arī atbilstoša intervijas norises vietas izvēle. Norises vietu bija nepieciešams izvēlēties tādu, lai tā būtu viegli sasniedzama, pieejama un komfortabla, balstoties uz intervējamā vajadzībām.

Neatņemama pētījuma sastāvdaļa bija arī piekrišanas saņemšana no respondenta puses pirms intervijas veikšanas. Piekrišana bija nepieciešama gan tam, ka persona piekrīt intervijai, gan intervijas ieraksta veikšanai, gan transkripta veidošanai un nepieciešamības gadījumā arī transkripta publicēšanai maģistra darbā.

Neskatoties uz iegūto piekrišanu no pētījuma dalībnieku puses, svarīgs aspekts pētnieciskās daļas izveidē ir spēja saglabāt klienta anonimitāti un datu konfidencialitāti, saglabājot respondenta tiesības palikt neatpazīstamām.

Nemot vērā augstāk minētos apstākļus, noritēja lauka darbs jeb datu vākšanas process.

No sākotnēji plānotā interviju skaita: 12 līdz 16 intervijas, no kurām 6 līdz 8 intervijas būtu ar jauniešiem, bet atlikušās 6 līdz 8 būtu ar darbiniekiem, tika veiktas 14 intervijas: 7 intervijas ar jauniešiem un 7 intervijas ar darbiniekiem.

Lai arī sākotnēji noteiktais jauniešu mērķa grupas vecums bija 13 līdz 25, atbilstoši Latvijas Republikas izdotajam Jaunatnes likumam, pētījuma ietvaros tika sasniegti mērķa grupas jaunieši vecumā no 20 gadiem līdz 25 gadiem.

Tas ir saistāms ar konkrētās vecuma kategorijas atsaucību, vēlmi stāstīt jeb dalīties pieredzē par savu dzīvesveidu, iespējām un ikdienas norisi ietekmējošajiem faktoriem, iespējām un izaicinājumiem, kā arī spēju un drosmi runāt par tādu delikātu tēmu kā funkcionālie traucējumi.

Kopumā vienas intervijas ilgums ar pētījumā iesaistītajām personām ilga no 21 minūtes līdz 59 minūtēm. Ar piesaistītajiem darbiniekiem intervijas bija garākas, kā intervijas ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām.

Vienas intervijas ilgums ar jauniešiem ilga no 21 minūtes līdz 49 minūtēm. Savukārt, vienas intervijas ilgums ar sociālajiem darbiniekiem un citiem sociālā darba jomas speciālistiem, kuri strādā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām, ilga no 27 līdz 59 minūtēm.

9 no 14 intervijām tika veikts intervijas ieraksts. 3 intervijās respondenti atteicās veikt intervijas ierakstu, savukārt 2 intervijām nebija iespēja veikt intervijas audioierakstu intervijas norises vietas izvēles un tehnisku apsvērumu dēļ. Iegūtais audioieraksts būtu zemas kvalitātes, ar grūti identificējamām balsīm un izteiktām fona skaņām, kuras pāršalc intervējamā stāstījumu, tādā veidā nesniedzot pilnīgi informāciju.

Visās 14 intervijās jautājumu uzdevējs veica piezīmes, izceļot nozīmīgākos atslēgas vārdus pētījuma dalībnieka stāstījumā, kā arī veicot piezīmes par savstarpēju atgriezenisko saiti un novērojumiem intervējamā ķermeņa valodā.

Katrai intervijai tika sagatavota atsevišķa piezīmju lapa ar intervijas vadlīnijām. Tā, pirmkārt, sniedza iespēju sekot līdz intervijas jautājumu uzdošanai. Un, otrkārt, palīdzēja veikt atzīmes atbilstoši intervijas gaitai.

Ierakstītās intervijas tika transkribētas, papildinot transkriptu ar intervētāja veiktajām piezīmēm pētījuma dalībnieka stāstījuma laikā.

Gan iedalījums mērķa grupās, gan transkriptu veikšana sniedz iespēju veiksmīgi sarindot intervējamos un saglabāt viņu anonimitāti, piešķirot tikai kārtas numuru.

Intervijām ar jauniešiem tiek piešķirti kārtas numuri no 1 līdz 7, savukārt darbinieku intervijas tiek numurētas ar kārtas skaitļiem no 8 līdz 14.

Iegūtā informācija no visām 14 intervijām ir uzskatāma par derīgu, jo palīdzēja apzināt nepieciešamo informāciju, lai sasniegtu maģistra darbā izvirzīto mērķi “noskaidrot, kādas ir iespējas un šķēršļi sociālajā darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām un kā tiek veidota un stiprināta mērķa grupas spēja pastāvīgi uzņemties un risināt problēmas”. Vienlaikus lauka darbā iegūtie dati palīdzēs rast atbildes uz darbā izvirzītajiem pētnieciskajiem jautājumiem un veidot secinājumus.

Svarīgi vērst uzmanību, ka datus nevar vispārināt, jo iegūto interviju skaits ir pārāk mazs, lai no viena veida intervijas varētu spriest par konkrēto funkcionālo traucējumu izpausmju grupas vajadzībām. Tādēļ lauka darbā iegūtos datus nav iespējams vispārināt un jauniešu kopējo vajadzību nepieciešamību.

5.2. Intervēto cilvēku raksturojums

Izmantojot daļēji strukturēto interviju kā datu ieguves metodi, tika intervēti 7 jaunieši ar īpašām vajadzībām un 7 sociālie darbinieki vai citi speciālisti, kuri ikdienā veic darbu ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām.

Kopumā intervijās piedalījās 11 sievietes un 3 vīrieši. Zīmīgi norādīt, ka darbinieku un speciālistu intervijā piedalījās tikai sievietes: kopā 7 sievietes. Jauniešu vidū bija vērojama arī atsaucība no vīriešu kārtas pārstāvju puses: kopā 3 vīrieši un 4 sievietes.

Jauniešu demogrāfisko rādītāju apraksts

Lauka darba ietvaros veiktajās intervijās kopumā piedalījās 7 jaunieši ar dažāda veida funkcionalitātes traucējumu izpausmēm jeb īpašām vajadzībām. No kopumā 7 intervijas dalībniekiem 2 jaunieši bija ar kustību traucējumiem, 2 jaunieši - ar redzes traucējumiem, 1 jauniešs ar dzirdes traucējumiem un 2 jaunieši ar garīga rakstura traucējumiem.

Jaunieši, kuri piedalījās intervijā, bija vecumā no 20 līdz 25 gadiem. No pa vienam pārstāvis ir vecumā 20 gadi, 22 gadi, 23 gadi, 24 gadi. Trijām no intervētajām personām ir 25 gadi.

Uz jautājumu par dzīvesvietu, 4 no 7 intervētajām personām sniedza atbildi, ka dzīvo kādā no 9 Latvijas pilsētām, bet 3 respondenti dzīvo kādā no Latvijas novadiem vai mazpilsētām.

Ievērojama atšķirība ir vērojama jauniešu izglītības līmenī. Pēdējā iegūtā izglītība 4 no 7 intervijas dalībniekiem ir vidējā izglītība, vienam jauniešim ir 1.līmeņa augstākā (koledžas) izglītība, savukārt, 2 jauniešiem ir iegūta augstākā līmeņa izglītība (maģistra grāds).

Daudzveidība ir vērojama arī intervēto jauniešu vidū nodarbinātības jomā. 3 jaunieši strādā algotu darbu, 1 jauniešis šobrīd nestrādā (bezdarbnieks), 1 intervējamais nodarbojas ar uzņēmējdarbību (ir pašnodarbināta persona (saimnieciskās darbības veicējs) vai pieder pašam savs uzņēmums), 1 jauniešis šobrīd atrodas studenta statusā, savukārt, vēl viens jauniešis apvieno studijas augstskolā ar algotu darbu.

Sociālo darbinieku un jomas speciālistu demogrāfisko rādītāju apraksts

Intervijās piedalījās sociālā darba jomas speciālistes, kuras ikdienā saskaras un strādā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām.

Pētījuma dalībnieču vecuma amplitūda ir 24 gadi līdz 35 gadi. Intervēto speciālistu vecumi ir 24 gadi, 26 gadi, 27 gadi, 28 gadi, 29 gadi, 33 gadi, 35 gadi.

Trīs no intervētajām personām strādā valsts vai pašvaldību sektorā, 2 strādā nevalstisko organizāciju sektorā (biedrībās, nodibinājumos vai reliģiskās organizācijās) un 2 respondentes apvieno darbu abās sfērās: valsts vai pašvaldību sektorā un nevalstisko organizāciju sektorā.

Intervētāju pieredze sociālajā darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām ir 3 līdz 15 gadi. Divām speciālistēm ir 3 gadu pieredze, pārējām 5 speciālistēm ir 5, 7, 8, 13 vai 15 gadu pieredze darbā ar mērķa grupas jauniešiem.

Dažādība ir ieejama arī intervēto darbinieku un jomas speciālistu klientu lokā. 2 darbinieces ikdienā strādā tikai ar vienu mērķa grupu: 1 no intervētajām personām ikdienā strādā ar jauniešiem ar kustību traucējumiem, 1 speciāliste strādā ar jauniešiem ar garīga rakstura traucējumiem.

Trīs darbinieces ikdienā saskaras ar divu veidu invaliditātes izpausmju grupu pārstāvjiem. No tām divas darbinieces strādā gan ar jauniešiem ar kustību traucējumiem, gan ar jauniešiem ar garīga rakstura traucējumiem, viena strādā primāri ar vājdzirdīgiem un nedzirdīgiem jauniešiem, bet dažkārt nākas strādāt arī ar jauniešiem ar garīga rakstura traucējumiem.

Vienai speciālistei ikdienas darbā nākas sastapties ar 3 dažādām mērķa grupām. Galvenā mērķauditorija ikdienas darbā ir nedzirdīgi jaunieši, bet sanāk strādāt arī ar jauniešiem ar mobilitātes un garīga rakstura traucējumiem.

Savukārt 1 sociālās jomas darbiniece ikdienā strādā ar visu invaliditātes izpausmju grupu jauniešiem. Lai arī galvenokārt speciāliste strādā ar vājredzīgiem un neredzīgiem jauniešiem, ik pa laikam ikdienas klientu lokā nonāk arī jaunieši ar dzirdes, kustību un garīgās attīstības traucējumiem.

Visas no intervētajām darbiniecēm ikdienā strādā kādā no deviņām Latvijas pilsētām, neviena no speciālistēm nesniedza informāciju par sociālā darba veikšanu kādā no novadiem vai citām apdzīvotām vietām.

5.3. Iegūto datu analīze un diskusija

Lai arī interviju jautājumi abām mērķa grupām bija dažādi un intervijas ir šķietami grūti salīdzināt, intervijām iezīmējas konkrētas pazīmes un kristalizējās atslēgas vārdi un tēmas, kuras ir būtiskas sociālā darba ar jauniešiem ietvarā un jaunieša rīcībspējas potenciāla izzināšanā, stiprināšanā un attīstīšanā.

Intervijas tiks analizētas 3 blokos:

1. Jaunieša ir īpašām vajadzībām rīcībspējas potenciāla apzināšana, stiprināšana un attīstība;
2. Jauniešu ar īpašām vajadzībām resursi savu vēlmju un vajadzību īstenošanai;
3. Sadarbības veidošana starp klientu un sociālo darbinieku vai citu jomas speciālistu;
4. Vides pieejamības aspekts darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām;
5. Sociālā darba ar jauniešiem iespējas jeb priekšrocības;
6. Sociālā darba ar jauniešiem šķēršļi jeb trūkumi.

Jaunieša ar īpašām vajadzībām rīcībspējas potenciāla apzināšana, stiprināšana un attīstīšana.

Pārmaiņu process ir neatņemama dzīves sastāvdaļa. Tikai pieņemot lēmumu, ka ir nepieciešams veikt izmaiņu un risināt savas problēmas, pastāv iespēja, ka kaut kas var mainīties. *“Tikai pašizaugsmes ceļā esmu mainījusies, sapratusi, ka es tieši ietekmēju to, kas ar mani notiek, esmu savas dzīves noteicēja”*. (Intervija Nr.5)

Iniciatīva uzsākt pārmaiņu procesu, vismaz veikt pirmos soļus pārmaiņu virzienā ir atkarīga tikai un vienīgi no jaunieša paša, jo tika *“katrs pats nolemj, ko un kā darīt vai nedarīt – mainīt apstākļus ap sevi vai nemainīt.”* (Intervija Nr.6)

Neskatoties uz spēju patstāvīgi lemt un rīkoties, būtiski ir izprast, ka jauniešu ar invaliditāti darbības ir ierobežotas, tādēļ agrāk vai vēlāk ir nepieciešams *“atbalsts no tuvākajiem un apkārtējiem”*. (Intervija Nr. 13) Tas nozīmē, ka arī līdzilvēki spēlē zināmu lomu jaunieša pārmaiņu procesā.

Nedrīkst aizmirst, ka invaliditātes grupa nosaka arī jaunieša darbību patstāvīgi rīkoties. Tas nozīmē, ka pat, ja jaunietis personīgi ir gatavs rīkoties un risināt savu problēmsituāciju,

Primāri tieši jaunietim ir jābūt šim izmaiņu veicinātājam. Jaunietim ir jāapzinās rīcības spējas potenciāls un jātic saviem spēkiem, lai to īstenotu. Pastāv gan iespēja, ka notiekošais pārmaiņu process ir atkarīgs arī no apkārtējo cilvēku rīcības vai esošo apstākļu uzlabojuma. Taču *“atliek pašam saņemties un rīkoties! Cilvēkam ir jāmēģina adaptēties jebkādām dzīves situācijām, kaut arī ne visiem cilvēkiem ir vienāda iespējas”*. (Intervija Nr.9)

Brīžos, kad nav iespējams saņemt apkārtējo atbalstu, ir jāspēj savu spēju robežās rīkoties atbilstoši, lai spētu apmierināt savas vajadzības. Neskatoties uz to, kāds no intervētajiem jauniešiem par sēju rīkoties patstāvīgi saka: *“Nav jau tā, ka pilnīgi nevar neko izdarīt. Tikai grūti.”*. (Intervija Nr.4)

Lai izprastu, vai jaunieši ar īpašām vajadzībām uzņemas iniciatīvu paši risināt savas problēmas, rodot spēku sevī, apzinoties esošo resursu priekšrocības un trūkumus un izvērtējot to pielietojumu, intervijā tika iekļauts sakāmvārds: **“Katrs pats savas laimes kalējs”**

Šis sakāmvārds kalpo kā labs salīdzinājums jaunieša ar īpašām vajadzībām būt par savas dzīves noteicēju un lielā mērā atspoguļo reālo situāciju.

“Katrs cilvēks veido savu dzīvi, plāno savu dzīvi tā, kā viņi to vēlas. Laimes kalējs nevar būt cits cilvēks, kas to darītu tavā vietā. To var izdarīt tikai vienīgi pats cilvēks, uz ko viņš tiecas un kādi ir viņa mērķi” (Intervijas Nr. 2)

“Katrs pats pieņem lēmumu, kur būt un ko darīt, iespēju robežās, jo tikai mēs varam pieņemt lēmumu par pārmaiņām un aktīvi darboties to virzienā” (Intervija Nr.3)

Neskatoties uz to, ka katrs pats spēj nolemt, kas viņam ir nepieciešams, kādas ir vajadzības, kādi nākotnes plāni, kā rīkoties un kādus pirmos soļus veikt, ir jāatceras, ka dažkārt darbību zaudējums ir pietiekošs, lai jaunietim būtu ierobežota spēja patstāvīgi rīkoties.

“Jo autovadītāja tiesības man ir, mašīna ir, bet vienam līdz mašīnai tikt un tajā vēl iecelt ratus nav iespējams.” (Intervija Nr.4)

Šim jaunietim bija sen lolots sapnis – iegūt auto vadītāja apliecību, lai varētu patstāvīgi pārvietoties un paplašinātu savu iespēju robežas, taču neskatoties uz to, jaunietim ir *“vajadzīgs asistents vai vienkārši uzticams palīgs, lai tiktu līdz auto. Arī galamērķi jābūt cilvēkam, kas palīdz izkāpt no auto, pie vajadzības izceļ ratus.”* (Intervija Nr.4)

Šis jaunietis savā ziņā kalpo par lielisku piemēru tam, ka rīcība sākas no konkrētas vajadzības (spēt pārvietoties ar mašīnu), esošās situācijas apzināšanas (informācijas apkopošana par iespēju personām ar kustību traucējumiem iegūt autovadītāja apliecību),

resursu pieejamības (personai ar kustību traucējumiem pielāgota automašīna) un iekšējā gribasspēka un motivācijas uz pašizaugsmi, lai vēlāk varētu izmantot visas sniegtās iespējas.

Iepriekš minētā ierobežotā spēja patstāvīgi tikt no vai līdz automašīnai un nepieciešamība pēc atbalsta personas nav bijusi šķērslis tam, lai jauniešiem vēlamo mērķi īstenotu un iegūtu autovadītāja apliecību.

Tādēļ ir vēlreiz nepieciešams uzsvērt, ka tikai *“tu pats nolem, vai šodien būsi laimīgs, vai šodien būsi pozitīvs, motivēts un gatavs rīkoties, lai, ja ne šodien un tūlīt, tad, pieliekot nelielu vai citreiz lielāku piepūli, kaut kad tuvākajā nākotnē tu kļūtu laimīgs!”*. (Intervija Nr.8)

Katram cilvēkam lielākā vai mazākā mērā ir kāds dzīves sapnis vai mērķis, ko indivīds vēlas sasniegt un kas radītu viņam laimes un apmierinātības sajūtu. Taču *“pašam ir jācīnās, jāiet, jādara, jādomā. Un tikai pats zinās, kas viņam ir šī „laime” dzīvē”* (Intervija Nr. 14)

Apzinoties, ko jauniešiem vēlas sasniegt vai iegūt, ir iespējams identificēt mērķa sasniegšanas veidu un iespējamus variantus. Vēlmju (vismaz aptuvenu) apzināšanās ir solis pretī darbībai, jo *“katram pašam tomēr ir jābūt kādam virzības spēkam vai nojautai par to, ko viņš grib sasniegt dzīves laikā ... Es nesaku, ka tam jābūt uzreiz, bet to var dzīves laikā attīstīt”*. (Intervija Nr. 10)

Jauniešu ar īpašām vajadzībām resursi savu vēlmju un vajadzību īstenošanai

Jauniešiem ar īpašām vajadzībām ir pieejami daudz resursi. Šie resursi var būt gan iekšēji, gan ārēji, aptverot dažāda veidu un spektru.

Sevis paša kā resursa identificēšanu jauniešiem izpauž caur sev piemītošām rakstura iezīmēm. *“Personisko resursu- uzņēmīgumu, iniciatīvu, vēlmi darboties. Mana pieredze ir mans resurss.”*. (Intervija Nr.3) Tieši šādas rakstura iezīmes veicina jaunieša ar invaliditāti rīcībspēju darboties patstāvīgi.

“Jo es esmu pati atbildīga par savu dzīvi. Tikai es varu zināt, ko patiešām vēlos un strādāt pie tā, lai tas piepildītos.” (Intervija Nr.5) Apziņa, ka jauniešiem ir pats savas dzīves noteicējs un pilnībā ir uzņēmies atbildību par norisēm savā dzīvē, liecina, ka, neskatoties uz garīgās vai fiziskās veselības, jauniešiem spēj būt pilnvērtīgs sabiedrības loceklis, kurš patstāvīgi risina ar sevi saistītās problēmas.

Viens no noteicošajiem rīcībspējas virzīšanas instrumentiem ir spēja ilgstoši strādāt pie viena konkrēta mērķa sasniegšanas, saglabājot reālu skatījumu uz procesa virzības gaitu. Tādēļ tādas īpašības kā *“neatlaidība, paškritika”* (Intervija Nr.6), ir ļoti nozīmīgs iekšējais resurss jauniešiem ar invaliditāti.

Viens no vissvarīgākajiem aspektiem ir apzināties, ka resursi ir mainīgs lielums. Tā, piemēram, runājot par iekšējiem

“Iekšējie resursi, kas piemīt, gribasspēks un motivācija man it kā ir un tai pat laikā nav. Jo parasti procesa vidū gribasspēks krītas, piemētās besis (žargons vārdiem: bezspēks, slikts garstāvoklis), kā jau visiem dažreiz. Bet tad atkal saņemos, jo daudz visādu interešu, piemēram, auto tiesības liku ar domu, ka tas palīdzēs gan kļūt vismaz nedaudz neatkarīgākam, gan dotu iespēju vadīt moci (saīsinājums vārdam motocikls) ar 3 riteņiem. Mūsdienās pat ir motocikli ar automatisko kārbu. Gadus 7-8 atpakaļ mocim vēl tāda ekstra nebija.

Kaut vai ar studijām zināju, ka viegli neies, jo datoristam (apzīmējums cilvēkam, kas strādā ar datoru un apgūst datorzinātņi) daudz matemātikas, kas man nepadodas, bet pieteicos, jo bija pieredze jau no mācībām skolā (skolas vārds izņemts) līdzvērtīgā profesijā.” (Intervija Nr. 4)

Dažkārt arī pats funkcionālais traucējums var kļūt par resursu, tā, piemēram, viena no intervētajām vājdzirdīgajām meitenēm saka: “Mana stiprā puse varētu būt, ka esmu vājdzirdīga un varu saviem draugiem pārtulkot dažreiz dzirdīgo teikto.”. (Intervija Nr.2) Tas nozīmē, ka šī meitene

Jaunieša rīcībaspēju var ietekmēt arī ārējie resursi kā līdzcilvēki, piemēram “ģimene, draugi. Entuziasms.”. (Intervija Nr.1)

Resursu, līdzīgi kā pašu rīcībaspēju, nav iespējams skatīt atsevišķi un pašus par sevi. Dažkārt resursu kopums – tā esamība vai trūkums, var spēlēt lielu lomu. Tā, piemēram, viena no intervijas dalībniecēm atzīst, ka “lielu nozīmi piešķir arī tas, kādi ir tavi resursi – laiks, nauda, motivācija, veiksmes faktors, sabiedrība kurā esi. Esmu resurss sev, bet ir dažādi apgrūtinājumi.”. (Intervija Nr.3)

Taču nenoliedzami, lielu resursu spēlē materiālās vērtības, jo īpaši, tās, kuras nodrošina pārvietošanos, piemēram, automašīna. “Materiālais resurss: auto. Bez tā cilvēkam ar invaliditāti, vismaz kustību, neiztikt. Un izglītība. Ja esi jauns, izglītots, lielāka iespēja atrast darbu.” (Intervija Nr.4)

Ir būtiski apzināt resursu, virzīt tos konkrētu vajadzību vai vēlmju īstenošanas virzienā, taču ne mazāk svarīgi ir arī saglabāt optimismu un ticību, ka mērķis tiks sasniegts.

“Ja es patiešām kaut ko vēlos un ticu tam, tad zinu, ka tas piepildīsies. Tātad viens no spēcīgākajiem resursiem ir ticība. Neteiktu, ka esmu neatlaidīga vai mērķtiecīgi ietu uz savu mērķi. Es vienkārši ticu, ka tas, ko vēlos notiks. Ja vien to pietiekoši stipri vēlēšos. Vismaz līdz šim tā vienmēr ir bijis. Kā stiprā puse varētu būt radošums. Es neieciņķējos, bet meklēju dažādus radošus, nestandarta risinājumus situācijām. Vēl būtiska, es domāju, ir spēja integrēt zināšanas no dažādām apgūtajām jomām. Un vēlme meklēt risinājumu problēmai, nevis iesprūst un vaimanāt.” (Intervija Nr.5)

Jaunietim ar īpašām vajadzībām piemītošie iekšējie (rakstura iezīmes, personība) un ārējie faktori (ģimene, draugi un līdzcilvēki, materiālie resursi: automašīna, nauda un tamlīdzīgi) var kalpot kā palīgīdzekļi, lai sasniegtu sākotnēji izvirzīto mērķi. Vienlaikus ir nepieciešams apzināties arī savu resursu trūkumu.

Resursu trūkums ir tikai vēl viens apstāklis, ar ko jaunietim ir jārēķinās. Tā, piemēram, ja jaunietim nav mašīnas, taču viņa mērķis ir apmeklēt sporta spēles blakus esošajā pilsētā, šo resursa trūkumu ir iespējams aizvietot ar citu, piemēram, ar došanos uz vēlamo pasākumu ar sabiedrisko transportu.

Ne reti tieši kā resursa trūkumu intervējamie min “laika trūkums.”. (Intervija Nr.6) Taču arī šādu trūkumu ir iespējams kompensēt, saprotot darāmos darbus un izvērtējot prioritātes noteiktā dzīves posmā.

Arī citi intervētie pētījuma dalībnieki uzskaita vairākus ārējos faktorus: “laiks un nauda, izglītība. Vājās puses – zināšanu trūkums par kaut kādām lietām.”. (Intervija Nr.3)

Nozīmīgi ir arī tas, ka jaunieši vērs uzmanību uz saviem veselības ierobežojumiem, norādot, ka tieši resurss, kas trūkst ir viņu ierobežotā maņa. Tā, piemēram: “dzirdēšana, ka nespēju sadzirdēt visu un nespēju komunicēties pilnīgi ar visiem.”. (Intervija Nr.2)

Vienlaikus ir vēlme pēc pašizaugsmes (pašpilnveides) un sociālo attiecību (partnerattiecību un laulības) veidošanas.

Darba trūkums, bet par to ir plāns. Stabils, mīlestības pilnas, romantiskas attiecības, kas ar laiku pāraugtu laulībā. Kā jau minēju, bez asistenta nekur, šai gadījumā ja būtu sieva bez kustību traucējumiem, tad viņai būtu jāuzņemas palīdzēt lietās, kas parastam vīram bez invaliditātes nav jāpalīdz. Identiski, ja meitene ratiņkrēslā, tad puisim daudz lietu tīri fiziski jāpalīdz. (Intervija Nr. 4)

Bet ir novērojama arī pozitīva attieksme:

“Ņemot vērā, ka līdz šim manas vēlmes ir piepildījušās, domāju, ka man nekas īsti netrūkst. Es varbūt to daru savādākā, tikai sev saprotamā veidā, bet līdz šim viss ir noticis. Varbūt uzņēmība. Bet tajā pat laikā viss notiek īstajā laikā. Man nepatīk "piespiest" lietām notiks, tad es nejūtos savā ādā. Man patīk, ka viss notiek dabiski un it kā pats no sevis.” (Intervija Nr.5)

Ne vienmēr resursu trūkums ir pie vainas tam, lai jaunieši ar īpašām vajadzībām spētu patstāvīgi risināt problēmas un iesaistīties sev vēlamās sabiedrības aktivitātēs. Dažkārt ir nepieciešams tikai pieņemt esošo situāciju, sadzīvot ar to, uz lietām skatīties pozitīvi un ticēt, ka notiks tā, kā tam ir jānotiek.

Sadarbības veidošana starp klientu un sociālo darbinieku vai citu jomas speciālistu.

Lai veiksmīgi noritētu tikšanās starp sociālo darbinieku vai sociālās palīdzības sniedzēju un jaunieši ar invaliditāti, būtiski ir veidot uz sadarbības attīstību vērstas attiecības.

Savstarpējā komunikācija starp klientu un pakalpojuma sniedzēju nav iedomājama “bez labas komunikācijas un sadarbības”. (Intervija Nr. 12)

Kā norāda viens no intervētajiem: “Man vissvarīgākā ir attieksme – lai tā būtu laipna, pieņemoša, nebūtu nosodoša”. (Intervija Nr.5)

Pirmkārt, lai strādātu ar jauniešiem ar invaliditāti speciālistam ir nepieciešama PACIETĪBA! Lai arī kādas izmaiņas mēs vēlamies panākt, tas var prasīt ievērojami ilgāku laiku. Otrkārt, svarīgi ir saprast jaunieša spējas, gan ko viņš var/nevar izdarīt saviem spēkiem pēc viņa domām, gan arī to, ko viņš spēj/nespēj paveikt objektīvi, tajā skaitā arī pēc novērojumiem. (Intervija Nr. 11)

Kā viens no galvenajiem priekšnoteikumiem veiksmīgai sadarbībai starp klientu un

“Sapratne, uzklaušana” (Intervija Nr.1), “cilvēcīga, pretimnākoša attieksme, ieinteresētība problēmas risināšanā” (Intervija Nr.6), “pozitīva, smaidīga, godīga” (Intervija Nr.7), “personīgā attieksme” (Intervija Nr.10), “pacietība” (Intervija Nr.12), “sociālā

darbinieka profesionālās kompetences” (Intervija Nr. 14) tieši šādi sociālo darbinieku un viņam piemītošo personīgo un profesionālo rakstura īpašību un zināšanu kopumu redz un novērtē gan jaunieši ar īpašām vajadzībām kā klienti, gan paši sociālie darbinieki un jomas speciālisti.

Tieši atvērts, cilvēcis un uz klienta problemātikā ieinteresēts darbinieks sniegs nepieciešamo atbalstu, lai jaunietis ar īpašām vajadzībām nebaidītos risināt problēmas, neizraisītu nepatiku pret konkrēto organizāciju vai institūciju, kurā darbinieks strādā, un nepieciešamības gadījumā nāktu atkārtoti.

Taču svarīgi ir arī pieņemt jaunieša vēlmes un iespēju robežās tās censties īstenot. Ja, piemēram, jaunietis ar dzirdes traucējumiem vēlas, lai tikšanās noritētu “bez surdotulka klātbūtnes” (Intervija Nr.2)

Vienlaikus ļoti būtisks aspekts ir vispārējā sociālā darbinieka profesionālā kompetences darbā ar mērķa grupas jauniešiem un viņu problemātikas spektra apzināšanā. Tāpat ir jāsaprot, ar kādiem paņēmieniem strādāt, kā uzvesties un kā komunicēt ar konkrētu funkcionālo traucējumu izpausmju grupu. Ir nepieciešama arī “informācijas pasniegšana saprotamā veidā. Komunikācijā viņiem ir nepieciešams iedrošinājums no sociālā darbinieka puses.” (Intervija Nr.9)

Darbā ar jauniešiem ir nepieciešama “saprātne. Jebkurā gadījumā, nosauktās īpašības no darbinieka puses vairākkārt.” (Intervija Nr.13)

“Saprātne no darbinieka puses, darbiniekam ir jāsaprot, jāapzinās, kas ir šis jaunietis, ar kādām problēmām jaunietis iepriekš var būt saskāries, kādas grūtības viņam ir šobrīd” (Intervija Nr.8) Nepieciešamības gadījumā ar darbinieku var nebaidīties jautāt padomu jaunietim, lai noskaidrotu, kā jaunietis jūtas ērtāk.

“.. bez neskaitāmām speciālista personības iezīmēm – empātijas, spējas klausīties, iecietības un daudzām citām – ir jābūt arī radošam, jo standartizētas metodes var nestrādāt vienlīdz efektīvi uz visiem jauniešiem. Svarīgi ir māksla komunicēt ar jauniešu viņam saprotamā veidā, skaidri pasakot arī sekas konkrētu darbību rezultātā. Ar komunikāciju domāju arī tīri tehniskas komunikācijas prasmes, piemēram, darbā ar vārdzirdīgiem/nedzirdīgiem jauniešiem, kā arī ar jauniešiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Ja runātais teksts jaunietim nav saprotams, tad arī netiks panākts vēlams rezultāts. Piemēram, vārdzirdīgi jaunieši, vēloties būt tādi paši kā ikviens, nereti saka, ka viņi visu ir dzirdējuši un sapratuši, jo viņiem ir kauns atzīt, ka tā nav. Mēs kā speciālisti nedrīkstam pieņemt to kā pašu par sevi saprotamu, ka jaunietis visu ir uztvēris, pareizi sapratis, īpaši, ja nākamajā tikšanās reizē, mēs saprotam, ka nav izpildīti uzdevumi vai kaut kas nav izdarīts tā, kāda ir bijusi vienošanās. Tāpēc vārdzirdīgiem jauniešiem vienmēr ir jāpajautā: “Ko Tu saprati? Kā Tu to saprati? Kas Tev ir jādara?”” (Intervija Nr.11)

Vides pieejamības aspekts darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām

“Pielāgota vide, telpa” (Intervija Nr.4), “Pielāgota telpa, noteikti.” (Intervija Nr.5), Vides pieejamības nodrošināšana” (Intervija Nr.9), “Noteikti ir jābūt vides pieejamībai” (Intervija Nr.10). Šādu nepieciešamību uzsver teju katrs intervijas dalībnieks.

Vide ir viens no būtiskākajiem faktoriem, kurš nosaka jaunieša ar invaliditāti iespēju iesaistīties sociālos, ekonomiskos un politisko procesos sabiedrībā.

Tikšanās norise klientam un sociālajam darbiniekam “nav iespējama bez atbilstošas vides”. (Intervija Nr. 12)

Piemērota uzbrauktuve ļoti būtiski, lai pie uzbrauktuves konstrukcijas būtu iespējams pieturēties. Jo savādāk, turoties tikai pie ratiem lielāka slīpuma uzbrauktuvē, ratiem priekšējie riteņi celsies gaisā un var izkrist no ratiem. Pie daudzām iestādēm nobrauktuve ir, bet iespējas pieturēties nav. Bez palīga neiztiksi. (Intervija Nr.5)

Ir svarīgi, lai vide ir ne tikai “šķietami” pieejama, kā, piemēram, pie ieejas durvīm uzbūvēta stāva uzbrauktuve bez pieturēšanās iespējām, bet arī atbilstošas kvalitātes un funkcionējoša.

“Tikšanās ar jauniešu nav iedomājama formālā vidē, aiz galda. Pats svarīgākais darbā ar jauniešiem un īpaši ar jauniešiem ar invaliditāti ir panākt uzticēšanos. Tikai tad, kad jauniešiem mums pilnībā uzticas, viņš būs atsaucīgs un sadarbīgs. Mums ir jāizrāda interese par jaunieša ikdienu un jāļauj viņam justies gaidītam un arī nozīmīgam. Saruna parkā reizēm var būt daudz efektīvāka nekā kabinetā.” (Intervija Nr.11)

Godīga, atklāta un cieņas pilna sadarbība starp klientu un sociālo darbinieku jauniešiem pielāgotā un labi pieejamā vidē ir viens no noteicošajiem faktoriem sociālajā darbā. Taču iespējams tieši netradicionālu un neformālu metožu pielietošana var atstāt uz jauniešu vislielāko iespaidu un visaktīvāk rosināt rīcībspēju būt noteicējam pār savu dzīvi, problēmu apzināšanos, resursu apkopošanu un attiecīgo darbību veikšanu mērķa sasniegšanai. Tā kāda no intervētajām sociālā darba jomas speciālistēm dalās pieredzē par netradicionālām metodēm darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām:

Piemēram, reiz vedu jauniešu ar un bez invaliditātes grupu uz jauniešu apmaiņu Zviedrijā. Grupā bija kāda meitene (tajā laikā vēl vidusskolniece), kura, viņasprāt, pastāvīgi nevarēja veikt neskaitāmas sadzīviskas darbības – pati pārvaldīt riteņkrēsli, aiziet uz tualeti vai ieiet dušā. Apmaiņas laikā jaunieši izaicinājām ar dažādiem uzdevumiem. Viens no tiem bija pastāvīgi nodušoties. Jā, viņa dušā nokrita, un bija jāpalīdz piecelties. Bet viņa visu izdarīja pati, kas ļāva viņai saprast, ka ar gribasspēku, ko viņa atrada caur asarām un dusmām uz grupas vadītāju, viņa spēj parūpēties par sevi. Varbūt izklausās skarbi, bet es gribu domāt, ka šis bija viens no būtiskiem spērieniem “pa sēžamvietu” viņai, jo šodien šī nu jau jaunā sieviete dzīvo patstāvīgu neatkarīgu dzīvi un ir doktorante. (Intervija Nr. 11)

Šis piemērs apvieno gan augstāk minētās sociālā darbinieka kompetences, gan spēju radoši pieiet situāciju, tiesa gan, izmantojot iespējams, skarbas metodes, kuras nebūtu ieteicams pielietot darbā ar bērniem, taču ir skaidri redzams, ka jauniešu rīcībspējai radusies situācija bija stimuls.

Iespēja jeb priekšrocības sociālajā darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām

Kā viena no galvenajām priekšrocībām strādājot sociālajā darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām, ir gandarījums par padarīto darbu un iespēja pielietot sev vēlamas, interesantas darba metodes.

“Tev ir iespēja strādāt ar mazāku skaitu bērnu grupā.. Līdz ar to Tu kā pedagogs vari pielietot savas izvēlētās metodes, nekā tas būtu citos gadījumos. Kā arī gandarījums par padarīto darbu un par izdošanos - katru mazāko izdošanos ceļā uz mērķi!” (Intervija Nr. 13)

Par cik darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām ir nepieciešamība rast inovatīvas metodes, iespēju robežās pielāgoties jaunieša vēlmēm un vajadzībā, izvēloties klientam tīkamu tikšanās vietu, darbiniekam ir iespēja gūta arī labumu savai personīgajai un profesionālajai darbībai, tā, piemēram, surdotulkam ir iespēja “papildināt zināšanas starptautiskajā zīmju valodā un citās zīmēs.” (Intervija Nr.14).

Vienlaikus ir iespēja arī iegūt plašu “jaunu paziņu un draugu loku”. (Intervija Nr.14) Kā arī apmierināt personīgās vajadzības pēc kultūras, mākslas, sporta un citu aktivitāšu apmeklēšanas, jo darbā ar jauniešiem “man ir iespēja pabūt dažādās iestādēs, pasākumos, vietās, kur citkārt nebūtu nokļuvusi”. (Intervija Nr.14)

Nozīmīgs faktors ir arī nepiespiestā gaisotne jeb spēja brīvi komunicēt ar jauniešu, jauniešiem ērtā un saprotamā valodā, visbiežāk pielietojot elementāras un vienkāršas sarunvalodas formas.

“Par vienu no priekšrocībām uzskatu iespēju brīvi darboties un komunicēt, ir vairāk iespēju izmantot mācību metodes un sadarbības formas, piemēram, mācību procesā. Nenoliedzami arī jauniešu ieinteresētība un vēlme apgūt jaunas prasmes ir daudz izteiktāka kā jauniešiem bez īpašām vajadzībām.” (Intervija Nr.12)

Nenoliedzama priekšrocība ir arī paša jaunieša vēlme, motivācija nāk un darboties mērķu sasniegšanai.

Pirmkārt, pats jauniešis sev ir lielākā priekšrocība, lielākais resurss, kuru mums kā speciālistiem jāamcās ieraudzīt un izmantot. Jaunieši ar invaliditāti nereti ir daudz motivētāki par jauniešiem bez invaliditātes. Viņi apzinās, ka viņu iespējas dzīvē ir ierobežotas, tāpēc cenšas izmantot tās, kas nāk viņu ceļā. Vēl viena priekšrocība speciālistam darbā ar jauniešiem ar invaliditāti ir spēks, ko mēs gūstam, redzot, ka par spīti invaliditātei, jauniešis nepadodas, izvirza mērķus un tos arī sasniedz. Tas ir iedvesmojoši. Pēdējā laikā esmu nedaudz apmulsusi par to, kā sociālie darbinieki lieto vārdu “klients” – nievājoši, neglaimīgi. Biznesa pasaulē “klients” ir karalis, klientam vienmēr ir taisnība. Bet sociālajā jomā klients, šķiet, ir apgrūtinājums. Mums ir jāmaina domāšana un jāasāk uztvert mūsu klienti kā priekšrocība, kā personas, kuras nonākušas grūtībās un vērsušās pie mums pēc palīdzības. Es ceru, ka pienāks diena, kad uz jautājumu: “Kāda ir galvenā priekšrocība sociālajā darbā?” mēs nešaubīgi varēsim teikt – mūsu klients ir pati galvenā priekšrocība manā darbā. (Intervija Nr.11)

Šķēršļi jeb izaicinājumi sociālajā darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām

Pielāgota vide ir viens no galvenajiem izaicinājumiem sociālajā darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām “Vides pieejamība, speciālistu attieksme un ieinteresētība”. (Intervija Nr.6)

Šķērslis darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām ir arī laiktietilpīgais darba process: nepieciešams iepriekš sagatavoties un patērēt vairāk laika tiešajā darbā ar jauniešiem.

Jāvelta daudz vairāk laika, izprotot attiecīgās grupas jauniešus.. Nekā tas, piemēram, ir “standarta” gadījumā. Arī gatavošanās posms būtu daudz apjomīgāks un laiktietilpīgāks, lai gatavotos nodarbībai. Un, teiksim, ja ierastajās mācību norisēs, kur tiek strādāts ar jauniešiem bez garīgās

attīstības traucējumiem, ir iespējams nodarbības procesu plānot un, vairāk vai mazāk, ir iespējams paredzēt, kāds būs nodarbības rezultāts, tad šeit tas ir izaicinājums. Jo tu nezini, kāds var būt rezultāts jeb kā sasniegt savu (domāts: pedagoga/darbinieka) uzstādīto rezultātu.. Tu nevari zināt, vai jaunietis tam būs gatavs. Noteikti jāreķinās arī ar laiku.. Kas jauniešiem bez garīgās attīstības traucējumiem var būt viegli un ātri izdarāms, tas bērniem ar GRT ir ļoti sarežģīts un laikietilpīgs process. (Intervija Nr.13)

Kā vēl viens no izaicinājumiem, kas jau iepriekš tika minēts pie sociālā darbinieka kompetencē, taču arī pēc sociālajā jomā iesaistīto speciālistu domām ir būtisks nosacījums: “Būt pacietīgam un veltīt visu uzmanību šim jaunietim, īpaši, ja viņš ir vienīgais „parasto” cilvēku vidū”. (Intervija Nr.14)

Darbā ar jauniešiem nemitīgi ir nepieciešamība sekot līdzi jaunākajām tendencēm konkrētās invaliditātes izpausmes jomā, kā arī jauniešu interešu jomā. Kā atzīst speciāliste, kura ikdienā strādā ar jauniešiem ar dzirdes traucējumiem, izaicinājums ir “turēties līdzi jauniešu zīmju valodai, jo tā nemitīgi miksējas ar starptautiskajām zīmēm, tajā ienāk arī jaunas zīmes.”. (Intervija Nr.14)

Būtisks un teju pašsaprotams ir jaunieša unikalitātes novērtējums.

Galvenais izaicinājums ir izpratne par jauniešu līdzvērtīgumu jebkuram citam cilvēkam mums apkārt – nereti jaunieši saka, ka nepatīk, ka citi žēlo, uzskata viņus par vājiem u.tml. situācijas. Galvenais ir saprast to, ka viņi ir spējīgi un centīgi un būtu viņus jāuztver kā līdzvērtīgus. (Intervija Nr.12)

Taču ne mazāk būtisks ir arī sociālā darbinieka empātijas spēja, jeb “spēja iejusties viņa ādā.” (Intervija Nr.11)

Mēs varam piedāvāt jaunietim neskaitāmas iespējas, bet pirms mēs to darām, mums jābūt pārliecinātiem, ka jaunietis to var izdarīt, vai tur iesaistīties (fiziski). Ka seminārā būs komunikācijas līdzekļi, kas vājdzirdīgam/nezirdīgam jaunietim palīdzēs sekot līdzi semināra norisei, ka darba intervija notiks vietā, kur jaunietim riteņkrēslā būs pieejama vide, ka augstskolā tiks nodrošinātas palīdzošās tehnoloģijas un atbalsts vājredzīgam jaunietim. Tāpat lielākais izaicinājums ir spēja domāt vienu vai vairākus soļus uz priekšu. Ja kādam šķiet, ka galvenais izaicinājums darbā ar jauniešiem ar invaliditāti ir viņa invaliditāte, tad tā jau ir problēma. (Intervija Nr.11)

Sociālais darbinieks nevar iztikt bez atbilstošām kompetencēm, taču ir jāapzinās, ka darba slogs uzspiež darbiniekam nepieciešamību vajadzības gadījumā ieguldīt nepieciešamo enerģiju un laiku, lai sevi pietiekami attīstītu un spētu noturēt profesionālo līmeni atbilstoši mainīgajiem apstākļiem.

Tāpat arī personas neatvērtība, nepārliecinātība par sevi. Nu es teiktu, ka ir jāiegulda diezgan daudz laika un enerģijas, lai iegūtu uzticību. Un tikai veidojot šo savstarpējo uzticību, var veiksmīgāk rīkoties, sadarboties. Bet tādā starptautiskā mērogā, atkal koncentrējoties tieši uz nedzirdīgajiem, es teiktu, ka ir problēma ar surdotulku valodas prasmi. Manuprāt, ir ļoti maz personu, surdotulku, kas varētu tulkot angļu-latviešu kombinācijās vienlaicīgi. Kopumā, es pat teiktu, tās ir tādas slēgtas grupas, kuri vairāk turas tādā savā kodolā un ir diezgan grūti tur iekļūt vienkārši no malas. (Intervija Nr.10)

Un kā noslēdzošais aspekts, kuru ir nepieciešams ņemt vērā, vajadzības gadījumā sociālajam darbiniekam ir jāspēj strādāt ne tikai ar konkrēto jauniešu ar īpašām vajadzībām, bet arī ar viņa ģimeni.

Iespējams, ka vairāk darbā ar šādiem jauniešiem ir jāpieslēdz vecāki. Patiesībā, viņi paši pieslēdzās. Lai dabūtu šo jauniešu kādā aktivitātē, projektā, visbiežāk tev ir jāiet pie šī jaunieša caur vecākiem. Neatkarīgi no tā vai jaunietim ir 13 vai 25 gadi. (Intervija Nr. 10)

Neskatoties uz iespējām un šķēršļiem darba ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām, sociālās jomas darbinieki uzskata, ka invaliditāte nav īsti nekāds šķērslis veiksmīgai sevis realizēšanai vai sadarbības veidošanai ar sociālo darbinieku:

“Nu es neteiktu, ka jebkurš fiziskais trūkums kaut ko ārkārtīgi raksturo. Ir tie paši jaunieši ratiņkrēslā, kuri ir gana *advancēti* un spēj būt līderi tāpat kā jaunieši bez īpašām vajadzībām. Vismaz es uz to tā skatos.” (Intervija Nr.10)

Ir svarīgi apzināties, ka gan jaunieši ar īpašām vajadzībām ir spējīgi un motivēti nepieciešamības gadījumā rīkoties patstāvīgi, gan arī to, ka sociālie darbinieki apzinās darba ar jauniešiem pozitīvos un negatīvos darbības aspektus.

Vienlaikus ir vērts atkārtoti vērst uzmanību gan uz jauniešu ar funkcionāliem traucējumiem spēju apmierināt savas vajadzības, gan uz vides pieejamību, gan sociālo darbinieku personīgo un profesionālo kompetenci un kopējo situāciju jaunatnes jomā un personu ar invaliditātes tiesību uz vienlīdzīgu iespēju pieejamību un pakalpojumu attīstību.

SECINĀJUMI

Maģistra darba “Sociālais darbs ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām” ievadā tika izvirzīti 4 pētnieciskie jautājumi:

1. Kā ir iespējams stiprināt rīcībspējas potenciālu jauniešiem ar īpašām vajadzībām (ar kustību traucējumiem, ar redzes traucējumiem, ar dzirdes traucējumiem un ar garīgās attīstības traucējumiem)?
2. Kā vairo jauniešu ar īpašām vajadzībām patstāvību risināt savas problēmas?
3. Kādas ir iespējas (priekšrocības) sociālajā darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām?
4. Kādi ir iespējamie šķēršļi (izaicinājumi) sociālajā darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām?

Lai rastu atbildes uz pētnieciskajiem jautājumiem, darbā tika apkopota un analizēta informācija par jauniešiem ar īpašām vajadzībām (mērķa grupas specifiku, sociālo atstumtības risku, invaliditātes veidiem un vajadzībām), rīcībspējas jeb stiprināšanas perspektīvu (rīcībspējas būtības skaidrojumu un teorētisko skatījumu) un sociālo darbu ar jauniešiem (saskarsmes nozīmi sociālajā darbā ar klientiem un ētikas pamatprincipiem).

Darba empīriskajā daļā tika veiktas 14 daļēji strukturētās intervijas, lai pārbaudītu, kā teorija izpaužas praksē un uzzinātu jauniešu ar funkcionāliem traucējumiem un sociālā darba jomas speciālistu viedokli par sociālo darbu ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām.

Empīriskajā daļā ietvertie dati tikai daļēji spēja sniegt atbildes uz sākotnēji uzdotajiem pētnieciskajiem jautājumiem. Tas cieši saistīts ar vairākiem faktoriem:

- Pirmkārt, nepieciešams lielāks intervēto personu skaits.

Viena intervējamā sniegto atbildi nevar vispārināt uz konkrētas grupas vajadzībām. Tā, piemēram, intervējot tikai vienu vājdzirdīgu vai nedzirdīgu jaunieta, nav iespējams vispārināt sniegtās atbildes un pilnībā identificēt jauniešu ar dzirdes traucējumiem vajadzības, iespējas un šķēršļus.

- Otrkārt, nepieciešama labāk veidota mērķa grupas izlase.

Lai arī sākotnēji tika paredzēts, ka intervēti tiks jaunieši vecumā no 13 līdz 25 gadiem, intervijās piedalījās tikai jaunieši vecumā no 20 līdz 25 gadiem. Intervētie jaunieši sniedza ieskatu par vienaudžu ar funkcionāliem traucējumiem, taču palika neatspoguļots viedoklis par bērniem vecumā no 13 līdz 18 gadiem (neieskaitot) ar īpašām vajadzībām un viņu rīcībspējas potenciālu.

Līdzīgi arī lauka darba ietvaros tika intervēti 7 sociālā darba jomas speciālisti. Visi no intervētajiem darbiniekiem strādā kādā no 9 Latvijas lielajām pilsētām. Pozitīvi vērtējams fakts, ka šajās pilsētās aktīvi norit darbs ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām. Negatīvi vērtējams fakts, ka aktīva darbība pilsētās neatspoguļoja situāciju attālākos lauku reģionos vai novados ar vāju infrastruktūru.

- Jāņem vērā personas individualitāte un unikalitāte.

Pētījuma ietvaros izdevās intervēt jauniešus, kuri ir pozitīvi noskaņoti pārmaiņu procesam, ir pieņēmuši savas atšķirības, iemācījušies tās izmantot savā labā, lai apmierinātu savas vajadzības un īstenotu vēlmes. Jauniešu sniegtās atbildes vairāk atspoguļoja motivētu cilvēku viedokli. Tas nesniedza ieskatu, piemēram, kāds viedoklis ir jauniešiem ar zemu izglītības līmeni.

- Jāveic datu vākšana ar kvalitatīvām un kvantitatīvām metodēm.

Gan kvalitatīvām, gan kvantitatīvām metodēm ir savas priekšrocības. Kvalitatīvās metodes ļauj iedziļināties intervētāja stāstītajā un sniegt atgriezenisko saiti, bet kvantitatīvās metodes sniedz iespēju īsākā laika posmā iegūt lielāku skaitu respondentu atbildes.

Pētījuma veikšanai būtu bijusi nepieciešama abu metožu pielietošana, jo intervēti tikai tikai 1 līdz 2 jaunieši ar konkrētu funkcionalitātes traucējumu izpausmi (kustību, redzes, dzirdes un garīgās attīstības traucējumi). Gadījumā, ja būtu tikusi izveidota aptauja, lauka darbā būtu iespēja iegūt vairākas atbildes no līdzīgā situācijā esošiem jauniešiem.

Neskatoties uz lauka darbā iegūto datu mazo apjomu, intervijās sniegtā informācija palīdzēja izprast un identificēt mērķa grupas vajadzības, skaidrot rīcībspēju un apzināt sociālā darba ar jauniešiem iespējas (priekšrocības) un šķēršļus (izaicinājumus).

Kopumā maģistra darba ietvarā izdevās rast atbildes uz izvirzītajiem jautājumiem.

Kā ir iespējams stiprināt rīcībspējas potenciālu jauniešiem ar īpašām vajadzībām (ar kustību traucējumiem, ar redzes traucējumiem, ar dzirdes traucējumiem un ar garīgās attīstības traucējumiem)?

Pirmkārt, rīcībspēju ietekmē invaliditātes grupa un funkcionālo traucējumu izpausmes veids. Tādēļ, lai stiprinātu rīcībspēju, primāri ir nepieciešams apzināties konkrētas vajadzības un izvērtēt to nepieciešamības pakāpi, vienlaikus apzinoties reālo jaunieša darbību ierobežojumu – vai jauniešiem spēj patstāvīgi veikt ikdienā nepieciešamās darbības vai viņam ir nepieciešams asistents vai palīgs.

Otrkārt, rīcībspējas potenciāls stiprināms, atbalstot un motivējot jauniešus ar īpašām vajadzībām viņiem atbilstošā vidē un apstākļos. Pieejama vide, kurā jauniešiem ir viegli pārvietoties, orientēties un vajadzības gadījumā rast iespēju apmierināt radušās vajadzības,

sniedz iespēju jauniešiem justies brīvi, koncentrēties tikšanās norisei un uztver sociālā darbinieka sniegto informāciju.

Treškārt, sociālajam darbiniekam ir jāspēj sniegt individuāls atbalsts, jābūt atsaucīgam, pacietīgam, pretimnākošam un ieinteresētam problēmas risināšanā. Darbiniekam profesionālās kompetences robežās ir jāspēj jauniešiem sniegt pieejamais informatīvais, emocionālais un praktiskais atbalsts.

Ceturtkārt, darbā ar jauniešiem pēc nepieciešamības izvēlēties atbilstošās metodes. Rūpīgi izvēloties metodes katram jauniešim individuāli un pielāgoti, iespējams pakāpeniski virzīt jaunieša rīcībspējas attīstību aizvien augstākā kvalitātē.

Kā vairot jauniešu ar īpašām vajadzībām patstāvību risināt savas problēmas?

Sekmēt jauniešu ar īpašām vajadzībām patstāvību iespējams ar sociālo darbinieku piesaisti katra jaunieša problēmsituāciju risināšanā ar profesionāliem ieteikumiem un piedāvājumiem atbilstoši mērķa grupai.

Plašāka informācijas pieejamība arī ārpus valsts un pašvaldību iestādēm un institūcijām, kā piemēram, nevalstisko organizāciju sektorā.

Tieši neformāla pieeja, ārpus institūcijām, būtu vēlama un atbalstoša jaunieša patstāvības veicināšanā.

Vienlaikus nepieciešama ir arī līdzcilvēku izglītošana personu ar invaliditāti jomā, lai veicinātu sapratni un iecietību.

Taču visbūtiskākais faktors ir pielāgota un sakārtota pilsētvide, kas sniedz jauniešiem iespēju pastāvīgi pārvietoties, tādā veidā stiprinot jaunieša pārliecību par sevi un iespēju būt līdzvērtīgai sabiedrības daļai.

Kādas ir iespējas (priekšrocības) sociālajā darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām?

Priekšrocības darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām ir jauna skatījuma iegūšana par cilvēku savstarpējām attiecībām un vērtībām cilvēka dzīvē. Sociālais darbinieks, kuram ikdienā jāsasakaros ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām, sevi garīgi pilnveido daudz izteiktāk un ir cilvēks ar lielāku empātiju arī saskarsmē ar apkārtējiem.

Viena no galvenajām priekšrocībām kā atbalsta personālam ir gandarījuma sajūta par ikviena jaunieša sasniegumu ceļā uz patstāvību, katrs mazākais solis tiek novērtēts un dod iespēju jauniešiem sevi apzināties kā rīcībspējīgu un līdzvērtīgu pārējiem.

Arī konkrētās mērķa grupas atsaucība un ieinteresētība problēmu risināšanā dažkārt ir lielāka kā citiem klientiem. Daudzos gadījumos personas ar īpašām vajadzībām dodas pēc sociālās palīdzības ar skaidru mērķi, ko vēlas panākt.

Atbalsta personālam ir iespēja apgūt jaunas prasmes, piemēram, zīmju valodas apgūšana, kas sekmē iespējas profesionālā jomā darboties daudz plašāk un saskarsmē ar jauniešiem var novērot viņu lielāku uzticību otram cilvēkam.

Kādi ir iespējamie šķēršļi (izaicinājumi) sociālajā darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām?

Sociālajā darbā ar jauniešiem iespējamie šķēršļi ir sociālā darbinieka pacietības un profesionālās aizrautības trūkums.

Kā vienu no izaicinājumiem jāmin pielāgošanās spēja jaunieša vajadzībām un sekošana līdzī sabiedrībā notiekošajām aktualitātē.

Nepieciešama izpratne par katra jaunieša individuālām vajadzībām, konkrēti viņam nepieciešamo prasmju attīstīšanu, izzinot jaunieša talantus un neatlaidīgi tos sekmējot, līdz tiek panākta jaunieša pašapziņas vērtība tādā līmenī, kuru pats jaunietis apzinās un nebaidās no jauniem izaicinājumiem.

Jaunieša ar īpašām vajadzībām rīcībspēja zināmā mērā sasauca ar personas individuālo gadījumu un piešķirtās invaliditātes darbības zuduma pakāpi. Vienlaikus to nevar arī uzskatīt par jaunieša personīgās attīstības ierobežojošu faktoru. Rīcībspējas būtība ir spēja apzināties sevi, savas situāciju un iespējas, un rīkoties atbilstoši savām spējām, lai sasniegtu pēc iespējas apjomīgāku un kvalitatīvāku vajadzību apmierināšanu.

Sociālajā darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām rīcībspēja ir gan savas priekšrocības, gan izaicinājumi, jo ir nepieciešams nepārtraukts, individuāls darbs ar klientu un viņa motivācijas veidošanu un noturēšanu.

IZMANTOTĀS INFORMĀCIJAS AVOTI

- Apine, E. & Roga, V. (2011). *Klienta identitātes transformācija sociālā darba procesā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Bela, B. (b.g.). *Kvalitatīvās pētījuma metodes sociālajās zinātnēs*. [Lekcija] *Bērnu tiesību aizsardzības likums*. (1998). Latvijas Republikas Saeima. Izgūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=49096>
- Boehm, A., & Staples, L. (2002). *The Functions of the Social Worker in Empowering: The Voices of Consumers and Professionals*. *Social Work*, 47(4), 449-460. Izgūts no: <http://www.jstor.org/stable/23718753>
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss. Second Edition*. Retrieved from: <https://www.abebe.org.br/files/John-Bowlby-Attachment-Second-Edition-Attachment-and-Loss-Series-Vol-1-1983.pdf>
- Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publication
- Committee on Accounting for Socioeconomic Status in Medicare Payment Programs. (2016). *Accounting for Social Risk Factors in Medicare Payment. Identifying Social Risk Factors*. THE NATIONAL ACADEMIES PRESS. Izgūts no: <https://www.nap.edu/read/21858/chapter/1>
- Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol*. (2006). United Nations. Retrieved from: <http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>
- Daniela, L., Niklass, M., Rasnača, L., Razgale, I., Rungule, R. & Sūniņa, I. (2015). *METODOLOĢISKĀS VADLĪNIJAS DARBAM AR MĒRĶA GRUPAS JAUNIEŠIEM PROJEKTĀ „PROTI un DARI!” 2.variants*. Izgūts no: https://jaunatne.gov.lv/sites/default/files/web/Jauniesu_garantija/dokumenti/metodologiskas_vadlinijas_darbam_ar_merka_grupas_jauniesiem_projekta_pr_2.var.pdf
- Doyal, L. & Gough, I. (1991). *A Theory of Human Need*. London: Palgrave Macmillan
- Dupate, K. (2012). *Dzimumu līdztiesība: Eiropas Savienības prasības un Latvijas situācija*. [PowerPoint prezentācija]. Izgūts no: cilvektiesibas.org.lv/site/attachments/01/02/2012/Dzimumu_lidzties_dupate.ppt
- Dzintere, D., Stangaine, I. & Augstkalne, D. (2014). *Bērna komunikatīvās kompetences attīstība*. Izdevniecība RaKa.

- Education Research. (2018). *How to choose your research method(s)*. Izgūts no: <https://www.nfer.ac.uk/schools/developing-young-researchers/how-to-choose-your-research-methods/> Skatīts: 13.04.2018. plkst. 19:04
- Empowerment. (2018a). *In Merriam-Webster's online dictionary*. Izgūts no: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/empowerment>
- Empowerment. (2018b). *In Merriam-Webster's online dictionary. Thesaurus*. Izgūts no: <https://www.merriam-webster.com/thesaurus/empowerment>
- Empowerment. (2018c). *Tildes tiešsaistes vārdnīcā "Letonika"*. Izgūts no: <https://www.letonika.lv/groups/default.aspx?q=empowerment&s=0&g=2&r=1033106>
2
- Ēriksens, T. H. (2010). *Mazas vietas – lieli jautājumi. Ievads sociālantropoloģijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds
- Filjoza, I. (2011). *Bērns mani neklausa*. Editions JC Lattes
- Gaskins, S. (1994). *Integrating Interpretive and Quantitative Methods in Socialization Research*. *Merrill-Palmer Quarterly*, 40(3), 313-333. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/23087348>
- Gudjons, H. (1998). *Pedagoģijas pamatatziņas*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Gupta, N. J. (2002) *Analysing the Motivational Needs Amongst Policemen: Maslow's Theory Revitalised*. *The Police Journal*, vol. 75, 3: pp. 193-203. Retrieved from: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0032258X0207500302>
- Hod, T. & Goldfarb-Rumyantzev, A.S. (2014). The role of disparities and socioeconomic factors in access to kidney transplantation and its outcome, *Renal Failure*. 36:8, 1193-1199. Retrieved from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/24988495>
- Integration through Learning. (2014). *Invaliditātes ētikas etiķete*. [Informatīvs materiāls] Izgūts no: <http://www.itlerasmus.eu/DEM/DEM%20LT%20Latvian.pdf>
- Invaliditātes likums*. (2010). Latvijas Republikas Saeima. Izgūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=211494>
- Invalīdu un viņu draugu apvienība "Apeironi". (b.g.). *Personas ar kustību traucējumiem*. Izgūts no: http://www.kurzemesregions.lv/userfiles/files/1355229460_Izdales%20materiali%20%20Personas%20ar%20kustibu%20traucejumiem.pdf
- Jaunatnes likums*. (2008). Latvijas Republikas Saeima. Izgūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=175920>
- Jones, K., Cooper, B. & Ferguson, H. (2008). *Best Practice in Social Work: Critical Perspectives*. New York: Palgrave Macmillan

- Ķestere, I., Krūze, A., Kaļķe, B., Koķe, T., Marsone, S. ... Zigmunde, A. (2010). *Pedagoģijas vēsture: 15 jautājumi*. [Zinātnisko rakstu krājums]. Rīga: Izdevniecība RaKa
- Kohrman, M. (2005). *Bodies of Difference*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, Ltd.
- Konstebls, R. (2001). *Sociālais darbs skolā. Prakse, politika un pētījumu perspektīva*. [Izdevums latviešu valodā]. Rīga: Jumava
- Korpa, V. (2007). *Ieskats socioloģisko pētījumu metodēs*. [Lekcija]. Izgūts no: www.zrkac.lv/picdown/arhivs/2007/pet_met_soc.ppt
- Krieger, N. (2003). *Genders, sexes, and health: What are the connections—and why does it matter?* International Journal of Epidemiology 32(4):652–657. Retrieved from: <https://academic.oup.com/ije/article/32/4/652/666984>
- Kropļijs, A., & Raščevska, M. (2004). *Kvalitatīvās pētniecības metodes sociālajās zinātnēs*. Rīga: RaKa
- Kvāle, A. (2009). *Darbs ar sociālā riska grupām*. [Prezentācija ppt] Izgūts no: nometnes.gov.lv/customimg/a109976242b58d3bd997640fd391f601.ppt
- Latvijas Cilvēktiesību Centrs. (2011). *Diskriminācijas novērošana Latvijā: no likumdošanas līdz tiesu praksei (2008-2011)*. SIA “Puse Plus”
- Latvijas Cilvēktiesību Centrs. (2017). *Diskriminācijas veidi*. Izgūts no: <http://cilvektiesibas.org.lv/lv/database/category/diskriminacijas-veidi/>
- Latvijas Nedzirdīgo savienība. (2009). *Pētījums “Nedzirdīgajiem pieejamie sociālās rehabilitācijas pakalpojumi un reālās vajadzības”*. Izgūts no: [https://www.lns.lv/files/text/Petijuma_rezultati\(1\).pdf](https://www.lns.lv/files/text/Petijuma_rezultati(1).pdf)
- Latvijas profesionālo sociālo un aprūpes darbinieku asociācija. (2001). *Latvijas sociālo darbinieku ētikas kodekss*. Izgūts no: <http://www.lm.gov.lv/upload/publikacijas/sdetikaskodekss.pdf>
- Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. (2018a). *ISG01. Platība, iedzīvotāju blīvums un pastāvīgo iedzīvotāju skaits reģionos, republikas pilsētās un novados gada sākumā*. Izgūts no: http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala_ikgad_iedz_iedzskaits/?tablelist=true&rxid=09cbdccf-2334-4466-bdf7-0051bad1decd
- Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. (2018b). *VAG13. Pirmoreiz par invalīdiem atzīto iedzīvotāju skaits pēc invaliditātes cēloņiem*. Izgūts no: http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala_ikgad_veseliba/?tablelist=true&rxid=562c2205-ba57-4130-b63a-6991f49ab6fe

- Latvijas Republikas Labklājības ministrija. (2018a). *Invaliditātes noteikšana*. Izgūts no: <https://www.lm.gov.lv/text/155>
- Latvijas Republikas Labklājības ministrija. (2018b). *Nozares statistikas dati: Galvenie rādītāji*. Izgūts no: <https://www.lm.gov.lv/text/2156>
- Latvijas Republikas Satversme. (1992). Satversmes Sapulce. Izgūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=57980>
- Latvijas Universitāte. (2007). *Invalīdu zemā nodarbinātības līmeņa iemesli un problēmu risinājumi*. Izgūts no: http://www.apeirons.lv/new/files/Petijumi/lu_invalidu_nodarbinatibas_problemas.pdf
- Lawson, R. (Ed). (2016). *Sociolinguistic Research*. London and New York: Routledge
- Liepājas Neredzīgo biedrība. (b.g.). Ieteikumi cilvēku ar redzes traucējumiem vides pieejamības standartu izstrādāšanai un ieviešanai Latvijā. Izgūts no: <http://www.videspieejamiba.lv/lat/padomi/?doc=25>
- Liepājas Neredzīgo biedrība. (2013). *PĒTĪJUMS PAR PERSONU AR INVALIDITĀTI NODARBINĀTĪBAS POLITIKU EIROPĀ*. Izgūts no: <http://www.lnbiedriba.lv/lv/par-biedribu/statistika-un-petijumi/nodarbinatibas-politika-eiropa-personam-ar-invaliditati/>
- Lishman, J. (Ed). (2007). *Handbook for Practice Learning in Social Work and Social Care: Knowledge and Theory*. (2nd ed.). London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers
- Marayama, M. (2005). *Gender and Development*. Institute of Developing Economies (IDE), JETRO.
- Mawere, M., Mubaya, T.R., Reisen, M. & van Stam, G. (2016). *Maslow's Theory of Human Motivation and its Deep Roots in Individualism: Interrogating Maslow's Applicability in Africa*. Retrieved from: <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/47844/MaslowsTheoryofHumanMotivationanditsDeepRootsinIndividualism%2CLangaa%2C2016.pdf?sequence=1>
- Moors, M. (2013). *Par sociālajiem pakalpojumiem*. Sociālā darbinieka piezīmes. Izgūts no: <http://www.socialwork.lv/wp-content/uploads/2013/01/Nr22-Lass-un-Moors-8-12lp.pdf>
- Noteikumi par prognozējamās invaliditātes, invaliditātes un darbspēju zaudējuma noteikšanas kritērijiem, termiņiem un kārtību*. (2014). Ministru kabinets. Izgūts no: <https://likumi.lv/ta/id/271253-noteikumi-par-prognozejamas-invaliditates-invaliditates-un-darbspeju-zaudejuma-noteikšanas-kriterijiem-termiņiem-un-kartibu>

- Par sociālo palīdzību.* (1995). Latvijas Republikas Saeima. Izgūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=36850>
- Payne, M. (1997). *Modern Social Work Theory.* (2nd ed.). Chicago, Illinois: Lyceum Books, Inc.
- Rupenheite, M. (2010). *Māsinību teoriju un aprūpes procesa pielietojums pacientu aprūpē. Izdales materiāli.* Izgūts no: <http://www.medkursi.lv/wp-content/uploads/2010/02/maszinibu-bernu-teorijas2.pdf>
- Silverman, D. (1993). *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analusing Talk, Text and Interaction.* London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publication
- Silverman, D. (2000). *Doing Qualitative Research. A Practical Handbook.* London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publication
- Tiesībsargs. *Vienlīdzīgas attieksmes nodrošināšana darba, sociālajā un pakalpojumu jomā. [Informatīvs materiāls sociālajiem darbiniekiem].* Izgūts no: http://www.lm.gov.lv/upload/dzimumu_lidztiesiba/situacija_latvija/tiesibsargs_vienl.pdf
- Van Dijk, T. (1983). *Discourse Analysis: Its Development and Application to the Ctructure of News.* The Annenberg School of Communications. Journal of Communication, Spring. Izgūts no: <http://www.discourses.org/OldArticles/Discourse%20Analysis.Its%20Development%20and%20Application.pdf>
- Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu valsts komisija. (VDEĀVK). (2014a). *Likumi.* Izgūts no: <http://www.vdeavk.gov.lv/normativie-akti/likumi/>
- Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu valsts komisija. (VDEĀVK). (2014b). *Ministru kabineta noteikumi.* Izgūts no: <http://www.vdeavk.gov.lv/normativie-akti/ministru-kabineta-noteikumi/>
- Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu valsts komisija. (VDEĀVK). (2014c). *Par iestādi.* Izgūts no: <http://www.vdeavk.gov.lv/par-mums/par-iestadi/>
- Vilka, L. (2012). *SOCIĀLĀ DARBA IZGLĪTĪBAI LATVIJĀ 20 GADU: VĒSTURISKS ATSKATS UN IESKATS MŪSDIENU PROBLEMĀTIKĀ.* Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. Izgūts no: http://www.lza.lv/LZA_VestisA/66_4/7_Lolita%20Vilka%20SOCIALA%20DARBA%20IZGLITIBAI.pdf
- Vispārējā cilvēktiesību deklarācija.* (1948). Ģenerālā Asambleja. Izgūts no: <http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/tiesibu-akti/ano-dokumenti/ano-vispareja-cilvektiesibu-deklaracija>

- Vorobjovs, A. (1995). *Psiholoģijas vēsture*. [Mācību līdzeklis]. Daugavpils Pedagoģiskā universitāte
- Wiles, R. (2013). *What are qualitative research ethics?* London, New Delhi, New York, Sydney: Bloomsbury
- Woodcock-Ross, J. (2011). *Specialist Communication Skills for Social Workers: Focusing on service users' needs*. UK: Palgrave Macmillan
- Žukovs, L. (1999). *Pedagoģijas vēsture*. Rīga: RaKa

Intervijas jautājumu vadlīnijas jauniešiem ar īpašām vajadzībām

1. Iepriekš esi vērsies pēc palīdzības pie sociālā darbinieka vai cita speciālista, lai risinātu kādu savu problēmu? Ja jā, pie kāda speciālista un kādu problēmu vēlējies risināt?
2. Kā Tu domā, vai Tu pats esi sev resurss veiksmīgai savu vēlmju un vajadzību īstenošanai?
3. Kādus resursus Tu sevī redzi? Kādas ir Tavas stiprās puses?
4. Kādi resursi Tev pietrūkst? Kāds ir Tavas vājās puses?
5. Vai piekrīti apgalvojumam “Katrs pats savas laimes kalējs”? Kāpēc?
6. *(Piezīme: šo jautājumu vēlos uzdot, jo tieši šāds salīdzinājums varētu palīdzēt izprast, cik ļoti jauniešiem spēj sevi saredzēt kā rīcībspējīgu.)*
7. Kādi ir Tavi lielākie šķēršļi jeb izaicinājumi, lai veiksmīgi līdzdarbotos sev vēlamās un nepieciešamās sabiedrības aktivitātēs?
8. Kādas ir Tavas iespējas jeb priekšrocības lai veiksmīgi līdzdarbotos sev vēlamās un nepieciešamās sabiedrības aktivitātēs?

Intervijas jautājumu vadlīnijas sociālajiem darbiniekiem un citiem speciālistiem

1. Ar kādiem jauniešiem ar īpašām vajadzībām Jūs ikdienā strādājat?
2. Kas, Jūsuprāt, ir nepieciešams darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām? Bez kā nav iespējama tikšanās norise ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām?
3. Kādi ir galvenie izaicinājumi darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām?
4. Kādas ir sociālā darba ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām sniegtās iespējas?
5. Vai piekrīti apgalvojumam “Katrs pats savas laimes kalējs”? Kāpēc?
6. Kā, Jūsuprāt, jauniešiem ar īpašām vajadzībām ir iespējams attīstīt rīcībspēju būt patstāvīgiem un būt noteicējiem pār savu problēmu risināšanu?

Intervijas ilgums: 49 minūtes

Intervētājs: Sveiks, vai esi gatavs sākt?

Intervējamais: Jā, protams!

Intervētājs: Atceries, ja kāds jautājums Tev liekas pārāk neērts, droši saki.

Intervējamais: Labi, bet es gan esmu diezgan atvērts un gatavs runāt par visu.

Intervētājs: Paldies, to labi apzināties. Nu tad sāksim. Pirmais jautājums: kustību traucējumi tev ir kopš dzimšanas vai iegūti dzīves laikā?

Intervējamais: Kustību traucējumi man ir kopš dzimšanas.

Intervētājs: Kas tev palīdzēja pieņemt savas atšķirības, ja tā drīkst teikt, no citiem vienaudžiem?

Intervējamais: Jā, tā drīkst teikt. Jo katrs jau mēs esam atšķirīgs ar kaut ko. Es, lūk, ar šo (*norāda uz ratiņkrēslu, kurā sēž*).

Es mācījos skolā (*skolas vārds izņemts*), kur mācījās gan bērni ar īpašām vajadzībām gan bērni bez invaliditātes. Nebiju tāds vienīgais ar kustību traucējumiem, bet bija arī klases biedri bez kustību traucējumiem.

Intervētājs: Šī iekļaujošā vide, kur bija jaunieši ar un bez īpašām vajadzībām, bija viens no būtiskākajiem faktoriem, lai pieņemtu savu atšķirību?

Intervējamais: Jā, noteikti! Jo klases biedri palīdzēja visādi. Ja man vajadzēja tikt pāri kādam šķērslim, pakāpienam, viņi steidza palīgā. Bet es biju arī palīgs viņiem! Bija daži mācību priekšmeti, kur man padevās labāk, kā citiem. Tad nu es palīdzēju pildīt visādus uzdevumus un tā.

Intervētājs: Kā ar citiem faktoriem, kas ietekmēja Tev pieņemt savas atšķirības, savas spēju robežas?

Intervējamais: Ģimene arī, apkārtējie cilvēki. Nu arī tās iespējas, kas tika piedāvātas. Tagad jau ir daudz iespēju, neskatoties uz to, vai tev ir kādi traucējumi vai nav.

Intervētājs: Kā ar speciālistu piesaisti problēmu risināšanā? Iepriekš esi vērsies pēc palīdzības pie sociālā darbinieka vai cita speciālista, lai risinātu kādu savu problēmu?

Intervējamais: Jā, esmu.

Intervētājs: Pie kāda speciālista vērsies? Un kādu problēmu vēlējies risināt?

Intervējamais: Skolas sociālā darbinieka. Risināju ar mācību parādu saistītas lietas, bija jānokārto parādi.

Intervētājs: Kādi faktori Tev bija svarīgi, lai veiksmīgi noritētu tikšanās ar speciālistu?

Piemēram, pielāgota vide, telpa.

Intervējamais: Noteikti pielāgota vide ratiņkrēslam, pieeja liftam, ja nepieciešams nokļūt augstākos stāvos. Piemērota uzbrauktuve ēkas ārpusē.

Intervētājs: Kādēļ tieši iepriekš minētie faktori Tev ir svarīgi?

Intervējamais: Piemērota uzbrauktuve ļoti būtiski, lai pie uzbrauktuves konstrukcijas būtu iespējams pieturēties. Jo savādāk, turoties tikai pie ratiem lielāka slīpuma uzbrauktuvē, ratiem priekšējie riteņi

celsies gaisā un var izkrist no ratiem. Pie daudzām iestādēm nobrauktuve ir, bet iespējas pieturēties nav. Bez palīga neiztiksi.

Intervētājs: Tātad arī palīgs vai asistents ir nepieciešams?

Intervējamais: Ne vienmēr, bet daudzos gadījumos noteikti.

Intervētājs: Ja saki ne vienmēr, kā tev pašam šķiet, Tu pats esi sev resurss veiksmīgai savu vēlmju un vajadzību īstenošanai?

Intervējamais: Daļēji.

Intervētājs: Kādēļ daļēji?

Intervējamais: Jo autovadītāja tiesības man ir, mašīna ir, bet vienam līdz mašīnai tikt un tajā vēl iecelt ratus nav iespējams. Vajadzīgs asistents vai vienkārši uzticams palīgs, lai tiktu līdz auto. Arī galamērķī jābūt cilvēkam, kas palīdz izkāpt no auto, pie vajadzības izceļ ratus.

Tāpat ar darba atrašanu. Piemēram, darbu bez labas pazīšanās grūti atrast. Darba devējiem aizspriedumi pret cilvēkiem ar invaliditāti, nepielāgota infrastruktūra ēkās.. Ja neesi personīgi pazīstams ar darba devēju vai esi no mazpilsētas tālu no lielajām pilsētām, tad pie darba netikt.

Intervētājs: Un kā, tavuprāt, to ir iespējams risināt?

Intervējamais: Pašam vien jāmeklē tās iespējas, jācenšas kaut kas atrast. Nav jau tā, ka pilnīgi neko nevar izdarīt. Tikai grūti.

Kādus resursus tu sevī redzi, lai šādas problēmas spētu pats atrisināt? Jeb kādas ir tavas stiprās puses šo problēmu risināšanai?

Intervējamais: Materiālais resurss: auto. Bez tā cilvēkam ar invaliditāti, vismaz kustību, neiztikt. Un izglītība. Ja esi jauns, izglītots, lielāka iespēja atrast darbu.

Intervētājs: Un kādi resursi tev pietrūkst? Kāds ir Tavas vājās puses?

Intervējamais: Darba trūkums, bet par to ir plāns. Stabils, mīlestības pilnas, romantiskas attiecības, kas ar laiku pāraugtu laulībā. Kā jau minēju, bez asistenta nekur, šai gadījumā ja būtu sieva bez kustību traucējumiem, tad viņai būtu jāuzņemas palīdzēt lietās, kas parastam vīram bez invaliditātes nav jāpalīdz. Identiski, ja meitene ratiņkrēslā, tad puisim daudz lietu tīri fiziski jāpalīdz.

Intervētājs: Tu daudz runā par ārējiem resursiem - auto, dzīves partneris, izglītība. Varbūt vari vairāk pastāstīt, kādi ir tavi iekšējie resursi, īpašības, rakstura iezīmes, kas palīdzētu risināt problēmas? Piemēram, gribasspēks, motivācija. Un kā tie palīdz iekļaušanās procesā?

Intervējamais: Iekšējie resursi, kas piemīt, gribasspēks un motivācija man it kā ir un tai pat laikā nav. Jo parasti procesa vidū gribasspēks krītas, piemētās besis (*žargons vārdiem: bezspēks, slikts garstāvoklis*), kā jau visiem dažreiz. Bet tad atkal saņemos, jo daudz visādu interešu, piemēram, auto tiesības liku ar domu, ka tas palīdzēs gan kļūt vismaz nedaudz neatkarīgākam, gan dotu iespēju vadīt moci (*sāsinājums vārdam motocikls*) ar 3 riteņiem. Mūsdienās pat ir motocikli ar automātisko kārbu. Gadus 7-8 atpakaļ mocim vēl tāda ekstra nebija.

Kaut vai ar studijām zināju, ka viegli neies, jo datoristam (*apzīmējums cilvēkam, kas strādā ar datoru un apgūst datorzinātni*) daudz matemātikas, kas man nepadodas, bet pieteicos, jo bija pieredze jau no mācībām skolā (*skolas vārds izņemts*) līdzvērtīgā profesijā.

Intervētājs: Un kādi ir Tavu iekšējo resursu trūkumi jeb kādas īpašības, Tavuprāt, Tev pietrūkst?

Intervējamais: Iekšējo resursu trūkumi? (*apdomājas, ietur nelielu pauzi*) Esmu slinks un kautrīgs pēc dabas.

Intervētājs: Vai piekrīti apgalvojumam “Katrs pats savas laimes kalējs”?

Intervējamais: Jā.

Intervētājs: Pamato, lūdzu, savu viedokli – kādēļ piekrīti šim apgalvojumam.

Intervējamais: Gaužoties, cik grūta dzīve, vieglāk nepaliks. Pašam “jārok” iespējas.

Intervētājs: Kādi ir Tavi lielākie izaicinājumi, lai veiksmīgi līdzdarbotos sev vēlamās un nepieciešamās sabiedrības aktivitātēs?

Intervējamais: Esmu diezgan kautrīgs, vismaz jaunā vietā un komunicējot ar nepazīstamiem vai mazpazīstamiem cilvēkiem. Pietrūkst otrās pusītes, ar ko doties ceļojumos un tamlīdzīgi. Cilvēkiem ar invaliditāti ne mazāk kā pārējiem interesē attiecību veidošana, romantiskas attiecības, bet reti kura meitene ir gatava to pieņemt.

Intervētājs: Tu daudz runā par romantiskām attiecībām un cilvēku sev blakus. Vai varētu būt tā, ka tev pietrūkst tieši šis atbalsts – gan fizisks un praktisks, lai palīdzētu ikdienišķās lietās, gan emocionāls, lai būtu kāds, kurš iedrošina?

Intervējamais: Jā, tu diezgan precīzi pateici. Ir jau tā, ka gribas to otru blakus, gan arī tā, ka tas otrs ir nepieciešams. Īpaši, ja ir šie kustību traucējumi, kas apgrūtina to pašu nokļūšanu līdz auto.

Intervētājs: Neskatoties uz to, vai tu sevī saredzi kādas priekšrocības, kādas iespējas, kas ir tikai tev pašam, lai veiksmīgi līdzdarbotos sev vēlamās un nepieciešamās sabiedrības aktivitātēs?

Intervējamais: Lielā mērā jau tas, ko minēju: izglītība, auto, vismaz vēlēšanās ceļot. Arī vēlme atrast otru pusīti, tur palīdz arī izglītība, jo sakarīgai meitenei interesē izglītots džeks. (*sarunvalodas apzīmējums vārdam “puisis, vīrietis”*)

Intervētājs: Un kā plāno pielietot sev pieejamās iespējas, lai pārvarētu iepriekš minētos izaicinājumus un sasniegtu kādu no sev izvirzītajiem mērķiem?

Intervējamais: Beigšu gausties un sākšu rīkoties! (*Pasmejas*) Turpināšu mācīties, interesēties par visādām lietām, kas man interesē. Un mēģināšu atrast kādu, kas gribētu ar mani būt kopā.

Intervētājs: Tad novēlu tev veiksmi, lai izdodas sasniegt visu, ko vēlies!

Intervējamais: Paldies!

Intervētājs: Un paldies liels par tavu atklātību un sniegtajām atbildēm!

Intervējamais: Lūdzu, nebija nemaz tik grūti!

Intervijas ilgums: 54 minūtes

Intervētājs: Labdien!

Intervējamais: Labdien.

Intervētājs: Pirmais jautājums, ar kādiem jauniešiem ar īpašām vajadzībām Jūs strādājat?

Intervējamais: Man ir bijusi pieredze darbā ar jauniešiem ar kustību traucējumiem un jauniešiem ar GRT (garīga rakstura traucējumiem). Bet ikdienā ir bijusi arī saskarsme ar neredzīgiem un nedzirdīgiem jauniešiem. Respektīvi, komunikāciju esmu veidojusi, būvējusi ar dažādiem jauniešiem, ar dažādām atšķirībām.

Intervētājs: Kas, Jūsprāt, ir nepieciešams darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām?

Intervējamais: Domājat tieši no darbinieka puses vai no ārējiem apstākļiem?

Intervētājs: Gan, gan.

Intervējamais: Nu.. Pirmkārt, jau sapratne no darbinieka puses. Darbiniekam ir jāsaprot, jāapzinās, kas ir šis jaunietis, ar kādām problēmām iepriekš jaunietis var būt saskāries, kādas grūtības viņam ir šobrīd.. Ir jāspēj “iejusties jaunieša ādā”. Šeit tad arī noteikti ir jāmin empātija. Bet tas jau arī aptver manis iepriekš minēto.

Un, ja runā par ārējiem apstākļiem, tad jau arī.. Ir svarīgi, lai tā vide, pieejamie apstākļi būtu labi.. Lai jaunietis justos ērti un komfortabli. Jo tu (domāts kā darbinieks) nevari dzīt augšā jaunieti uz 5.stāvu, ja zini, ka ēkā nav pieejams lifts un jaunietim ir kustību traucējumi. Tas nav ētiski.

Intervētājs: Jūs ierunājāties par ētiku. Kā tad īsti ir ar to ētiku, kā tā izpaužas, ko svarīgi ir nemt vērā no darbinieka viedokļa?

Intervējamais: Ētikas jautājumi ir ļoti būtiski. Bet ziniet? Ētika ir svarīga ne tikai no tā cilvēka viedokļa, kurš pieņem šos klientus, bet arī no klientu pašu viedokļa. Man ir bijuši tādi cilvēki, arī tieši runājot par klientiem ar īpašām vajadzībām, kas nāk un prasa.. Es pat teiktu – pieprasa! (*īpaši izceļ šo vārdu!*), sakot “Man pienākas, es to zinu! Dodiet!”

Protams, ir labi, ja cilvēks, īpašu jau jaunietis agrā vecumā, zina, kas viņam pienākas, uz ko viņam ir tiesības pretendēt. Un īpaši, ja dzīvē ir mazāk paveicies un ir šie funkcionālie ierobežojumi, lai dzīvot dzīvi “uz pilnu klapi”. Bet dažkārt šāda uzstājoša attieksme var neradīt to saucamo “ķīmiju” starp klientu un darbinieku. Jo cieņai, sapratnei un ētikas normu ievērošanai ir jābūt abpusējai – gan no klienta puses, gan no darbinieka.

Jo, ne velti darbinieks ir izvēlējis strādāt šādā jomā (*tiekl domāts darbs ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām*). Tas nozīmē, ka cilvēks saredz šo iespēju palīdzēt citiem, sniedzot informāciju, atbalstu un citus pieejamos resursus.

Intervētājs: Nemot vērā visu, ko iepriekš minējāt, bez kā vēl nav iespējama jeb iedomājam tikšanās norise ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām?

Intervējamais: Jā, es jau minēju, bet uzsvēršu vēlreiz – noteikti vide! Videi ir liela nozīme, skatoties gan no pieejamības viedokļa, gan no sasniedzamības viedokļa, gan ērtības, gan veiksmīgas turpmākās sadarbības veidošanas.

Un, protams, arī bez atsaucīga darbinieka un motivēta jaunieša.. Šeit gan domāju, ka jaunietim nav nepieciešams uzreiz būt motivētam 180 grādos pārvērst savu dzīvi. Tas, ka jaunietis ir jau ieradies uz tikšanos, tas jau ir gana liela motivācijas deva.

Intervētājs: Kādi ir galvenie izaicinājumi darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām?

Intervējamais: Izaicinājumi?

Intervētājs: Jā, izaicinājumi, šķēršļi, barjeras.

Intervējamais: Manuprāt.. (*nedaudz apdomājas, ietur nelielu pauzi*) Noteikti pirmā tikšanās reize. Tā jau parasti mēdz teikt “Jāatstāj labs pirmais iespaids”. Bet nav vajadzības arī “pietēlot”. Tikšanās reizei ir jānorit dabiski, darbiniekam ir jābūt godīgam pret klientu, nevar solīt “zelta kalnus” un tūlītējus rezultātus. Jāvaida ir savstarpējai atklātībai un jāpāinteresējas, kā jūtas klients tikšanās laikā.

Intervētājs: Kādas ir galvenās priekšrocības darbā ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām?

Intervējamais: Pēc pieredzes varu teikt, ka vairumam jaunieši ar īpašām vajadzībām ir skaidrāk definēti viņu mērķi un problemātika, kuru viņi vēlas risināt. Piemēram, jaunieši ar kustību traucējumiem saprot un apzinās savu spēju robežas. Viņi jau sevi ir “izmēģinājuši”, ja tā var teikt, jeb zina savu spēju vai nespēju limitu – cik tālu varu doties, kur varu doties un kā varu doties.

Intervētājs: Kas, Jūsaprāt, ir svarīgākais, lai pieņemtu jaunieši pieņemtu atšķirību (īpašās vajadzības) no vienaudžiem?

Intervējamais: Sevis pieņemšana. Noteikti, sevis pieņemšana. Ir jāsaprot, ka esi citādāks. Lai gan katrs no mums ir atšķirīgs, neskatoties uz īpašām vajadzībām – tās ir vai nav. Jo katram jau ir savas stiprās puses, savas vājības. Bet tādēļ jau nevar uzskatīt, ka esi sliktāks par citiem.

Intervētājs: Vai piekrītat apgalvojumam “Katrs pats savas laimes kalējs”?

Intervējamais: Jā, noteikti.

Intervētājs: Lūdzu, pamatojiet savu viedokli.

Intervējamais: Reiz dzirdēju lielisku frāzi šajā sakarā. Tā skanēja apmēram šādi: “Katru dienu, atverot acis un izkāpjot no gultas, Tu pats nosaki to, kāda būs tava diena.” Tas, manuprāt, ļoti labi sasaucas ar iepriekš minēto. Jo tu pats nolem, vai šodien būsi laimīgs, vai šodien būsi pozitīvs, motivēts un gatavs rīkoties, lai, ja ne šodien un tūlīt, tad, pieliekot nelielu vai citreiz lielāku piepūli, kaut kad tuvākajā nākotnē tu kļūtu laimīgs!

Intervētājs: Kā, Jūsaprāt, jauniešiem ar īpašām vajadzībām ir iespējams attīstīt rīcībspēju būt patstāvīgiem un būt noteicējiem pār savu problēmu risināšanu?

Intervējamais: Speciālists, pie kura jaunietis ir vērsies. Speciālistam ir jāpalīdz jauniešiem apzināties sevi, izzināt un pieņemt sevi tādu, kāds viņš vai viņa ir. Speciālistam ir jāsniedz nepieciešamais atbalsts, jāiedrošina un jāuzmundrina jaunietis pārmaiņu procesā.

Intervētājs: Liels paldies par Jūsu atsaucību un sniegtajām atbildēm!

Intervējamais: Liels lūdzu!

Maģistra darbs “Sociālais darbs ar jauniešiem ar īpašām vajadzībām” izstrādāts LU Sociālo zinātņu fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai.

Darba apjoms (no ievada līdz secinājumiem ieskaitot) ir 152 504 rakstzīmes (ieskaitot intervālus, bet neieskaitot zemspvītras atsauces).

Autors: _____ Agnese Kārcliņa
(paraksts)

Rekomendēju/nerekomendēju darbu aizstāvēšanai.

Vadītāja: doc. Agita Misāne _____
(paraksts)

_____

Recenzents: asoc.prof. Baiba Bela _____
(paraksts)

Darbs iesniegts Socioloģijas nodaļā _____._____

Dekāna pilnvarotā persona: metodiķe Inga Poļaka _____
(paraksts)

Darbs aizstāvēts maģistra gala pārbaudījuma komisijas sēdē

_____ prot. Nr. _____

Komisijas sekretārs: docents Mareks Niklass _____
(paraksts)